

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

WYDAWANY PRZEZ POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

T R E Ś Ć

C. A. Peursen: Poglądy filozofów holenderskich na egzystencjalizm. — B. Wolniewicz: Ludwig Wittgenstein.
— Recenzje i sprawozdania. — Polemika. — Autoreferaty z odczytów i wykładów. — Przegląd czasopism.
— Zapiski bibliograficzne. Wiadomości bieżące

TOM XXII

NUMER 1

T O R U Ń 1 9 6 3

WYDANE Z ZASIŁKU POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Komitet Redakcyjny:

Zarząd Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Redaktor

Tadeusz Czeżowski

Sekretarz Redakcji

Leon Gumański

Adres Redakcji i Administracji: Toruń, Uniwersytet, Zakład Logiki
Rachunek czekowy PKO Toruń nr 24-9-170
Cena tomu XXII w prenumeracie 80 zł — Cena niniejszego zeszytu 30 zł

SPIS RZECZY

C. A. Peursen, Poglądy filozofów holenderskich na egzystencjalizm	1
Bogusław Wolniewicz, Ludwig Wittgenstein	8
Recenzje i sprawozdania	18
Marek Fritzhand: Myśl etyczna młodego Marksa (St. Soldenhoff), s. 18.	
Borys Łapicki: O spadkobiercach ideologii rzymskiej. Okres chrystianizacji cesarstwa rzymskiego (Z. Kałuża), s. 20. Henryk Jankowski: Drogo-wskazy (J. Gaikowski), s. 24. Eckart Heimendahl: Licht und Farbe. Ord-nung und Funktion der Farbenwelt (T. Witwicki), s. 28. D. Hilbert, W. Ac-kermann: Grundzüge der theoretischen Logik (L. Gumański), s. 31. Gün-ter Buhl: Ableitbarkeit und Abfolge in der Wissenschaftstheorie Bolzanos (L. Regner), s. 33. Aloys Wenzl: Die philosophischen Grenzfragen der Mo-dernen Naturwissenschaft (W. Sztumski), s. 35. Jean François Revel: 1) Pourquoi des philosophes. — 2) La cabale des devots (J. Sikora), s. 37, Alexander Maslov: A Study in Wittgenstein's „Tractatus” (B. Wolniewicz), s. 40. Dawid Pole: The Later Philosophy of Wittgenstein (J. Sikora), s. 41.	
Polemika	44
Antoni Stępień: jeszcze w związku z książką Gumańskiego o istnieniu, s. 44.	
Autoreferaty z odczytów i wykładów	47
Henryk Elzenberg: Przeciwno hedonizmowi, s. 47. Henryk Elzenberg: Rea-lizm praktyczny w etyce a naczelné wartości życia ludzkiego, s. 54.	
Przegląd czasopism	61
Roczniki Filozoficzne, s. 61a. Studia Filozoficzne, s. 61a. Studia Logica, s. 61b. Analysis, s. 62a. The British Journal for the Philosophy of Science, s. 62a. Cercetari Filosofice, s. 62b. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 63b. Les Études Philosophiques, s. 64a. Filosofia, s. 64a. Filosofický Časo-pis, 64b. Filozofska Mis'l, 65a. The Journal of Aesthetics and Art Criticism, s. 65b. Journal of the History of Ideas, s. 65b. The Journal of Philosophy, s. 66b. Magyar Filozófiai Szemle, s. 67a. Mind, s. 68b. Otázky Marxistickej Filozofie, s. 69a. The Philosophical Review, s. 69b. Revue d'Esthétique, s. 70a. Revue de Métaphysique et de Moral, s. 70b. Revue Philosophique s. 70b. Science & Society, s. 71a. Woprosy Filosofii, s. 71b.	
Zapiski bibliograficzne	73
a) prace polskie i przekłady na język polski: Skróty, s. 73. Filozofia w ogó-le, s. 74a. Wydania i przekłady dzieł, s. 74b. Historia filozofii, s. 75a. Mo-nografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 75a. Historia i filozofia nauki, s. 76a. Logika i metodologia, s. 76a. Psychologia, s. 76b. Etyka i teoria postępowania, s. 77a. Estetyka oraz teoria sztuki i literatury, s. 78a. Filozofia społeczeństw i nauk społecznych, s. 78b. Filozofia wycho-wania, s. 79b. Filozofia historii i nauk historycznych, s. 80a. Filozofia przyrody i medycyny, s. 80b. Filozofia religii, s. 80b. b) Prace w językach obcych: Filozofia w ogóle, s. 81a. Wydania i przekłady dzieł, s. 82a. Histo-	

(ciąg dalszy na 3 str. okładki)

RUCH FILOZOFICZNY

Kwartalnik założony przez

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

wydawany przez Polskie Towarzystwo Filozoficzne

Komitet Redakcyjny: Zarząd Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Redaktor: Tadeusz Czeżowski

Sekretarz Redakcji: Leon Gumański

C. A. Peursen

Poglądy filozofów holenderskich na egzystencjalizm*

Oglądana na mapie świata Holandia jest tylko punktem na skrzyżowaniu niezliczonych linii, które wykreślają międzynarodowe szlaki morskie i powietrzne. Również jednak pod innym względem może być ona uważana za punkt zbieżny linii: tych mianowicie, które oznaczają krzyżowanie się dróg myśli. Wiatr wielkich szkół filozoficznych od dawna wiał z różnych stron przez płaski kraj holenderski. W XVII w. Baruch Spinoza, syn żydowskich uchodźców z Portugalii, jako filozof holenderski zjednoczył w sobie różnego rodzaju myśl egzotyczną. Także inni filozofowie zjeżdżali z zagranicy, aby osiedlić się w Niderlandach, znajdując tu wolność polityczną i intelektualną, która pozwoliła im pisać swe dzieła w spokoju. Najślawniejszym z nich w XVII w. był myśliciel francuski René Descartes. W istocie, drogi starzejącego się Descartesa i młodocianego Spinozy mogły dosłownie skrzyżować się na kanałach Amsterdamu w latach tysiąc sześćset czterdziestych.

Dzisiejsi filozofowie holenderscy pracują i debatuje pod tym samym wysokim, pochmurnym niebem. Dziś także wiatr z różnych intelektualnych stron igra kartami książek, które trzymają w ręku. Bardziej niż

*Autor niniejszego artykułu C. A. van Peursen, ur. w 1920 r. zajmuje obecnie katedrę filozofii na uniwersytetach w Groningen i Leyden. Artykuł przełożyła z języka angielskiego Adela Styczyńska.

kiedykolwiek Holendrzy muszą obecnie znać języki większych krajów sąsiednich. Jednakże język angielski, francuski czy niemiecki — nie może być oddzielony od myśli: trzeźwy jest język Brytyjczyków oparty na obserwacji (empiryzm i neo-pozytywizm), zawily język Niemców (fenomenologia i egzystencjalizm metafizyczny), jasny, wnikliwy język Francuzów (spirytualizm i egzystencjalizm fenomenologiczny).

Egzystencjalizm stawia egzystencję ludzką w centrum swego zainteresowania. W czasach, gdy narastają pytania stawiane sobie przez człowieka, filozofia ta przykuwa szczególną uwagę. W swych rozległych kontaktach z sąsiednimi krajami myśliciele holenderscy zaczęli filozofować nad egzystencją ludzką w bezpośrednim związku z zagadnieniami dotyczącymi codziennego doświadczenia (jak w empiryzmie), notowania i logicznego interpretowania faktów naukowych (jak w pozytywizmie), odkrywczego opisu fenomenów (jak w fenomenologii), badania wartości duchowych (jak w spirytualizmie). Ponadto w Holandii wprowadzono całkowicie nowy element: dużo uwagi poświęca się myśli wschodniej. Tendencja ta jest logicznym rezultatem wysoko zaawansowanej i dawno powstałej tradycji studiów nad językami i kulturami azjatyckimi na uniwersytetach holenderskich oraz dużego udziału, zarówno materialnego jak i intelektualnego, który Holandia wnosi w akcję pomocy obszarom o wzrastającym rozwoju. Jedno i drugie zmusza do tego, aby spojrzeć na myśl Zachodu, dotyczącą konkretnego człowieka, w perspektywie spekulatywnej myśli Wschodu, a tę ostatnią z kolei odnieść do człowieka w konkretności.

Nie zamierzam dawać tu szczegółowego sprawozdania o filozofach holenderskich, lecz raczej naszkicować ich idee, zgrupowane we wzajemnym stosunku, jako pewną systematyczną całość. W ostatniej części podany jest krótki przegląd nazwisk myślicieli, dziedziny ich działalności i niektóre z publikacji, z uwzględnieniem ich wkładu do dzisiejszej filozofii holenderskiej.

Człowiek jest niepełny. Jego życie jest realizacją możliwości potencjalnych. Przedmioty takie, jak młotek czy stół, mają także różne potencjalne możliwości użytku, ale zostały one im nadane przez człowieka. Nawet z rzeczy nie stworzonych przez człowieka wnikliwość ludzka może wydobyć możliwości potencjalne. Istnienie przedmiotu jest różne od istnienia człowieka: przedmiot jest swymi możliwościami, człowiek rzuca się w przyszłe możliwości — egzystować znaczy planować.

Taki dynamiczny pogląd na człowieka, nie rozważający go niezależnie od czasu, ale ukazujący go jako istotę w czasie, *par excellence* świadomą czasu i posuwającą się od przeszłości ku przyszłości, można znaleźć już w 1930 r. u niektórych filozofów niemieckich, jak Martin Heidegger i Karl Jaspers. Filozofowie holenderscy dążą do tego, aby ów obraz człowieka stał się do przyjęcia w konkretnych szczegółach. Czyniąc to pod wpływem powojennych egzystencjalistów francuskich, jak Jean Paul Sartre i Maurice Merleau-Ponty, przedstawiają oni człowieka jako byt fizyczny, w którego dotykanej formie przyszłe możliwości, otwarte dla wyboru ludzkiego, dają się już zauważyć. Danych na poparcie tego poglądu dostarcza psychologia i biologia, tak więc wyciągnięta ręka, akty śmiechu czy płaczu, ewolucja człowieka w porównaniu z ewolucją zwierzęcia, ruchy ciała, ból, bezpośrednio odzwierciedlają wolność człowieka i mają przekonywa-

jąco namacalny skutek. Wolność więc ukazuje się jako dostępna każdej jednostce, mimo wszystkich ograniczeń ciała, możliwość kroczenia na-przód ku przyszłości.

Pojmując człowieka jako wolność — wolność ograniczoną — widzimy także świat w nowy sposób. Świat nie jest już neutralny, nie jest pokojem, który pozostaje wciąż taki sam niezależnie od umeblowania. Zmienia się on zgodnie ze stosunkiem człowieka do niego. Świat człowieka przygnębionego jest inny niż świat człowieka szczęśliwego. Świat człowieka o chorej psychice jest inny niż świat jego lekarza. Tak jak człowiek jako egzystencja rzutuująca w przyszłość nie może być rozpatrywany niezależnie od świata, tak samo świat nie może być rozpatrywany w oderwaniu od człowieka. Bez świata nie ma egzystencji ludzkiej, a bez egzystencji nie ma świata w zwykłym znaczeniu tego słowa.

Powstaje od razu pytanie: Bardzo możliwe, że każda osoba ma swoje własne doświadczenie świata, ale czy mimo to nie istnieje jeden świat dla wszystkich? Czy nie ma jednej rzeczywistości, którą opisują np. nauki ścisłe? Odpowiedź na to ma daleko idące konsekwencje, gdyż jeśli chodzi o obraz świata przedstawiony przez nauki przyrodnicze, filozofowie holenderscy obecnie rozważają nierozzerwalny związek między egzystencją a rzeczywistością, zgodnie z francuskimi egzystencjalistami, ale także z poglądami niektórych innych myślicieli francuskich i niemieckich (jak Gaston Bachelard, Raymond Bayer, Werner Heisenberg i C.F. von Weiszäcker). W ten sposób przechodzą oni od filozofii egzystencjalistycznej do ontologii albo teorii bytu, w której słowo „świat”, użyte powyżej, znaczy dużo więcej niż „doświadczenie świata”. Do tego zagadnienia wrócę później.

Powstaje wówczas drugie pytanie: czy wobec tego świat jest subiektywny, niedostępny dla innych? Odpowiedź na to znajduje się w teoriach porozumiewania się przedstawionych poniżej, z których wynika, że może ona być negatywna.

Można podkreślić w każdym razie, że zastanawianie się nad egzystencją prowadzi do opozycji wobec „dehumanizacji świata”. Świat jest ludzki, nie czysto funkcjonalny. W dyskusji na ten temat wiele materiału dostarczają specjalistyczne gałęzie wiedzy w publikacjach holenderskich: nauczyciele twierdzą, że aby zrozumieć dziecko, trzeba jego świat wywołać w wyobraźni i siebie w nim umieścić. Psychiatrzy usiłują naprawić egzystencję, która poszła w złym kierunku, przez poprawienie jej „modelu świata”. Próba odtworzenia fenomenologicznego obrazu świata ludów przedcywilizacyjnych prowadzi do jasnego zrozumienia religijno-mitologicznej postawy tych ludów wobec życia. Tak w pewnym sensie świat odzwierciedla egzystencję ludzką.

Ciało można uważać jako pomost między egzystencją ludzką a światem. W egzystencjalizmie takim, jaki się rozwinął w Holandii, jest ono czymś więcej. Człowiek nie istnieje w izolacji, lecz w powiązaniu ze światem. Ciało nie jest więc dodatkiem, nie jest pomostem, ale środkiem, za pomocą którego człowiek istnieje jako byt „światowy”. Człowiek jest swoim ciałem, mówimy, wtórując takim myślicielom, jak Gabriel Marcel i Jean Paul Sartre. Nie jest to materializm, gdyż ciało jako środek, za pomocą którego człowiek istnieje, ukazuje istnienie w swej strukturze:

wolność i ograniczoność, możność wyboru i wahanie, kierunek duchowy i zahamowania patologiczne.

Psychologowie, a psychiatrzy w szczególności, nawiązali współpracę z tym kierunkiem, aby rozwinąć naukę o ruchach ciała i zachowaniu się. W przeciwieństwie do stanowiska behawioryzmu, również szeroko studiowanego w Holandii, bada się zachowanie nie jako czysto obiektywne, dające się zaobserwować ruchy, którym w razie potrzeby można przypisać później celowość, lecz przeciwnie, cielesność uważana jest jako pełna znaczenia całość, ruch zaś i zachowanie się są tylko aspektami tego „znaczenia”. Badanie więc sensu zachowania się w pewnej sytuacji poprzedza opis jego poszczególnych części. Gniew jest czymś więcej niż ściągnięciem muskułów twarzy i podnoszeniem się lub opadaniem ciśnienia krwi, gdyż ważności takich elementów wyrazu nie można odkryć, dopóki nie wniknie się w znaczenie, w sens gniewnego wyrazu twarzy. Cielesność jest w ten sposób zawsze czymś więcej i czymś innym niż czysto fizjologiczną sprawą. Tak więc ciało jako obiekt na stole prosektorium może być wyodrębnione i zrozumiane tylko wtedy, gdy cielesności przydane jest znaczenie, duchowa intencjonalność.

W ten sposób zaawansowane badania antropologiczne i filozoficzne mogły rozszerzyć refleksje egzystencjalistów francuskich o cielesności. Zagadnienie treści duchowej człowieka i zagadnienie znaczenia subiektywności, „ja” człowieka (zagadnienie, które do pewnego stopnia jest także badane przez Anglików w filozoficznej analizie lingwistycznego użycia zaimka pierwszej osoby) wysunęło się na czołowe miejsce.

Wydaje się więc, że wszelka obiektywność związana jest z podmiotem, z człowiekiem, o tyle, o ile on sam nie może nigdy stać się całkowicie obiektem. Ta sytuacja „ja” człowieka, która jest związana z jego duchowym rozumieniem świata, jest znaczeniem, sensem wspaniałej struktury zarówno jego życia psychicznego, jak i cielesnego. Ciało i umysł, tak jak były pojmowane przez metafizyków dawnych czasów, muszą być uważane za „modele”, stanowiące same w sobie niekompletne i jednostronne przybliżenia, rzutowania na płaszczyznę obiektywności, które mają swe źródło w całości duchowej i fizycznej człowieka, w konkretnym „ja”. Ten właśnie konkretny człowiek przez swoje życie, tzn. przez swą duchową orientację w wyglądzie i geście, w nauce i wierze religijnej, tworzy w sobie jedność tego, co umysłowe i cielesne.

Jak już powiedziałem, człowiek jako egzystencja jest jednocześnie podmiotem „świata”. Tworzy on wewnątrz niego także jedność umysłu i ciała. To znaczy, że wzajemne porozumiewanie się, zrozumienie drugiego człowieka, nie może nigdy zachodzić w czysto ogólnej i teoretycznej sferze. Rozumienie nie może istnieć bez ciała, oddzielone od spojrzeń, gestów, słów. Jednocześnie przebijają w tym wszystkim coś z czysto osobistej postawy, coś z własnego poglądu na świat. Należy więc postawić zagadnienie porozumiewania się, zagadnienie, które było szeroko dyskutowane przez takich wielkich egzystencjalistów, jak Soren Kierkegaard i Karl Jaspers.

Myśliciele holenderscy, którzy są pod wpływem egzystencjalizmu, usiłują bardziej szczegółowo zobrazować zagadnienie porozumiewania się, mówiąc jednocześnie o „spotkaniu”. Nieosobowy i czysto racjonalny kontakt jest niewątpliwie możliwy. Przeważająca część wzajemnego zrozu-

mienia w naukach przyrodniczych odbywa się na tym poziomie. Jeżeli jednak pragnie się osiągnąć osobiste porozumienie i głębszy kontakt z ludźmi, stosunek nieosobowy jest nieadekwatny. Wtedy właśnie teoretyczne studia i wspólne użycie języka stają się środkiem, za pomocą którego człowiek nawiązuje zwykły kontakt z drugim człowiekiem, wtedy to „ja” konfrontuje „ty”. Język funkcjonuje tu jako spotkanie osobiste. Człowiek nie jest w pierwszym rzędzie sam, on „jest z innymi”.

Wszystko to prowadzi do rezultatów, które mają wartość nie tylko dla psychologii i psychiatrii, lecz także np. dla teologii. Różni holenderscy teologowie podkreślają egzystencjalnie stosunek między Bogiem a człowiekiem jako spotkanie, od którego człowiek wyprowadza swój byt i swój nowy obraz świata. Są także studia, które stanowią rodzaj analizy języka, a w których znaczenie słów wyłania się nie z logicznej określoności, ale ze znaczenia, które nadaje im cała sytuacja spotkania.

W tym punkcie egzystencjalizm przenika także literaturę holenderską. W dużej części twórczości poetyckiej i powieściowej, powstałej od końca wojny, samotność człowieka nakreślona jest ostro i realistycznie, dlatego właśnie ze spotkanie, a raczej uparte unikanie spotkania, zajmuje tak centralne miejsce.

W egzystencjalizmie można znaleźć filozoficzną antropologię (teorię człowieka), a także ontologię (teorię bytu), jak u Marcina Heideggera. Filozofowie holenderscy, znów w ścisłym kontakcie zarówno z innymi ruchami filozoficznymi, jak i z różnymi gałęziami wiedzy, starają się rozwinąć taki egzystencjalizm oraz ontologię fenomenologiczną (wpływ Edmunda Husserla jest tu szczególnie silny).

Człowiek kształtuje swój świat. Jest to coś więcej niż zwykle doświadczenie świata, gdyż świat staje się czymś innym poprzez postawę człowieka. Czy to jest subiektywizm: tyle poglądów, ile światów? Nie sądzę, ponieważ jednostka żyje porozumiewając się i jej świat ukazuje coś ze świata każdego. Świat ten (tzn. świat, a nie tylko *Weltanschauung*) podlega jednak zmianom. Nauki przyrodnicze nauczyły nas, że naukowy pogląd na świat jest nieodłączny od obserwującego. Świat „obiektywny” znaczy tu świat taki, jaki jest powszechnie, intersubiektywnie rozpoznany zgodnie z obecnymi poglądami nauki.

Wydaje się więc, że świat nauk przyrodniczych także podlega zmianom historycznym. Ale czy nie kryje się za nim jednak jakiś świat obiektywny? Pytanie to jest czysto spekulatywne i wobec tego nic nie znaczy: świat, z którym się stykamy i który odkrywamy jest historycznym obrazem świata utworzonym przez nauki przyrodnicze. W ten sposób, mówiąc naukowo, porozumiewanie się istnieje na przestrzeni historii: w historii człowiek odkrywa świat. Tak jak egzystencja ludzka, obiektywny obraz świata jest zawsze płynny; zawsze ma otwartą przyszłość.

W ten sposób świat naukowy zasymilowany jest przez historię. W tym procesie zwięża się dystans między kulturą (proces historyczny nadawania treści światu przez pracę, język i symbol) a naturą (świat jako obraz intersubiektywny). Człowiek i jego historia także wysuwają się na bardziej centralne miejsce w stosunku do natury.

Razem z filozofami zagranicznymi o nastawieniu biologicznym (N. J. Berril, Ludwig von Bertalanffy, Adolf Portmann, Pierre Teilhard

de Chardin) filozofowie holenderscy przedstawiają historię ludzką jako kulminację natury w ewolucji tego, co Alfred North Whitehead nazywa procesem rzeczywistości.

W ten sposób zmienny (metabletyczny) charakter kulturalnego świata człowieka nabiera znaczenia ontologicznego. Zagadnienia społeczne dotyczące alienacji ludzkiej (Karl Marx uczył nawet, że człowiek staje się obcy sobie w miarę postępu technologii i industrializacji) oraz zagadnienia teologiczne, dotyczące sensu historii i znaczenia egzystencjalnego stosunku człowieka do kosmosu, znajdują nowy bodziec w zagadnieniach wyżej przedstawionych. „Byt” jako pojęcie abstrakcyjne, a jako takie nic nie znaczące, nabiera nowego znaczenia przez swój stosunek do historii ludzkiej i rozważania człowieka nad znaczeniem podmiotu istniejącego.

Egzystencja ludzka i jej stosunek do świata dyskutowane są w pracach różnych holenderskich pisarzy, dotyczących egzystencjalizmu francuskiego i niemieckiego. R. F. Beerling, Bernard Delfgaauw, Willem Leenderts, W. A. M. Luijpen, Hans Redeker i C. A. van Peursen wykazują w swych pracach wpływ tego tematu egzystencjalistycznego. Filozofowie pozostający pod innymi wpływami, np. H. M. J. Oldewelt (który jest pod wpływem francuskiego myśliciela Henri Bergsona), nieżyjący Philip Kohnstamm i A. J. de Sopper, wykazują analogiczne tendencje albo mogą być zaliczani do egzystencjalistów w szerszym znaczeniu. Ważny jest również wkład takich gałęzi wiedzy, jak psychologia i psychiatria: J. H. van den Berg, F. J. J. Buytendijk, Lammert van der Horst, A. L. Jansne de Jonge, D. J. van Lennep, Johannes Linschoten, H. R. Wijngaarden.

Jedność ciała i umysłu traktowana jest z punktu widzenia egzystencji jako fakt fizyczny i duchowy przez wyżej wymienionych psychologów (szczególnie Buytendijka i van den Berga) oraz przez filozofów, jak Stephana Strassera w tradycji Arystotelesa i św. Tomasza, C. A. van Peursena w tradycji św. Augustyna i Merleau-Ponty.

O zagadnieniu porozumiewania się i spotkania mówią psychologowie, których wymieniłem. Dalsze spekulacje filozoficzne można znaleźć w pracach dwóch myślicieli, Buytendijka i R. C. Kwanta. Teologiczne aspekty wysuwają się na pierwszy plan w pracach nieżyjącego Gerarda van der Leeuw, nieżyjącego Philipa Kohnstamma oraz A. E. Loena. Loen rozwija filozofię, która ma duże znaczenie dla ontologii, a ma charakter wybitnie egzystencjalistyczny. Zagadnienia dotyczące porozumiewania się w sztuce, szczególnie w literaturze, omawiają Sem Dresden i Hans Redeker.

Zagadnienie natury i historii w stosunku do człowieka, rozwinęli w szeregu wspólnych studiów fizycy (J. H. C. van den Berg, H. C. van de Hulst) i filozofowie (A. Kockelmans, R. C. Kwant i C. A. Peursen). Filozofowie także czasem rozwijają w swych pracach ontologię historyczną. Ścisłe związana z tym jest filozofia historii Delfgaauwa, pozostająca w pewnej mierze pod wpływem Teilhard de Chardina. Inni uczeni, jak van der Leeuw i Loen także studiowali to zagadnienie.

Wybór książek i artykułów w językach angielskim, francuskim i niemieckim można tu podać jako notatkę bibliograficzną. Dwa zbiory esejów napisanych przez większość wymienionych myślicieli holenderskich są to: *Situation I, Contributions to Phenomenological Psychology* (Ut-

recht/Antwerpen 1954) i *Rencontre-Encounter-Begegnung* (Utrecht/Antwerpen 1957). Następnie:

R. F. Beerling, *Power and Human Nature*, Philosophy and Phenomenological Research (Buffalo), XVI, 1955/56, 214-222.

J. H. van den Berg, *The Human Body and the Significance of Human Movement*, Philosophy and Phenomenological Research, XIII, 1952/53, 159—183.

J. H. van den Berg, *The Changing Nature of Man*, (New York 1961).

F. J. J. Buytendijk, *Phénoménologie de la rencontre*, (Paris 1952).

F. J. J. Buytendijk, *Allgemeine Theorie der menschlichen Haltung und Bewegung*, (Heidelberg 1956). French translation: *Attitudes et mouvements*, (Paris 1957).

F. J. J. Buytendijk, *Pain*, (London 1961).

Bernard Delfgaauw, *La technicité comme structure de l'être humain. Recueil d'études offert à Mgr. R. Jolivet*, (Paris 1960).

Gerard van der Leeuw, *Der Mensch und die Religion*, (Basel 1941).

Gerard van der Leeuw, *Religion: Its Essence and Its Manifestations*, (London 1938).

Johannes Linschoten, *Die Psychologie vom William James*, (Berlin 1961).

C. A. van Peursen, *Leib, Seele, Geist*, (Gütersloh 1959).

C. A. van Peursen, *Edmund Husserl and Ludwig Wittgenstein*, Philosophy and Phenomenological Research, XX, 1959/60, 181-197.

Stephan Strasser, *Seele und Beseeltes*, (Wien 1955).

Bogusław Wolniewicz

Ludwig Wittgenstein

(Informacja biograficzna i bibliografia)

Wittgenstein jest niewątpliwie jednym z najbardziej wpływowych filozofów naszego stulecia. Jego rozgłos w świecie stale wzrasta, o czym świadczy chociażby to, że żadne inne nazwisko nie pojawia się obecnie tak często na łamach bieżącej literatury filozoficznej krajów anglosaskich, jak właśnie jego. W Polsce jest on nadal mało znany i to niemal wyłącznie jako autor *Traktatu logiczno-filozoficznego*. Dlatego celowe wydaje się zaznajomienie szerszego ogółu z tą tak dziś sławną postacią.

Ludwig Wittgenstein urodził się 26 kwietnia 1889 r. w Wiedniu. Ojciec jego był inżynierem i wybitną osobistością w austriackim przemyśle stalowym. Rodzina Wittgensteinów wywodziła się z Saksonii i była pochodzenia żydowskiego. Dziadek Wittgensteina przeszedł na protestantyzm i protestantem był też jego ojciec; matka była katoliczką. Ludwig był najmłodszym z ośmiorga rodzeństwa. Dom ich był żywym ośrodkiem życia kulturalnego, zwłaszcza muzycznego. Sam Wittgenstein był niezwykle muzykalny.

Do czternastego roku życia Ludwig Wittgenstein wychowuje się w domu, a w latach 1903—1906 chodzi do gimnazjum w Linzu. Po skończeniu szkoły wstępuje na wydział mechaniczny politechniki berlińskiej i studiuje tam do 1908 r., a następnie przenosi się na dalsze studia techniczne do Manchesteru, gdzie pozostaje do 1911 r. W czasie studiów interesuje się żywo technicznymi zagadnieniami lotnictwa. Problemy matematyczne, na które przy tym natrafia, kierują jego zainteresowania ku samej matematyce i dalej ku filozofii matematyki. Przeczytawszy *Principles of Mathematics* Russella, następnie zaś logiczno-filozoficzne pisma Fregego, Wittgenstein postanawia rzucić studia techniczne i w 1912 r. przenosi się na uniwersytet do Cambridge. Tam podczas pobytu, trwającego niecałe dwa lata, nawiązuje bliski kontakt z Russellem i zaprzyjaźnia się z nim. Jesienią 1913 r. wyjeżdża do Norwegii i osiedla się na zupełnym odludziu nad fiordem Sogne, niedaleko Skjolden, spędzając tam większość czasu aż do wybuchu wojny. W 1914 r. wstępuje ochotniczo do armii austriackiej i przez pierwsze trzy lata wojny jest na froncie rosyjskim; w 1918 r. zostaje przeniesiony na front włoski. W listopadzie tegoż roku dostaje się do niewoli i trafia do obozu jeńców koło Monte Cassino. W sierpniu 1919 r. wraca do Austrii.

Lata 1912—1918 są dla Wittgensteina okresem dojrzewania idei, które wyłożył w *Traktacie*. Wiele z nich zawiera już kilkunastostronicowy ma-

szynopsis pt. „Notes on Logic”, przedstawiony przez niego Russellowi jesienią 1913 r., a także notatki podyktowane G. E. Moore’owi wiosną 1914 r. w Norwegii. Sam *Traktat* pisze Wittgenstein w czasie wojny w ten sposób, że będąc na froncie prowadzi regularnie dziennik, w którym zapisuje swoje pomysły. W oparciu o te notatki przystępuje pod koniec wojny do redakcji *Traktatu* i kończy ją podczas urlopu we Wiedniu w sierpniu 1918 r. Dostawszy się do niewoli ma rękopis *Traktatu* przy sobie. Z obozu nawiązuje korespondencję z Russellem i za pośrednictwem J. M. Keynesa przesyła mu egzemplarz swej pracy. W 1921 r. *Traktat* zostaje opublikowany w Niemczech, w wydawanym przez Ostwalda czasopiśmie „Annalen der Naturphilosophie”, pod tytułem *Logischphilosophische Abhandlung*. W następnym roku ukazuje się w Anglii wydanie książkowe pod tytułem *Tractatus Logico-Philosophicus*, zaproponowanym przez G. E. Moore’a.

Po wojnie Wittgenstein przestaje zajmować się filozofią. Znaczny majątek, odziedziczony po ojcu, zmarłym w 1912 r., rozdaje i w latach 1919—1920 przygotowuje się w seminarium nauczycielskim we Wiedniu do zawodu nauczyciela szkoły powszechnej. Od 1920 r. pracuje jako wiejski nauczyciel w Dolnej Austrii. W 1926 r. pracę tę porzuca, wraca do Wiednia i przez następne dwa lata zajmuje się głównie architekturą, projektując willę dla jednej ze swoich sióstr.

Tymczasem *Traktat* wywołuje żywe zainteresowanie w dwu ośrodkach filozoficznych: w Cambridge i we Wiedniu. W Cambridge głównymi jego rzecznikami stają się Russell, który pod wpływem idei Wittgensteina formułuje w latach 1918—1924 swą filozofię „logicznego atomizmu”, i Frank P. Ramsey, który dwukrotnie — w 1923 i w 1924 r. — odwiedza Wittgensteina w Austrii. W tym samym czasie we Wiedniu zaczyna się formować późniejsze Koło Wiedeńskie. Jego przedstawiciele widzą w *Traktacie* najdobitniejszy wyraz stanowiska filozoficznego, które wydaje się im niemal identyczne z ich własnym. Szczególnie entuzjastycznie odnoszą się do *Traktatu* Hans Hahn, który w 1922 r. analizuje go na swoim seminarium, oraz Schlick i Waismann. Dwaj ostatni nawiązują z przebywającym na wsi Wittgensteinem kontakty osobiste. Na przełomie lat trzydziestych nazwisko Wittgensteina jest już szeroko znane¹ wszędzie tam, gdzie docierają idee Russella i logicznego pozytywizmu Koła Wiedeńskiego.

W wyniku zabiegów Ramsey’a i przy poparciu Russella i Moore’a Wittgenstein wraca z początkiem 1929 r. do Cambridge. *Traktat* zaliczono mu jako pracę doktorską i od 1930 r. zaczyna prowadzić na uniwersytecie wykłady z zakresu filozofii matematyki. W końcu tegoż roku Trinity College powołuje go na okres pięciu lat na swego członka-stypendystę (*Research Fellow*). W 1929 r., krótko po powrocie do Cambridge, ogłasza niewielki artykuł pt. *Some Remarks on Logical Form* — swą ostatnią i jedyną poza *Traktatem* pracę, która ukazała się za jego życia. Problematyka tego artykułu leży jeszcze całkowicie w kręgu idei *Traktatu*.

Niedługo potem w sposobie myślenia Wittgensteina dokonuje się radykalna przemiana. Zarzuca teraz wiele ze swoich dawniejszych poglądów

¹ Co nie znaczy bynajmniej, że szeroko znany jest sam *Traktat*. Przeciwnie, jeszcze w 1928 r. Carnap może o nim powiedzieć: „Leider ist diese Abhandlung fast unbekannt geblieben.” (por. R. Carnap, *Der logische Aufbau der Welt*, str. 261).

filozoficznych i zaczyna prowadzić rozważania filozoficzne w nowym stylu — mało podobnym do czegokolwiek w dziejach filozofii. Owa przemiana dokonuje się gdzieś między rokiem 1930 a 1933, zaś szerszy ogół dowiaduje się o niej dopiero w latach pięćdziesiątych, już po śmierci Wittgensteina. Swoich nowych idei Wittgenstein bowiem nie tylko sam nie publikuje, lecz sprzeciwia się ponadto stanowczo jakimkolwiek ich rozpowszechnianiu przez innych. Zna je wówczas tylko wąskie grono słuchaczy jego wykładów oraz ci, do których docierają sporządzone przez tych słuchaczy notatki — głównie tzw. „Książka niebieska” i „Książka brązowa”. Te ostatnie są to niewielkie skrypty, podyktowane przez Wittgensteina grupie uczniów i z ich inicjatywy powielone. („Niebieska” dyktowana w roku akademickim 1933/34, „Brązowa” — w 1934/35; tytuły, a raczej nazwy, wzięły się po prostu od koloru okładek.) „Niebieska książka” jest najwcześniejszą ekspozycją nowej filozofii Wittgensteina.

Wittgenstein czuł się zawsze bardzo źle w atmosferze życia akademickiego i nosił się stale z zamiarami jego porzucenia. Po wygaśnięciu w 1935 r. członkostwa w Trinity College rozważa ewentualność osiedlenia się w Związku Radzieckim. Plany te nie zostają jednak zrealizowane i w 1936 r. Wittgenstein wyjeżdża do Norwegii. W następnym roku wraca do Cambridge, a w 1939 r. obejmuje tam po Moorze katedrę filozofii. W czasie wojny, będąc profesorem, tylko przez część tego okresu przebywa w Cambridge; w latach 1942—1944 pracuje kolejno jako woźny w jednym ze szpitali londyńskich i jako pomocnik w laboratorium klinicznym w Newcastle. Wiosną 1947 r. prowadzi w Cambridge swoje ostatnie wykłady, a z końcem tego roku rezygnuje definitywnie z katedry i pracy na uniwersytecie. Wyjeżdża teraz do Irlandii i zostaje tam do 1949 r. Przez znaczną część swego pobytu w tym kraju żyje znowu na zupełnym odludziu koło Galway na wybrzeżu Atlantyku. Latem 1949 r. na zaproszenie jednego ze swych uczniów wyjeżdża na krótko do Stanów Zjednoczonych. Po powrocie, już ciężko chory, ostatnie dwa lata życia spędza przeważnie w Oksfordzie i Cambridge. Umiera w Cambridge 29 kwietnia 1951 r.

Po śmierci Wittgensteina opublikowano w 1953 r. jego *Philosophische Untersuchungen* — główne dzieło nowego okresu, napisane w latach 1936—1949 (Część I: 1936—45; Część II, nie ukończona: 1947—49). Zostało ono wydane, podobnie jak *Traktat*, w oryginale niemieckim z równoległym przekładem angielskim i jest dziś znane szeroko jako *Philosophical Investigations*². W latach 1954—55 Moore ogłasza w „Mind” swe obszernie notatki z wykładów Wittgensteina, prowadzonych w latach 1930—33. W 1956 r. ukazują się *Remarks on the Foundations of Mathematics* — część pozostawionych przez Wittgensteina notatek z lat 1937—1944, dotyczących głównie, choć nie jedynie, filozofii matematyki. W 1958 r. opublikowano „Książkę niebieską” i „Brązową” łącznie jako *The Blue and Brown Books*. Na koniec w 1961 r. ogłoszono pt. *Notebooks 1914—1916*

² To znaczy pod tytułem równoległego tekstu angielskiego. Nie sądzimy, aby w polskiej literaturze filozoficznej należało naśladować Anglosasów i używać angielskiego przekładu tytułu tego głównego dzieła nowego Wittgensteina — zamiast oryginału niemieckiego lub przekładu polskiego. Za polski odpowiednik warto by przyjąć nie *Badania filozoficzne*, lecz zaproponowane przez prof. Elzenberga *Dociekania filozoficzne* — przekład filologicznie może niezupełnie ścisły, za to merytorycznie idealnie adekwatny.

część³ dziennika Wittgensteina z okresu pierwszej wojny światowej; wraz z nią ukazały się *Notes on Logic* z 1913 r., notatki podyktowane Moore'owi w 1914 r. oraz wyciągi z listów Wittgensteina do Russella z lat 1912—1920, dotyczące filozofii *Traktatu*.

Jeśli chodzi o literaturę o Wittgensteinie, to dzieje jej są dość osobliwe. W literaturze neopozytywistycznej okresu międzywojennego uznaje się ogólnie wielki wpływ Wittgensteina, ale się o nim nie pisze. Nazwisko jego pojawia się wprawdzie często, z reguły jednak w formie lakonicznej wzmianki. Sam *Traktat* nie doczekał się aż do 1959 r. ani jednej monografii książkowej⁴ i cała literatura o nim w okresie jego największego wpływu sprowadza się praktycznie do czterech niewielkich pozycji: recenzji Ramseya w „*Mind*” (1923), artykułu Waismanna z 1930 r. o pojęciu prawdopodobieństwa, dwu pierwszych rozdziałów książki Weinberga *An Examination of Logical Positivism* (1936) i artykułu M. Blacka *Some Problems Connected with Language* (1939), przedrukowanego w 1949 r. pod przesadnym tytułem *Wittgenstein's Tractatus*.⁵

Równie nikłe odzwierciedlenie znajduje w literaturze aż do połowy lat pięćdziesiątych wpływ nowej filozofii Wittgensteina. Publikacje słuchaczy wykładów Wittgensteina w Cambridge, nawet gdy pozostają pod jego wyraźnym wpływem, bądź w ogóle na niego się nie powołują, bądź też ograniczają znowu do lakonicznej wzmianki o nim. Przytoczymy tylko jeden charakterystyczny przykład: w 1951 r. ukazuje się antologia artykułów filozofów angielskich⁶, w której z bardziej znanych reprezentowani są J. N. Findlay, H. L. A. Hart, G. Ryle, F. Waismann, J. Wisdom. W artykułach tych, pochodzących z lat trzydziestych i czterdziestych, nie znajdujemy nigdzie wzmianki o Wittgensteinie. Natomiast we „Wstępie” do antologii wydawca, prof. A. G. N. Flew, pisze: „Sądźmy na koniec, że wszyscy związani z niniejszą książką i kierunkiem, który usiłuje ona reprezentować, chcieliby podkreślić swój dług wdzięczności wobec geniuszu jednego nade wszystko człowieka. Choć nazwisko jego jest prawie nie znane poza światem filozofii akademickiej, to jednak każdy, kto do tego świata należy, dostrzeże w niniejszym tomie znamiona ogromnego wpływu — bezpośredniego i pośredniego — wykładów Profesora Wittgensteina⁷.”

Dopiero po śmierci Wittgensteina zaczynają się pojawiać, z roku na rok coraz częściej, publikacje poświęcone jego filozofii. Dotyczą one zarówno filozofii *Dociekań*, jak i filozofii *Traktatu*. Temu ostatniemu poświęcono już trzy monografie książkowe: pani Anscombe (1959), Steniusa (1960) i Maslova (1961). Nowa filozofia Wittgensteina nie została, jak dotąd, opracowana monograficznie — jeśli nie liczyć bezwartościowej książki D. Pole'a.

³ Przypadkowo ocalała, ponieważ W. krótko przed śmiercią polecił wszystkie swoje dzienniki zniszczyć.

⁴ W 1930 r. zapowiadano dużą monografię Waismanna pt. *Logik, Sprache, Philosophie*, poświęconą filozofii *Traktatu*, która miała stanowić 1 tom serii „*Schriften zur wissenschaftlichen Weltauffassung*” (por. „*Erkenntnis*”, t. I, str. 325). Praca ta nigdy się nie ukazała.

⁵ W książce: M. Black, *Language and Philosophy*.

⁶ *Logic and Language. First Series* (red. A. G. N. Flew), Oxford 1951, Basil Blackwell, str. 206. (Trzecie wydanie: 1955).

⁷ Tamże, str. 10.

Poniższa bibliografia obejmuje okres od 1918 r. do połowy 1962 r. Zawiera ona wykaz opublikowanych prac samego Wittgensteina i wykaz publikacji książkowych i czasopiśmiennych, stanowiących w mniejszym lub większym stopniu przyczynek do analizy jego filozofii. W wykazie pominięto pozycje, które choć przez filozofię Wittgensteina inspirowane, nie powołują się jednak na niego, a także te, które ograniczają się jedynie do wzmianki o nim. Nieliczne wyjątki od tej ostatniej zasady oznaczono w wykazie gwiazdką.

Wydaje się, że wykaz jest praktycznie biorąc wyczerpujący w tym sensie, że nie pomija żadnej publikacji istotnej. Zawiera natomiast, gwoli pełności, sporo publikacji mało istotnych.

- Wittgenstein Ludwig, *Logisch-Philosophische Abhandlung*, z przedmową Bertrand Russella, *Annalen der Naturphilosophie* 1921, XIV, str. 185—262. Wydanie książkowe pt. *Tractatus Logico-Philosophicus* — z równoległym tekstem angielskim w przekładzie C. K. Ogdena; London 1922, Kegan Paul, str. 189. Siódme wydanie, z nowym przekładem angielskim D. F. Pearsa i B. F. Mc Guinnessa: New York 1961, The Humanities Press.
- Wittgenstein Ludwig, *Some Remarks on Logical Form*, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Suppl. Vol. IX, 1929.
- Wittgenstein Ludwig, *Some Remarks on Logical Form*, *Proceedings of the Aristotelian Society* pt. *Philosophical Investigations* w przekładzie G. E. M. Anscombe; Oxford 1953, Basil Blackwell, s. (X + X_e) + (232 + 232_e). Drugie wydanie: 1958.
- Wittgenstein Ludwig, *Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik*, z równoległym tekstem angielskim pt. *Remarks on the Foundations of Mathematics* w przekładzie G. E. M. Anscombe; wyd.: G. H. von Wright, R. Rhees, G. E. M. Anscombe, Oxford 1956, Basil Blackwell, s. (XIX + XIX_e) + (196 + 196_e) + indeks.
- Wittgenstein Ludwig, *Preliminary Studies for the 'Philosophical Investigations'*, Generally Known as „The blue and brown books”, z przedmową R. Rheesa; Oxford 1958, Basil Blackwell, str. XVI + 185. Drugie wydanie: 1960.
- Wittgenstein Ludwig, *Notebooks 1914—1916*, tekst niemiecki z równoległym tekstem angielskim w przekładzie G. E. M. Anscombe. Appendix I: *Notes on Logic*, September 1913; Appendix II: *Notes Dictated to G. E. Moore in Norway*, April 1914; Appendix III: *Extracts from Wittgenstein's Letters to Russell 1912—1920*. Wyd.: G. H. von Wright, G. E. M. Anscombe. Oxford 1961, Basil Blackwell str. VI + 131.
- Albritton Rogers, *On Wittgenstein's Use of the Term 'Criterion'*, *Journal of Philosophy*, LVI, 1959, str. 845—857.
- Aldrich V. C., *Pictorial Meaning, Picture-thinking and Wittgenstein's Theory of Aspects*, *Mind*, LXVII, 1958, str. 70—79.
- Allaire Edwin B., *Tractatus 6.3751*, *Analysis*, XIX, 1959, str. 100—105.
- Allaire Edwin B., *Existence, Independence and Universals*, *Philosophical Review*, LXIX, 1960, str. 485—496.
- Ambrose Alice, *Wittgenstein on Some Questions in the Foundations of Mathematics*, *Journal of Philosophy*, LII, 1955.
- Ambrose Alice, *Proof and the Theorem Proved*, *Mind*, LXVIII, 1959, str. 435—445.
- Anscombe G. E. M., *What Wittgenstein Really Said*, *The Tablet*, 1954, April 17th, str. 373.

- Anscombe G. E. M., *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, London 1959 Hutchinson University Library, str. 179.
- Anscombe G. E. M., *Mr. Copi on Objects, Properties and Relations in the 'Tractatus'*, *Mind*, LXVIII, 1959, str. 404.
- Asmus W. F., przedmowa do rosyjskiego wydania *Traktatu: Ludwig Wittgenstejn 'Logiko-filosofskij traktat'*, Moskwa 1958, Izdatielstwo Inostrannoj Literatury, str. 133 (str. 5—10).
- Ayer A. J., *Editors Introduction*, w zbiorze *Logical Positivism* (red. A. J. Ayer), str. 3—28. Glencoe, Ill., 1959, The Free Press.
- Ayer A. J., *Philosophy and Language*, Oxford 1960, Clarendon Press: Oxford University Press, str. 35.
- Bambrough J. R., *Universals and Family Resemblances*, *Proceedings of the Aristotelian Society*, LXI, 1960—1961, str. 207—222.
- Barone Francesco, *Il solipsismo linguistico di Ludwig Wittgenstein*, *Filosofia*, Rivista trimestrale, II, 1951, z. 4, str. 543—570.
- Bergmann Gustav, *Logical Positivism, Language, and the Reconstruction of Metaphysics*, *Rivista Critica di Storia della Filosofia*, VIII, 1953, str. 453—481. Przedruk w książce: G. Bergmann, *The Metaphysics of Logical Positivism*, New York—London—Toronto 1954, Longmans Green, (str. 30—77).
- Bergmann Gustav, *Intentionality, Semantica*, *Archivio di Filosofia*, Roma: Bocca, 1955, str. 177—216. Przedruk w książce: G. Bergmann, *Meaning and Existence*, Madison 1960, University of Wisconsin Press, (str. 3—38).
- Bergmann Gustav, *The Revolt against Logical Atomism*, *Philosophical Quarterly*, VII, 1957, str. 323—339; VIII, 1958, str. 1—13. Przedruk w książce: G. Bergmann *Meaning and Existence* (j. w.), (str. 39—72).
- Bergmann Gustav, *Ineffability, Ontology and Method*, *Philosophical Review*, LXIX, 1960, str. 18—40.
- Biegaszewili A. F., *Mietod analiza w sowriemiennoj burżuaznoj filosofii*, Tbilisi 1960, Izdatielstwo AN Gruzinskoj SSR.
- Black Max, *Some Problems Connected with Language*, *Proceedings of the Aristotelian Society*, XXXIX, 1938—1939, str. 43—68. Przedruk w książce: M. Black, *Language and Philosophy*, Ithaca, N. Y. 1949, (pt. Wittgenstein's 'Tractatus' str. 139—165).
- Blanshard Brand, *Reason and Analysis*, London 1962, Allen and Unwin, str. 505.
- Bouwisma O. K., *The Blue Book*, *Journal of Philosophy*, LVIII, 1961, str. 141—162.
- Broad C. D., *The Local Historical Background of Contemporary Cambridge Philosophy*; w zbiorze: *British Philosophy in the Mid-Century* (red. C. A. Mace), London 1957, Allen and Unwin.
- Broad C. D., *Wittgenstein and the Vienna Circle*, *Mind*, LXXI, 1962, str. 251.
- Campanale Domenico, *Problemi Epistemologici: Da Hume all'ultimo Wittgenstein*, Bari 1961, Universita di Bari Pubblicazioni Dell' Instituto di Filosofia, str. 423.
- Carnap Rudolf, *Logische Syntax der Sprdche*, Wien 1934, Springer Verlag.
- Carney J. D., *Private Language: The Logic of Wittgenstein's Argument*, *Mind*, LXIX, 1960, str. 560—565.
- Cavell Stanley, *The Availability of Wittgenstein's Later Philosophy*, *Philosophical Review*, LXXI, 1962, str. 67—93.
- Charlesworth Maxwell John, *Philosophy and Linguistic Analysis*, Pittsburgh 1959, Duquesne University Press (Louvain, Editions E. Neuwelaerts), str. IX + 234.

- Chastaing Maxime, *Wittgenstein et les problèmes de la connaissance d'autrui*, Revue Philosophique de la France et de l'Étranger, 1960, z. 3, str. 297—312.
- Colombo Giancarlo, komentarz do włoskiego wydania *Traktatu: Ludwig Wittgenstein „Tractatus logico-philosophicus”*; testo originale, versione italiana a fronte, introduzione critica e note a cura di G. C. M. Colombo S. J., Milano 1954, Fratelli Bocca, str. 331.
- Copi Irving M., *Objects, Properties and Relations in the 'Tractatus'*, Mind, LXVII, 1958, str. 145—165.
- Cornforth Maurice, *Nauka przeciw idealizmowi*, Warszawa 1949, Książka i Wiedza, str. 392.
- Cowan Joseph L., *Wittgenstein's Philosophy of Logic*, Philosophical Review, LXX, 1961, str. 362—375.
- Daitz Edna, *The Picture Theory of Meaning*, Mind, LXII, 1953, 184—201. Przedruk w zbiorze: *Essays in Conceptual Analysis* (red. A. Flew), London 1956, Macmillan Co. (str. 53—74).
- Dobronrawow I. S., Finn W. K., Kuzniecowa O. W., Łachuti D. G., „Kommientarii” do rosyjskiego wydania *Traktatu, j. w.*, (str. 98—111).
- Dobronrawow I. S., *Witgenstejn*, w: *Filosowskaja Enciklopedija t. I*, Moskwa 1960.
- Dummet Michael, *Wittgenstein's Philosophy of Mathematics*, Philosophical Review, LXVIII, 1959, str. 324—348.
- Evans Ellis, *Tractatus 3. 1432*, Mind LXIV, 1955, str. 259—260.
- Evans Ellis, *About 'aRb'*, Mind, LXVIII, 1959, str. 535—538.
- Feibleman James K., *Inside the Great Mirror. A Critical Examination of the Philosophy of Russell, Wittgenstein and Their Followers*, The Hague 1958, Nijhoff.
- Feyerabend Paul, *Wittgenstein's Philosophical Investigations*, Philosophical Review, LXIV, 1955, str. 449—484.
- Findlay J. N., *Wittgenstein's Philosophical Investigations*, Revue Internationale de Philosophie, 1953, str. 201—216.
- Finn W. K. — por. Dobronrawow.
- Gahringer Robert, *Can Games Explain Language?*, Journal of Philosophy, LVI, 1959, z. 16.
- Garver Newton, *Wittgenstein on Private Language*, Philosophy and Phenomenological Research, XX, 1959—60, str. 389—396.
- Geach Peter, *Mental Acts: Their Content and their Objects*, London —New York 1957, Routledge and Kegan Paul, str. 137.
- Gellner Ernest, *Words and Things. A Critical Account of Linguistic Philosophy and A Study in Ideology*, with an Introduction by Bertrand Russell. London 1959, Victor Gollancz Ltd.
- Goodstein R. L., *Wittgenstein's Remarks on the Foundations of Mathematics*, Mind, LXVI, 1957.
- Gruender David, *Wittgenstein on Explanation and Description*, Journal of Philosophy, LIX, 1962, str. 505—522.
- Hardin Clyde Laurence, *Wittgenstein on Private Language*, Journal of Philosophy, LVI, 1959.
- Hartnack J., *Wittgenstein und die moderne Philosophie*, Stuttgart 1962, W. Kohlhammer Verlag, str. 148.
- Hervey Helen, *The Private Language Problem*, Philosophical Quarterly, January 1957.

- Hervey Helen, *The Problem of the Model Language Game in Wittgenstein's Later Philosophy*, *Philosophy*, XXXVI, 1961, str. 333—351.
- Hintikka J., *On Wittgenstein's 'Solipsism'*, *Mind*, LXVII, 1958, str. 88—91.
- Jarvis Judith, *Professor Stenius on the 'Tractatus'*, *Journal of Philosophy*, LVIII, 1961, str. 584—596.
- Kempster Jürgen, *Über Wittgenstein*, *Neue Deutsche Hefte*, 1961, z. 82, str. 43—60.
- Khatchadourian Haig, *Common Names and 'Family Resemblances'*, *Philosophy and Phenomenological Research*, XVIII, 1957—58, str. 341—358.
- Kraft Victor, *Der Wiener Kreis. Der Ursprung des Neupositivismus*, Wien 1950, Springer-Verlag.
- Kuzniecowa O. W. — por. Dobronrawow.
- Linsky Leonard, *Wittgenstein on Language and Some Problems of Philosophy*, *Journal of Philosophy*, LIV, 1957, z. 10.
- Łachuti D. G. — por. Dobronrawow.
- Malcolm Norman, *Wittgenstein's 'Philosophical Investigations'*, *Philosophical Review*, LXIII, 1954, str. 530—559.
- Malcolm Norman, *Ludwig Wittgenstein. A Memoir*, with a Biographical Sketch by G. H. von Wright. London 1958, Oxford University Press, str. 100.
- Marković Mihailo, *Formalizm w logice współczesnej*, Warszawa 1962, PWN, str. 497.
- Maslov Alexander, *A Study in Wittgenstein's Tractatus*, Berkeley and Los Angeles 1961, University of California Press, str. XXII + 162.
- Moore G. E., *An Autobiography*, w zbiorze: *The Philosophy of G. E. Moore* (red. P. A. Schilpp), Evanston and Chicago 1942.
- Moore G. E., *Wittgenstein's Lectures in 1930—33*, *Mind*, LXIII, 1954 i LXIV, 1955. Przedruk w: G. E. Moore, *Philosophical Papers*, London—New York 1959, Allen and Unwin, Macmillan, str. 252—324.
- Mora Jose Ferrater, *Wittgenstein. A Symbol of Troubled Times*, *Philosophy and Phenomenological Research*, XIV, 1953—1954, z. 1.
- Mullin A. A., *Philosophical Comments on the Philosophies of Charles Saunders Peirce and Ludwig Wittgenstein*, University of Illinois, 1961, str. 68.
- Munson Thomas S., *Wittgenstein's Phenomenology*, *Philosophy and Phenomenological Research*, XXIII, 1962, str. 37—50.
- Palmer H., *The Other Logical Constant*, *Mind*, LXVII, 1958, str. 50—59.
- Palmieri L. E., *Bare Particulars, Names and Elementary Propositions*, *Synthese*, XII, 1960, str. 71—78.
- Passmore John, *A Hundred Years of Philosophy*, London 1957, G. Duckworth and Co., str. 523.
- Paul G. A., *Wittgenstein*, w zbiorze: A. J. Ayer i in. *The Revolution in Philosophy*, London 1956, Macmillan.
- Pears D. F., *Logical Atomism: Russell and Wittgenstein*, w zbiorze *The Revolution in Philosophy*, jw.
- Peursen C. A. van, *Edmund Husserl and Ludwig Wittgenstein*, *Philosophy and Phenomenological Research*, XX, 1959—1960, str. 181—197.
- Ploghman G. K., Lawson J. B., *Terms in their Propositional Contexts in Wittgenstein's 'Tractatus': An Index*, Carbondale (Ill.) 1962, Southern Illinois University Press, str. XIV + 229.
- Pole David, *The Later Philosophy of Wittgenstein*, London 1958, The Athlone Press.

- Quinton Anthony, *Properties and Classes*, Proceedings of the Aristotelian Society, LVIII, 1957—1958, str. 33—58.
- Ramsey Frank P., *Critical Notice of L. Wittgenstein's 'Tractatus Logico-Philosophicus'*, Mind, October 1923.
- Ramsey Frank P., *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*, London 1931, Kegan Paul.
- Rhees R., „Preface” w książce: L. Wittgenstein, *The Blue and Brown Books*, s. V—XIV.
- Rhees R., *Wittgenstein's Builders*, Proceedings of the Aristotelian Society, LX, 1959—1960, str. 171—186.
- * Russell Bertrand, *The Philosophy of Logical Atomism*, The Monist, XXVIII, 1918, str. 495—527; XXIX, 1919, str. 32—63, 190—222, 345—380. Przedruk w książce: B. Russell, *Logic and Knowledge. Essays 1901—1950* (red. R. C. Marsh), London 1956, Allen and Unwin.
- Russell Bertrand, „Introduction” w książce L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, 1922.
- * Russell Bertrand, *Logical Atomism* w zbiorze *Contemporary British Philosophy* (red. J. H. Muirhead), 1924.
- Russell Bertrand, *Critical Notice of F. P. Ramsey's 'The Foundations of Mathematics'*, Mind, XL, 1931, str. 476—482.
- Russell Bertrand, *An Inquiry into Meaning and Truth*, London 1940, Allen and Unwin, str. 352.
- Russell Bertrand, *Ludwig Wittgenstein*, Mind, LX, 1951, str. 297—298.
- Russell Bertrand, *Portraits from Memory and Other Essays*, New York 1956, Simon and Schuster, (str. 23—24).
- Russell Bertrand, *My Philosophical Development*, New York 1959, Simon and Schuster, str. 281.
- Ryle Gilbert, *Ludwig Wittgenstein*, Analysis, XII, 1951, str. 1—9.
- Ryle Gilbert, *The Theory of Meaning*, w zbiorze *British Philosophy in the Mid-Century*, jw.
- Schaff Adam, *Z zagadnień marksistowskiej teorii prawdy*, Warszawa 1951, Książka i Wiedza.
- Schaff Adam, *Wstęp do semantyki*, Warszawa 1960, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- * Schlick Moritz, *Die Wende der Philosophie*, Erkenntnis, I, 1930—1931, str. 4—11.
- Sellars Wilfrid, *Truth and 'Correspondence'*, Journal of Philosophy, LIX, 1962, str. 29—56.
- Stenius Erik, *Wittgenstein's 'Tractatus'. A Critical Examination of the Main Lines of Thought*, Oxford 1960, Basil Blackwell, str. XI + 242.
- Stigen Anfinn, Discussion: *Interpretations of Wittgenstein* (J. Hartnack, *Wittgenstein and modern Philosophy*), Inquiry, V, 1962, z. 2.
- Strawson P. F., *Critical Notice of 'Philosophical Investigations'*, Mind, LXIII 1954, str. 70—100.
- Suter Ronald, *Augustine on Time with Some Criticisms from Wittgenstein*, Revue Internationale de Philosophie, XVI, 1962, str. 378—394.
- Urmson J. O., *Philosophical Analysis: Its Development Between the Two World Wars*, Oxford 1956, at the Clarendon Press.
- Waismann Friedrich, *Logische Analyse des Wahrscheinlichkeitsbegriffs*, Erkenntnis, I, 1930—1931, str. 228—248.

- Waismann Friedrich, *Über den Begriff der Identität*, Erkenntnis, VI, 1936, str. 56—64.
- Waismann Friedrich, *Einführung in das mathematische Denken*, Wien 1936, Springer-Verlag. Przekład angielski pt. *Introduction to Mathematical Thinking*, New York 1951, F. Ungar Co.
- Waismann Friedrich, *How I See Philosophy*, w zbiorze: *Contemporary British Philosophy* (red. H. D. Lewis), London — New York 1956, Allen and Unwin, Macmillan, str. 445—490. Przedruk w: *Logical Positivism* (red. A. J. Ayer), jw.
- Warnock G. J., *English Philosophy since 1900*, London 1958, Oxford University Press, str. IX + 180.
- Weiler G., *On Fritz Mauthner's Critique of Language*, Mind, LXVII, 1958, str. 80—87.
- Weinberg J. K., *An Examination of Logical Positivism*, London 1936, Kegan Paul.
- Wellman Carl, *Wittgenstein and the Egocentric Predicament*, Mind, LXVIII, 1959, str. 223—233.
- Wellman Carl, *Wittgenstein's Conception of a Criterion*, Philosophical Review, LXXI, 1962, str. 433—447.
- Wisdom John, *Logical Constructions (I)*, Mind, XL, 1931, str. 188—216.
- Wisdom John, *Ludwig Wittgenstein 1934—1937*, Mind LXII, str. 258—260.
- * Wisdom John, *Philosophy and Psycho-Analysis*. Oxford 1957, Basil Blackwell.
- Wright Georg Henrik von, *Ludwig Wittgenstein — A Biographical Sketch*, Philosophical Review, LXIV, 1955, str. 527—545. Przedruk w książce: N. Malcolm, *A Memoir*, jw.
- Wright Georg Henrik von, *Wittgenstein Ludwig*, hasło w *Encyclopaedia Britannica*, 1960, t. 23.
- Wolniewicz B., recenzja z książki E. Steniusa *Wittgenstein's 'Tractatus'*, Ruch Filozoficzny, XX, 1961, str. 160—163.

Recenzje i sprawozdania

MAREK FRITZHAND: *Myśl etyczna młodego Marksa*. — Warszawa 1961, Książka i Wiedza.

Widoczny od szeregu lat awans tematyki antropologiczno-etycznej we współczesnej filozofii zaznaczył się ostatnio szczególnie w obrębie środowisk marksistowskich. Przyczyny ożywienia twórczości marksistów na polu etyki są na pewno bardzo złożone, związane z praktycznym zaangażowaniem tego kierunku, obok jednak bardziej doraźnych bodźców działa tu jako widoczna podnieta bogactwo spuścizny teoretycznej Karola Marksa. Etyczne składniki i implikacje twórczości Marksa są zresztą dziś przedmiotem żywych zainteresowań nie tylko marksistów. Z opracowań marksistowskich na szczególną uwagę zasługuje wydana ostatnio w Polsce obszerna praca profesora Uniwersytetu Warszawskiego Marka Fritzhanda pt. *Myśl etyczna młodego Marksa*. Autor rozpoczyna wywody od przypomnienia głównych stanowisk w toczącym się od dziesiątków lat sporze o etykę Marksa, łącznie z poglądem skrajnym, redukującym treści etyczne dorobku marksowskiego do granic samej tylko etologii. Założeniem wyjściowym książki Fritzhanda jest przeświadczenie o istnieniu systemu etyki normatywnej w pracach Marksa. Podjęty przez autora wysiłek jest dyskusyjną próbą rekonstrukcji tego systemu „na podstawie tekstów marksowskich i w nieustannej z nimi konfrontacji” (str. 25). Koncepcje etologiczne Marksa, zawarte w ramach teorii materializmu dziejowego, autor traktuje drugoplanowo, widząc w nich temat dostatecznie już spopularyzowany i mniej kontrowersyjny.

Rozważania Fritzhanda dotyczą twórczości Marksa do roku 1848 (roku „Manifestu Komunistycznego”) i skupiają się przede wszystkim na pracach: *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z roku 1844*, *Święta Rodzina*, *Ideologia niemiecka* i *Nęcza filozofii*. Ograniczenie analiz do tzw. twórczości „młodo-marksowskiej” autor tłumaczy największym nasyceniem tej twórczości wątkami *explicite* etycznymi, odcinając się równocześnie od poglądu przeciwstawiającego Marksa z okresu po roku 1848 — Marksovi młodemu. „Nie tak sprawa się przedstawia — pisze Fritzhand — że Marks pod wpływem postępów swej myśli teoretycznej zarzucił jedne zasady etyczne na rzecz drugich, sprzecznych z nimi. Naprawdę Marks już od początku swej twórczości bronił pewnych określonych zasad etycznych, którym nigdy się odtąd nie przeciwstawił” (str. 27). Podkreślając ciągłość orientacji etycznej Marksa, zarysowanej we wczesnych jego pracach, Fritzhand wskazuje na konieczność odróżnienia w tekstach marksowskich sformułowań opisowych i wartościujących — a przede wszystkim — konieczność poszanowania kontekstu. Lekceważenie tych rygorów metodologicznych może bowiem łatwo prowadzić do błędnych generalizacji w postaci imputowania Marksovi amoralizmu wtedy, kiedy np.

poddaje on jedynie krytyce określone typy moralności, a nie moralność „jako taka”.

Analizując etyczne składniki młodzieńczego dorobku Marksa, autor podejmuje zarazem próbę ich systematyzacji, dochodząc do wniosku, iż podstawową kategorią aksjologiczną (osią systemu etycznego) jest tu pojęcie człowieka jako najwyższej wartości. Pojęcie to ujawnia się z całą siłą w marksofskiej krytyce różnych form alienacji i wiąże się równocześnie z określonym ideałem człowieka. Marks bowiem uważa — pisze Fritzhand — „że dotychczasowy człowiek daleki jest od tego, jakim być powinien z uwagi na swą rangę aksjologiczną, że jego egzystencja jest sprzeczna z tą egzystencją, która mu powinna przysługiwać jako najwyższej wartości” (str. 51). Innymi słowy — podstawowa teza aksjologii marksofskiej posiada również wymowę normatywną, która zdaniem autora wyraża się w dwóch podstawowych zasadach etyki Marksa: zasadzie samorealizacji i zasadzie społecznienia. Sens pierwszej z nich sprowadza się do postulatów wszechstronnego rozwoju osobowości człowieka, druga dotyczy jego wartości jako partnera we współżyciu społecznym. Analiza tych zasad umożliwia rekonstrukcję wzoru osobowego etyki marksofskiej — któremu książka poświęca wiele uwagi — i występującego w tej etyce ideału społeczeństwa. Pozytywna treść przekonań etycznych Marksa zjawia się w jego twórczości w nierozrwalnym związku z wielostronną krytyką postaw i stosunków typowych dla świata własności prywatnej. Alienacja człowieka, jako swoiste zło moralne w warunkach własności prywatnej, to główna przeszkoda w pełnym urzeczywistnianiu ideałów bliskich Marksowi. Dlatego też naczelnym postulatem etycznym towarzyszą w jego pracach żądania określonej praktyki społecznej, która rewolucjonizując społecznoustrojowe podłoże egzystencji człowieka, otwierałaby drogę dla rzeczywistego postępu moralnego. Program komunizmu jest czynnikiem, który wyznacza generalny kierunek takiej właśnie praktyki, nadając równocześnie humanistycznym ideałom Marksa specjalną wymowę. Do zasad etycznych tworzących podstawy etyki Marksa dołącza się tu nakaz aktywnej walki o nowy ład społeczny. W nakazie tym Marks widzi powinność moralną o znaczeniu doraźnym, obowiązującą w przełomowym okresie przejścia od kapitalizmu do komunizmu. Realizm, poszukiwanie rozwiązań praktycznych stawiają orientację Marksa w nurcie humanizmu walczącego, nadają jego etyce charakter aktywistyczny, umacniając równocześnie harmonię między jej zaangażowaniem klasowym i aspiracjami ogólnoludzkimi.

Próba rekonstrukcji marksofskiej etyki normatywnej stawia przed autorem książki szereg innych problemów (ocena proletariatu, koncepcja wolności, postępu, stosunek Marksa do różnych odmian ideologii reformatorskich i in.), nie wyczerpuje jednak omawianej książki. Poza wartościami głównego toku wywodów, praca Fritzhanda posiada cenny ładunek erudycyjny, informując — często w formie polemicznej — o bogatej literaturze dotyczącej przedmiotu. Szczególnie interesujące wydają się krytyczne wywody Fritzhanda adresowane do prób interpretacji etyki Marksa w duchu „historycyzmu”, zwłaszcza do znanych opinii Poppera. Równie ciekawe są refleksje autora wokół kwestii klasyfikacji poglądów etycznych Marksa, tj. ich zlokalizowania na tle tradycyjnej etyki. Książka Fritzhanda dzięki swej rzetelności i wielostronności, wzbogaca w sposób niewątpliwy literaturę podejmującą najtrudniejsze a zarazem chyba najciekawsze aspekty myśli Marksa.

Stanisław Soldenhoff

BORYS ŁAPICKI: O spadkobiercach ideologii rzymskiej. Okres chrystianizacji cesarstwa rzymskiego. — Łódź 1962, ŁTN, str. 304.

Studium Łapickiego jest kontynuacją jego wcześniejszych rozważań, opublikowanych w r. 1958 w pracy pt. *Etyczna kultura starożytnego Rzymu a wczesne chrześcijaństwo*, a jak informuje wstęp, jest równocześnie sprawdzeniem wypowiedzianych tam wniosków, że „etyka rzymska i etyka wczesnego chrześcijaństwa wyrażają dwa zasadniczo przeciwstawne światopoglądy” (str. 7). Książka składa się z dwu części „Ideologia rzymska a Ojcowie Kościoła” (str. 9—105) i „Justynian a ideologia rzymska” (str. 106—301). Czas, jakiemu poświęcono badania, obejmuje zasadniczo okres IV—VI wieku, choć Tertulian sięga jeszcze przełomu wieku II na III. Książka posiada streszczenie francuskie.

Rozdział I: „Zagadnienie negacji i recepcji ideologii rzymskiej w dziełach poszczególnych Ojców Kościoła” jest polemiką głównie z *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*. T. Zielińskiego. Przeanalizowane tu zostały kolejno poglądy Tertuliana, Laktancjusza, Ambrożego, Augustyna i Pelagiusza. Łapicki zwrócił szczególną uwagę na teocentryzm ich nauki, przeciwstawianie wielkości Boga nicości człowieka i niemożliwości jakiegokolwiek poznania ludzkiego. Omówił także ich etykę społeczną i stosunek do instytucji społecznych i politycznych. Przebadał wreszcie szereg pojęć, używanych przez Ojców, by ich znaczenie skonfrontować ze znaczeniem w tekstach filozofów rzymskich (są to: Tertuliana *tolerantia doloris et mortis* i rzymska *potentia*, Laktancjusza *iustitia*, *pietas*, *aequitas*, *summum bonum* i in., Ambrożego *prudencia*, *iustitia*, *vir bonus* i in.) i by wreszcie stwierdzić różnice treści podkładanych pod te terminy. Wnioski wynikające z analiz sprowadzają się do tezy, że Ojcowie nie są spadkobiercami humanistycznej ideologii rzymskiej, lecz stanowczo odrzucają rzymskie zasady etyczne, jeśli zaś niektóre przyjmują (a są wśród nich i sprzeczne z Nowym Testamentem), to dla innych celów niż poszukiwanie prawdy.

Rozdział II: „Patrystyka IV w. n. e. na tle ówczesnych stosunków gospodarczo-społecznych” nie przynosi wiele nowego materiału. Autor stara się odmalować ówczesny kryzys gospodarczy i próby jego rozwiązania, prowadzące z jednej strony do etatyizmu, z drugiej do postaw irracjonalnych. Wskazuje wreszcie na podatność tych stosunków do rozwoju patrystyki i neoplatonizmu.

Przystępując do rozważań nad prawem Justyniana, Łapicki słusznie stara się odpowiedzieć na dwa pytania, co należy rozumieć przez „chrześcijaństwo”, i kiedy mamy do czynienia z przeróbką prawa rzymskiego pod wpływem chrześcijaństwa. Pytanie te są uzasadnione głównym tematem książki, jak i polemiką, którą w II części podejmuje autor z pracą B. Biondiego: *Il dritto romano cristiano*, a pośrednio także z autorami radzieckiej *Historii wieków średnich*.¹ Odpowiedź na pierwsze pytanie brzmi: „Ze stanowiska naukowego za chrześcijaństwo uważać należy... naukę, powstałą i sformułowaną w określonej formie i treści w określonych warunkach społecznych określonej epoki. Jest to zjawisko historyczne, które poruszyło świat ówczesny i znalazło wyraz

¹ *Historia wieków średnich*. t. I—II, Warszawa 1956, Książka i Wiedza. Praca zbiorowa AN ZSRR. Por. t. I, str. 77.

w »Ewangelii« i »Listach Apostolskich« przede wszystkim. Te pomniki jako księgi święte, zawierające niewzruszalne dogmaty chrześcijańskie, przekazano dalszym pokoleniom» (str. 108). Odpowiedź na pytanie drugie jest następująca: „Co do przeróbki prawa rzymskiego pod wpływem chrześcijaństwa, to można ją przyjąć tylko wówczas, gdy Justynian wprowadza, powołując się na zasady chrześcijańskie, nowe normy prawne, nie znane prawu rzymskiemu. Natomiast gdy Justynian zachowuje dawne normy rzymskie i zmienia tylko umotywowanie, nie wolno mówić o wpływach chrześcijaństwa, a tym bardziej o jego przeróbce w duchu chrześcijańskim» (str. 108). Z tych założeń metodologicznej natury powstaje plan badań: najpierw należy przebadać ustawodawstwo Justyniana, zawarte w *Novelach*, *Kodeksie* i *Instytucjach*, a następnie *ius vetus*, zawarte w *Digestach*.

Po krótkim zilustrowaniu bazy gospodarczej w rozdz. I, przystępuje autor w rozdz. II.: „*Ius novum* Justyniana” do analizy najpierw prawa publicznego. Omawiając ustrój polityczny Łapicki ukazał trzy różne elementy wpływające na przekształcenie i umocnienie władzy cesarza: chrześcijański, wschodni i rzymski. Zaadaptowanie ich, objawiające się teokracją, zmieniło stosunek Justyniana do religii w cesaropapizm, w wielu przejawach sprzeczny tak z tradycją rzymską, jak i z nauką Nowego Testamentu. Zmiany dokonują się też w dziedzinie gospodarczo-społecznej; pokazuje je autor, badając etatyzację rolnictwa, rzemiosła i handlu oraz powstanie nowej hierarchii społecznej. Istotne wreszcie *novum* zawiera prawo karne Justyniana. Wszystkie te przekształcenia nie są, zdaniem Łapickiego, zgodne z Nowym Testamentem, nie chrześcijaństwo bowiem wywierało wpływ na Justyniana, lecz Justynian na chrześcijaństwo i nie zasady chrześcijańskie, lecz polityka wewnętrzna i zewnętrzna, *utilitas rei publicae* jest racją tych przekształceń. Ta sama *utilitas* jest podstawą prawa prywatnego i w zakresie prawa własności prowadzi od rzymskiego *ius domini* do justyniańskiego *functio publica*. Jest też podstawą rozróżnienia niewoli obywateli uprowadzonych przez wroga i niewoli wewnątrz państwa. *Utilitas publica* rządzi wreszcie prawem rodzinnym i spadkowym. Ostatecznie Łapicki stwierdza, że *Ius novum* Justyniana, opiera się na *utilitas*, jako na zasadzie podstawowej, nakazy zaś chrześcijańskie nie spełniają w nim żadnej roli, często zaś od nich odbiega, jak odbiega od humanistycznej ideologii starożytnego Rzymu. Swe wnioski autor uwypukla jeszcze, przeprowadzając analizę pojęć *humanitas*, *favor libertatis*, *prawo natury*, *honestas* i *utilitas rei publicae*.

Rozdział III: „Kodyfikacja *ius vetus* przez Justyniana” wprowadza w analizę *Digesta vel Pandecta* i poprzedzony jest omówieniem upadku prawa rzymskiego w okresie przedjustyniańskim. Za panowania Justyniana znajomość prawa jest równie mała jak w okresie poprzednim, cesarz odznacza się jednak wielkim dla niego szacunkiem i krytykując je, krytykuje przede wszystkim formę, a tylko wyjątkowo treść rzymskiego ustawodawstwa. W konkluzji Łapicki stwierdza, że *Digesty* zawierają prawo rzymskie bez istotnych przeróbek i modernizacji. Wobec kontrowersyjnych opinii romanistów, autor przystępuje do systematycznego zestawienia zasad *ius novum* i *ius vetus*. Ponieważ w każdym systemie prawnym wyróżnia się element podstawowy, czyli ideologię, i instytucje, które ją wyrażają, oraz liczne przepisy techniczne, określające sposoby urzędystwiania przepisów zasadniczych, autor postanawia doszukiwać się jedynie zmian istotnych i podstawowych dla prawa. Zmiany te istnieją w ujęciu samego prawa, jak też i jego źródła. Prawo w *Digestach* to *ars boni*

et aequi w ścisłym powiązaniu z *iustitia*, w *ius novum* prawo zastąpiła ustawa. Źródłem nowego prawa jest wola cesarza i siła, Justynian odrzucił lub posługiwał się pomocniczo tylko prawem natury, odrzucił opinię prawników i filozofów, a idee: *libertas*, *iustitia*, *bonum*, *aequum* zastąpił pojęciem *utilitas rei publicae*. Odrzucone zasady występują jednak w *Digestach*: Podobnie w kwestiach państwa i ustroju *Digesty* zachowały republikańskie *ius vetus*, choć *ius novum* było prawem absolutnej monarchii teokratycznej. Różnice występują wreszcie w rozwiązaniach polityki gospodarczo-społecznej i religijnej Justyniana oraz w formułowaniu zasady *utilitas publica*, która na terenie *Digestów* prowadzi do sprzecznego z *ius novum* prawa prywatnego. W sumie *Digesty* tak pod względem prawnym, jak i gospodarczo-społecznym różnią się zasadniczo od *ius novum* Justyniana, który ani nie dokonał przeróbki prawa klasycznego, ani go nie zmodernizował. Justynian nie schrystianizował też *ius vetus*, żaden bowiem przepis *Digestów* nie zawiera w swej treści elementów chrześcijańskich, nie znalazła się też w nich żadna zasada etyki chrześcijańskiej. *Digesty* i Nowy Testament inaczej rozstrzygają problemy własności, niewoli, stosunków rodzinnych i dziedziczenia. Nakazy etyki chrześcijańskiej noszą charakter sakralny, pochodzą od Boga, zaś przepisy *Digestów* są świeckie i ludzkie. Wynika to z akcentowania w chrześcijaństwie niemożności poznania niczego bez pomocy Boga i podkreślania w filozofii rzymskiej twórczej siły rozumu ludzkiego. Justynian więc nie przeprowadził chrystianizacji prawa ani nowego, ani klasycznego rzymskiego.

Omawiany okres kryzysów gospodarczych i politycznych stał się też okresem upadku i zaniku rzymskiej kultury etycznej, był natomiast gruntem, na którym mogła się rozwijać kultura teocentryczna i teozoficzna chrześcijan i neoplatoników. Chrześcijaństwo, stając się ważnym czynnikiem politycznym, odrzuca jednak zdecydowanie humanistyczną etykę Rzymian. Spadkobiercą rzymskiej ideologii jest Justynian jako twórca *Digestów*, pragnął bowiem „wzmocnić prawo rzymskie jako czynnik jedności oraz przerobić świadomość ludności w duchu rzymskim” (str. 301).

To chłodne dotychczas referowanie nie odbija wszakże atmosfery książki, której autor chętnie się angażuje w ocenę i polemikę. I właśnie w tej warstwie książki znaleźć można pewne niedociągnięcia, na które należy zwrócić jeszcze uwagę. Polemika podjęta przez Łapickiego zmusza go do porównywania poglądów, rozdzielonych odległością pięciu wieków, ale zobowiązuje też do dokładnego ich referowania. Tymczasem Łapicki, przeciwstawiając Cycerona Ojcom Kościoła, nigdzie nie podaje ani miejsca, ani nawet tytułu jego rozprawy. Zresztą poza Cyceronem przywołuje jedynie, i to stosunkowo rzadko, Senekę. Niekiedy znów gołosłownie podaje poglądy Rzymian. Podobnie postępuje, powołując się na Nowy Testament. Skoro jednak czyni to często i sprawa dla tezy całej książki jest zasadnicza, czytelnik słusznie może się domagać podania cytatów lub miejsc, o które chodzi. Łapicki odwołuje się jedynie do swojej poprzedniej pracy (przypomnianej na początku) i to nie zawsze szczęśliwie. (Por. np. str. 14 przypis 47. Przywołany skomplikowanym systemem odsyłaczy fragment Objawienia św. Jana 2, 26, w efekcie, całym swoim poprzednim kontekstem nie potwierdza tezy, której miał służyć. Analogiczną sytuację spotykamy na str. 283, przyp. 56). Zarówno te fakty, jak i sygnalizowane już poprzednio braki aparatu pomocniczego budzą nieufność wobec wielu wniosków.

Łapicki, mimo iż chce pokazać rozwój patrystyki w powiązaniu z całą

sytuacją historyczną tej epoki, niekiedy sprawia wrażenie, że wypowiada tezy od historii oderwane. Dotyczy to mianowicie zarzutu stawianego Ambrożemu (str. 61) i Laktancjuszowi (str. 29, 31), że nie zajmowali się prawem i instytucjami społecznymi. Mieli oni inne cele, zrozumiałe właśnie w pierwotnym chrześcijaństwie. Nie można się też zgodzić, że skoro Laktancjusz nie proponuje żadnych reform społecznych i nie wysuwa w tym kierunku żadnych postulatów, to stanowisko jego jest aspołeczne i konserwatywne (str. 29). Jego stanowisko nie jest bowiem żadnym stanowiskiem, a historyk oceniać może jedynie poglądy sformułowane. Łapicki nadto nie zauważa, że Laktancjusz jest millerystą, a milleryści w ogóle nie zajmowali się reformami społecznymi. Podobnie ahistorycznie zarzuca Łapicki Ambrożemu brak teorii przebudowy społeczeństwa w oparciu o własność zbiorową i zniesienie różnic klasowych (str. 60).

Przyjmowanie prawa natury Łapicki nazywa sprzeczne z nauką Nowego Testamentu (str. 14, 36—37, 64, 212—213). Na str. 212 sformułowane zostały dwie jego postaci, wchodzące w konflikt z „dogmatem wszechpotęgi Boga i ułomności natury człowieka”. Skoro Łapicki konflikt ten nazywa sprzecznością, negatywne formuły powinny z „dogmatem” być zgodne. Brzmia one następująco: 1°. Człowiek rządzi otaczającą go przyrodą, 2° postępowanie ludzkie jest zdeterminowane. Trudno jednak dopasować je do wspomnianej już tezy, jak i w ogóle do Nowego Testamentu. Inna rzecz, że chrześcijaństwo zostawiło możliwość ingerencji Boga w zjawiska przyrody, co Łapicki słusznie zauważa na str. 64. Natomiast ułomność natury człowieka nie przeszkadza żyć godziwie i rozwijać się moralnie. Łapicki odwołuje się do „etycznej kultury” (str. 241), gdzie stwierdza, że według chrześcijan, postęp moralny dokonuje się jedynie przez naśladowanie Boga, a nie przez rozwijanie cech przyrodzonych (*natura humana*). Jest to wszakże tylko różnica sposobów, obciążonych innymi założeniami. Doskonałość moralna osiągnana jest przecież nie poza ludzką naturą, co w każdym razie przeczy determinacji.

Na koniec jeszcze kilka spraw drobnych. Na str. 197 określa Łapicki *humanitas*: „W świetle godności człowieka »humanitas« staje się obowiązkiem miłości człowieka i łagodnego do niego stosunku”. Na str. 199 zaś pisze, że Justynian utworzył „dziwoląg w postaci »humanitas divina«, czyli człowieczeństwa Bożego”. Otóż nie jest to dziwoląg, ponieważ w słowie *humanitas* akcentuje się uczucie miłości ze względu na jego przedmiot, którym jest człowiek, nie zaś ze względu na podmiot. Dokładniej to widać w greckiej *filantropii* i *mizantropii*. *Humanitas* w odniesieniu do Boga znalazło się już w przekładzie Nowego Testamentu dokonany przez Hieronima i to właśnie na oddanie słowa *filantropia*. Łapicki zbyt pochopnie stwierdza, że Nowy Testament odrzuca *humanitas*. Co prawda rzeczywiście nie znajdujemy tam słowa *humanitas*, ale przecież zastępuje je *caritas* (*agápe*) — równoważnik *caritas generis humani* Cycerona². Brak terminu, którym przywykliśmy oznaczać określone wartości, nie decyduje jeszcze o rezygnacji z tych wartości.

Na str. 214 stwierdza Łapicki, że *honestas*, godność ludzka, negowana jest w Nowym Testamencie. Przyznaje jednak, że Augustyn znał pojęcie godności ludzkiej (podobieństwo człowieka do Boga, wyższość człowieka nad światem zwierzęcym), ale ogranicza się jedynie do odnotowania faktu i nie szuka jego

² Por. T. Sinko. *Od filantropii do humanitaryzmu i humanizmu*. Warszawa 1960, Pax, str. 46.

źródeł i uzasadnień. A te znaleźć można właśnie w Starym i Nowym Testamencie. Przemawia za tym nie tylko dokładniejsza analiza tekstów, lecz także znajomość pojęcia godności ludzkiej u innych Ojców Kościoła (Bazyli). Warto byłoby przebadać tę niejako bardziej humanitarną, drugą stronę ich nauki o człowieku, oraz jej konsekwencje etyczne. Tym bardziej że naczelnym obowiązkiem z godności wypływający, *honeste vivere*, nie był jak się zdaje Ojcom obcy.

Pobieżności badawczej Łapickiego można przypisać także inne, drobniejsze już nieścisłości. Do nich należy np. pomieszanie justyniańskiej hierarchii dóbr. Doszukuje się sprzeczności w stwierdzeniu Justyniana, że jednym z najcenniejszych dóbr jest wolność, a najwyższym dobrem jest zbawienie (str. 210). Pomija zatem Łapicki rozgraniczenie między *bonum perfectum* i *summum bonum*, wyraźnie obecne w sformułowaniu Justyniana. Dziwić wreszcie może w książce Łapickiego umieszczenie Pelagiusza wśród Ojców Kościoła. Termin „Ojciec Kościoła” jest przecież dostatecznie określony. Podobnie Tertulian w sensie ścisłym Ojcem Kościoła nie jest.

Problemy podejmowane przez Łapickiego należą do najbardziej ważkich dla historii kultury. Borys Łapicki zapowiada kontynuowanie badań nad wzajemnym stosunkiem ideologii chrześcijańskiej i rzymskiej. Prace następne dotyczyć mają okresu Odrodzenia i Wielkiej Rewolucji Francuskiej.

Zenon Kałuża

HENRYK JANKOWSKI: *Drogowskazy* — Warszawa 1962, Książka i Wiedza, str. 215.

Książka Jankowskiego składa się z dwóch części. Pierwsza, zatytułowana „Postawy wobec rzeczywistości”, prócz wiadomości ogólnych o etyce (rozdz. I) zawiera omówienie różnych postaw i sytuacji w życiu moralnym. Tak więc autor omawia cynizm, klerkizm, filisterstwo, realizm w ocenie rzeczywistości, fanatyzm i nietolerancję, obojętność na krzywdę, intryganctwo, zaangażowanie w walkę ze złem, kłamstwo, zazdrość, życie seksualne. Przy okazji autor stara się wyjaśnić znaczenie niektórych terminów, których rozumienie potoczne znacznie nieraz odbiega od znaczenia nadanego im przez filozofię.

Na ogół wysuwane postulaty są do przyjęcia przez każdego. Każdy zgodzi się z tym, iż kłamstwo, filisterstwo, zazdrość, cynizm (w jego popularnym zrozumieniu) są złe, że trzeba się angażować w życie, nie być obojętnym na zło. Nie znaczy to oczywiście, że nie ma w tej części postulatów dyskusyjnych.

Część druga pracy zatytułowana jest „Rzeczy ostateczne”. W pierwszym jej rozdziale Jankowski wyraża pogląd, że wiele problemów żywo obchodzących człowieka stoi poza nauką, poza filozofią. Mimo niemożności traktowania ich w sposób naukowy, istnieje konieczność ich rozwiązania ze względu na wielki wpływ, jaki mają na samo postępowanie. Problemami tymi są: los, starość, śmierć, cierpienie, szczęście. Pomocne przy ich rozwiązaniu są biotechnika i filozofia życiowa, czyli przemyślenia zdrowego rozsądku każdego człowieka. W rozdziale drugim autor w kilku zdaniach omawia relacje między losem człowieka a teologią, filozofią, życiem społecznym, a także biotechniką oraz zagadnienie wolności człowieka. Najpełniejszy rozwój możliwości ludzkich, zdaniem Jankowskiego, daje socjalizm, a to dlatego, że ich „realizację za-

pewnia się szkolnictwa podstawowego i średniego, różne kursy, kółka zainteresowań, podstawowe i średnie szkoły artystyczne, do których dostęp jest w zasadzie możliwy dla wszystkich chętnych i zdolnych” (str. 167). Mimo tych wszystkich udogodnień człowiek nigdy nie jest całkowicie panem swego losu i napotyka na różne przeszkody i trudności, lecz wobec nich „może stosować znaną od dawna technikę życia psychicznego” (str. 169). Jednakże wszystkie dotychczas znane zabiegi, których wylicza kilka, jak odwrócenie uwagi od nieszczęść przez kontemplację dzieł sztuki czy przez wiarę w nieśmiertelność, to tylko półśrodki, więc „aby sytuacji takich unikać, należy pokierować swym losem tak, aby nieubłagane konieczności nie powodowały cierpienia, nieszczęść i tragedii. A możliwe jest to tylko wówczas, gdy wśród celów życiowych człowieka znajdują się również cele ogólniejsze, cele o charakterze społecznym” (str. 170).

Następnymi problemami to starość i śmierć, a raczej ich nieuniknioność. Starości towarzyszy najczęściej spadek sił witalnych i umysłowych człowieka. Gorsza jednakże od nich jest nie zawsze usprawiedliwiona rezygnacja. Wystarczy przecież przyjąć inny styl życia, odpowiedni do swoich możliwości, innymi przyjemnościami się cieszyć. Bardzo wielu ludzi przecież do późnej starości zachowało swoje siły. Śmierć jest rzeczą nieuniknioną, więc nie ma sensu bać się jej, bo to co nieuniknione i tak nastąpi, a strach przed nią ogranicza zdolność człowieka. Ten strach właśnie jest największym złem. Cierpienie w swoich skutkach psychicznych jest podobne do strachu przed śmiercią, lecz niepoddawanie mu się, praca i ufność w rozwój nauk pozwala zredukować jego zębny wpływ.

Na koniec Jankowski omawia zagadnienie szczęścia. Nie ma szczęścia bezwzględnego. Można jedynie znaleźć jego warunki konieczne, choć niewystarczające, jak wysoki poziom materialny czy pomyślny układ stosunków społecznych. Konkretne szczęście człowieka zależy od zaspokojenia jego indywidualnych zainteresowań i dążeń. Szczęście jednakże znajdzie nie ten, kto tylko jego chce szukać. „Szczęście osiąga się niejako po drodze, niejako mimochodem, dążąc do innych celów” (str. 210). Wobec olbrzymiej rozbieżności poglądów i własnego przekonania o względności szczęścia, autor nie kusi się dać jakiegoś jednego określenia czy definicji szczęścia.

Książka Jankowskiego ma za zadanie spopularyzować pewien typ „postawy wobec rzeczywistości” (str. 5). Zawiera ona „pewne propozycje i sugestie postępowania” (str. 7). Przeważnie autor omawia problemy filozoficzne, ale często także określa swoje stanowisko wobec niektórych zagadnień teologii i nauk ścisłych i sięga do tzw. filozofii życiowej. Można więc powiedzieć, że książka ta zawiera pełny zespół zagadnień składających się na to, co nazywamy światopoglądem.

Popularyzowanie, udostępnianie osiągnięć, czy to ściśle naukowych, czy też filozoficznych, kryje w sobie wiele niebezpieczeństw. Trudno jest w sposób łatwy i dostępny mówić o rzeczach trudnych, jakimi są bez wątpienia problemy nauki, a szczególnie filozofii. Często zdarza się więc, że prace popularyzatorskie upraszczają i spływają myśli, chcąc je uczynić łatwiej „strawnymi”. Z reguły więc najlepszymi popularyzatorami są najwybitniejsi przedstawiciele poszczególnych dyscyplin. Jankowskiemu nie udało się w pełni uniknąć tych niebezpieczeństw. Rzecz jest wprawdzie napisana z dużą pasją i wewnętrznym zaangażowaniem, co widzi się szczególnie przy doborze przykładów mających ilustrować słuszne czy niesłuszne, zdaniem autora, postępowanie

i postawy życiowe. Wobec zachodzących zmian w sytuacji dzisiejszego człowieka, zmian bardzo radykalnych, które nie oszczędziły i etyki, i moralności, książka ma pomóc w wyborze właściwej drogi. Autor nie tylko chce pomóc w odrzuceniu dawnej etyki, ale proponuje pewien wybór. Wyraża swoje przekonanie, że właściwa jest postawa wynikająca z przyjęcia etyki marksistowskiej. Znajdujemy tu wszakże wiele uwag tego rodzaju, jak: „System etyki religijnej już się przeżył i nie odpowiada wymogom współczesnego życia” (str. 143), albo „chcieć wiedzieć czego wymaga od nas chwila bieżąca — to znaczy znać teorię marksistowską” (str. 109). Niewątpliwie wielu zgodzi się z tym, ale samo wyrażenie swoich przekonań, jak to zbyt często robi Jankowski, nie wystarcza. Konieczne są jeszcze rzeczowe argumenty za i przeciw. Trudno bowiem nazwać argumentacją wytworzenie przez odpowiedni dobór słów zamierzonej atmosfery wokół stanowiska, które się propaguje lub zwalcza. Argumentacja taka jest bardzo słaba i bynajmniej nie ułatwia wyboru. A przecież książka wydaje się być przeznaczona przede wszystkim dla szukających. Tym zaś takie stwierdzenia nie wystarczą. Co prawda zdarza się często, iż przyjmuje się pewien pogląd lub odrzuca jedynie dlatego, że takie stanowisko zajmuje ktoś będący wielkim autorytetem w sprawach moralności, ale dlatego właśnie, że jest tym autorytetem. Zresztą zarówno systemy odrzucane, jak i propagowane przez autora zasługują na coś więcej niż na zbywanie ich kilkunastoma bardziej czy mniej miło brzmiącymi epitetami.

Niestety w pracy znajduje się wiele uproszczeń, nieściśłości, a nawet wyraźnych błędów. Więc co najmniej dużym uproszczeniem są tego rodzaju stwierdzenia: „Zwolennicy etyki katolickiej... twierdzą, że światopogląd materialistyczny łączy się z niemoralnością” (str. 6). „Chrześcijańska moralność, ich zdaniem, jest jedyną moralnością — wszelkie inne systemy są niemoralnością lub niemoralizmem” (str. 15). Przypuszczalnie tezy te, tak generalnie postawione, byłyby bardzo trudne do obrony dla autora i zdziwią etyków katolickich. Ważniejszą sprawą jest jednak co innego: mieszanie ze sobą — zresztą nie tylko w tym miejscu — tego, co w innym miejscu całkiem słusznie jest wyraźnie rozgraniczone, mianowicie etyki i moralności. Jest to Jankowskiemu potrzebne do bardzo subtelnej sofistyki. Mianowicie przez wykazanie wyraźnie złego moralnie postępowania pewnych osób czy środowisk chce zdyskredytować pewien typ etyki. Metodologicznie jest to niedopuszczalne, o ile nie wykaże się, że moralność ta jest wynikiem przyjęcia zasad owej etyki. Niestety, autor tego nie dokonał i w wielu wypadkach nie mógłby tego dokonać. A przecież przyjęcie i generalne uznanie jakiegoś systemu etycznego nie oznacza przyjęcia każdej jego tezy. Nawet i w tym drugim wypadku teoretyczne przyjęcie nie oznacza całkowitego i bezwzględnie zgodnego z nim postępowania, jak by tego chcieli zwolennicy intelektualizmu etycznego.

Uproszczeniem jest także ogólne charakteryzowanie religijnego stosunku do moralności przez „nieświadomy, bałwochwalczy lęk przed wzniosłymi kategoriami dobra i zła, cnoty i obowiązku” (co jest słabym odbiciem poglądu Perelmana, dotyczącego zresztą czego innego) i określania norm moralnych jako „tabu... co napawa lękiem, przed czym należy się ukorzyć, czego naruszenie może spowodować straszliwe nieszczęście dla jednostki lub nawet całej grupy z nią związanej” (str. 12). Nie można bowiem uogólniać cech religii bardzo prymitywnych i rozciągać ich na wszelką religię.

Tak samo jest z próbą wykazania fałszywości stanowiska — charakterystycznego, zdaniem autora, dla moralności religijnej — głoszącego, że „warto

świadomie propagować fałszywe i ukrywać prawdziwe tezy odnośnie do moralności, by utrzymać więzi społeczne i zapobiec kataklizmom, które mogłyby powstać, gdyby ludzie dokładnie wiedzieli, co to jest moralność, jak ona powstaje, co w istocie rzeczy oznaczają słowa: dobro, zło, obowiązek i cnota” (str. 13). Jest to chyba wyraźna walka z wiatrakami

Do pomyłek natomiast należy zaliczyć twierdzenie, że włączenie stosunków własnościowych w zakres etyki jest wynalazkiem ostatnich czasów (str. 21), bowiem przynajmniej już od Arystotelesa weszły one w zakres rozważań etycznych, a były okresy, jak np. pierwsze wieki po Chrystusie (a więc jeszcze w starożytności), kiedy były one bardzo szeroko omawiane. Z późniejszych zaś myślicieli piszących o tym ułożyć by można wcale długą listę.

W książce traktującej o moralności i etyce, jaką są *Drogowskazy*, musi budzić zdziwienie i takie zdanie: „W dziedzinie filozoficznej znamieny dla światopoglądu naszego społeczeństwa jest spór między idealizmem a marksistowskim materializmem” (str. 6). Zdanie to łącznie z całym kontekstem sugeruje, jakoby był możliwy wybór tylko między tymi dwoma stanowiskami (czyżby historia filozofii innych nie znała?). Takie postawienie sprawy bardzo ułatwia sprawę autorowi, bo słowo „idealizm” przyjmowane jest zwykle jako określenie ujemne, zwłaszcza przez czytelnika nie obeznanego z filozofią. Jednakże w tym wypadku takie rozróżnienie jest wyjątkowo nietrafne, bo jeśli chodzi o etykę marksistowską, to określenie „idealizm” jest jak najbardziej na miejscu, jak o tym świadczą wypowiedzi i samego Marksa, i innych filozofów-marksistów (por. choćby M. Fritzhanda, *Myśl etyczna młodego Marksa*, Warszawa 1961, Książka i Wiedza, s. 105 i inne).

Do ogólnej charakterystyki trzeba dodać, że Jankowski nie jest zwolennikiem etyki o tendencjach maksymalistycznych. Zrozumiałe jest oczywiście, że do pełnej sytuacji nie można dorabiać słoniowego uzasadnienia i że zbytne szafowanie wielkimi słowami prowadzi do ich zdyskredytowania, wszakże twierdzenie, iż „postawa heroizmu humanistycznego nie może być powszechnym postulatem skierowanym do wszystkich ludzi” (str. 105) wygląda nie tyle na pochwałę szlachetnego umiaru, ile miernoty.

Autor widzi jednak wyjątkowe sytuacje, jak okupacja czy rewolucja, w których „postawa heroiczna staje się po prostu elementarnym obowiązkiem” (str. 106). Dwie te opinie są nie tylko ze sobą wyraźnie niezgodne; rezerwowanie maksymalnego wysiłku tylko dla sytuacji wyjątkowych jest ze strony wychowawczej błędne, bowiem zbyt łatwe rozgrzeszanie ze spraw drobnych często prowadzi do moralnego regresu, natomiast wysiłek przy ich przeprowadzaniu daje swoisty „trening” i ułatwia heroizm w momentach wyjątkowych.

Przy czytaniu *Drogowskazów* bardzo często odnosi się wrażenie, że nie są one przeznaczone dla tych, którzy nie są zaznajomieni z problemami etyczno-filozoficznymi, lecz dla tych, którzy nie są w stanie ich zgłębić.

Jerzy Gałkowski

ECKART HEIMENDAHL: *Licht und Farbe. Ordnung und Funktion der Farbenwelt*. Mit einem Geleitwort von Carl Friedrich von Weizsäcker. — Berlin 1961, Walter de Gruyter u. Co, str. 284.

Rozróżnienie pomiędzy pierwszorzędnymi i wtórnymi cechami, wprowadzone do filozofii przez Descartesa i Locke'a, a zakwestionowane przez Berkeley'a spotyka się obecnie znowu z krytyką. Nowsi fizycy zaczynają wątpić, czy nasze pojęcia przestrzenne stosują się do świata gwiazd i atomów, a fenomenologowie próbują ustalać obiektywne stosunki pomiędzy pewnymi jakościami wtórnymi podobnie, jak to z pierwotnymi jakościami przestrzennymi od dawna czyniła geometria. Można bowiem abstrahować od tego, co barwy reprezentują w świecie fizykalnym i uprawiać czystą fenomenologię barw takich, jakie nam się ukazują w życiu codziennym. Takie zadanie stawia sobie młody doktor filozofii Uniwersytetu Hamburgskiego Eckart Heimendahl w dziele pt. *Licht und Farbe*. Autor kontynuuje badania Katza, Allescha, Schönego, Weizsäckera i Birrena, a teorię barw Goethego pod pewnymi względami ceni wyżej niż teorię Newtona. Newtonowi ma do zarzucenia przede wszystkim, że odrywa barwy od światła, że rozpatruje promienie świetlne jako coś bezbarwnego, co dopiero w naszym umyśle wywołuje wrażenia barwne. Naprawdę nie można twierdzić ani tego, że promienie świetlne są bezbarwne, ani tego, że są barwne. Gdybyśmy mogli widzieć promienie świetlne, nie moglibyśmy spostrzegać powierzchni barwnych ani postaci. Barwy są też w pewnej mierze niezależne od promieniowania świetlnego. Dowodzą tego zjawiska kontrastu następczego i współczesnego. Ponadto kolory czerwony, niebieski, zielony dają się uzyskać na jednobarwnych tarczach Fechnera i Behema. Również na białym papierze oświetlonym przy pomocy lampy czerwonej i żółtej powstają cienie palców o kolorze zielonym, niebieskim i fioletowym. Najnowsze badania amerykańskie wykazują, że do projekcji obrazu w naturalnych barwach wystarczą dwa monochromatyczne przezroczka. Wobec tego autor postanawia stworzyć zjawiskową teorię barw, a dopiero później zestawiać ją z fizykalnymi teoriami ich powstawania.

Wychodzi on z założenia, że światło, które jest warunkiem widzenia barw, przejawia się na dwa sposoby. Raz jako źródło światła, a kiedy indziej jako jasność uwarunkowana przez to źródło. Choć jasność jest warunkiem widoczności, ona sama nie jest widoczna, ponieważ jest bezkształtna i nieograniczona. Światło jest zawsze jaśniejsze od jasności. W czystej bezprzedmiotowej ciemności nie widzimy nic poza światłami (np. gwiazdami). A zatem ciemność i światło nie wykluczają się wzajemnie. W przedmiotowym świecie ciemność i jasność również mogą być widziane równocześnie jako cienie na jasnym tle lub ciemny horyzont w sąsiedztwie nieba o zmroku. Cień — to płaski ukształtowany mrok lub ciemność w jasności. Jak daleko sięga cień, tak daleko rozciąga się przestrzeń zaciemniona, w której tonie każdy przedmiot. Im jaśniej promieniuje światło, tym intensywniejszy jest cień. Cień tworzy się pomiędzy światłem, jasnością i ciałami w przestrzeni i jest tym samym najogólniejszym przedmiotem optycznym, na którym możemy rozpoznawać związki pomiędzy zasadniczymi elementami spostrzeżenia; a tymi elementami są jasność i ciemność, cień i światło. Nie są to bowiem jakości widzeniowe, jak biel, szarość lub czarność, ale są to ogólne elementy optyczne lub prajakości zmysłu wzrokowego, umożliwiające dopiero spostrzeganie jakości widzeniowych, to znaczy barw.

Choć światło jest jasne i białość jest jasna, to jednak nigdy nie powinniśmy mówić o białym świetle, światło bowiem i jasność nie są białością. Białość — to jakość widzeniowa, barwna, jasność — to element światła. Światło — to zawsze element niematerialny, nieuchwytny, nieprzedmiotowy. Białość — to zjawisko materialne. Czymś pośrednim jest jasność, którą można pojmować zarówno jako coś niematerialnego, jak i materialnego. Jasność to pierwszy stopień substancjalizacji światła, gdy przemienia się ono w barwę. Wtedy bowiem zaczynamy wiązać ją z przedmiotem.

Jak światło do białości, tak mrok ma się do szarości, ciemność do barwy czarnej. Szarość zimowego nieba to jeszcze nie barwa, lecz tylko mrok, który zmieni się w barwę materialną, gdy na niebie dostrzeżemy chmury. Barwa szara różni się od mroku względną odpornością na światło, im bowiem silniejsze światło, tym wyraźniejsze spostrzeżenie tej barwy. W ciemności nie można rozpoznać barwy przedmiotu.

Białość — to jasne, doskonałe rozpostarcie światła, czarność — to ciemne, doskonałe odcięcie się od światła. W białości wszystko może się rozpląnąć (*aufgehen*), w czerni wszystko może zaginąć (*untergehen*). Białość daje i przyjmuje światło, czarność przytrzymuje i połyka je. Białość jest jakby otwarta na zewnątrz, czarność — zamknięta do wnętrza. Białość twierdzi, czarność zaprzecza. Białość jest pozytywna, czarność — negatywna. Białość — maksymalnie jasna, czarność — maksymalnie ciemna. Wobec światła białość odkrywa (*lichtenborgen*), czarność ukrywa (*lichtverborgen*), biel jest zwrócona ku niemu (*zugewandt*), czarność — odwrócona (*abgewandt*).

Wedle Goethego barwy właściwe powstają, gdy światło i ciemność połączą się dynamicznie w mętności. Autor stara się to twierdzenie sformułować bardziej precyzyjnie, mówiąc, że jasność i ciemność połączone w mroku, uzyskawszy nieprzezroczystość w mętności, dają barwę i to tylko barwę neutralną. Zdaniem autora, w przeciwieństwie do barw neutralnych, które są przede wszystkim barwami substancjalnymi, barwy właściwe są barwami światła, chociaż i tu można odróżnić barwy spektralne od barw przedmiotowych. Woda może zabarwić się na kolorowo, nie tracąc swej przezroczystości, ale woda biała lub czarna może być tylko mętna i nieprzezroczysta.

Barwy właściwe mają zawsze swój specyficzny odcień barwny jako wyraz ich jakości, ich barwności i związanej z nią jasności. Krańcowe przeciwieństwo pod względem jasności barwnej zachodzi pomiędzy barwą żółtą, jako barwną jasnością, i barwą niebieską, jako barwną ciemnością. Biegunowe przeciwieństwo zachodzi też pomiędzy barwą czerwoną i niebieską. Nie jest ono tym samym, co stosunek dopełniania, który zachodzi pomiędzy barwą zieloną i purpurową. Stosunek dopełniania tłumaczy się okolicznością, że każde spostrzeżenie barwy jest tylko jedną składową połówką barwną całości, składającej się z dwu barw. Ukazanie się jednej barwy tłumi barwę drugą, która pomimo to nie ginie, ale pozostaje w ukryciu. Jeśli chodzi o inne barwy, to barwa żółta i czerwona są dość zbliżone do siebie, a zieloność przechodzi w sposób istotny w barwę niebieską. Dlatego kolory zielony i niebieski nie tak łatwo dają się odróżnić, jak barwa zielona i żółta, pomiędzy którymi zachodzi radykalna różnica.

Nad wszystkimi barwami dominują kolory czerwony, żółty, niebieski i zielony, jak tego dowodzi częstość występowania tych barw na flagach państwowych. Najwięcej miłośników wśród ludzi dorosłych ma barwa niebieska, potem czerwona, zielona, żółta, pomarańczowa, fioletowa, brązowa,

czarna, biała, a na końcu szara. Kolor brązowy pośredniczy pomiędzy barwami neutralnymi i barwami właściwymi. Jest on poniekąd spokrewniony z kolorem czerwonym, pomarańczowym, żółtym i czarnym, ale jak najbardziej odległy od koloru niebieskiego, zielonego i białego.

Takie i tym podobne rozważania skłaniają autora do zobrazowania stosunków zachodzących pomiędzy barwami na trójkącie, którego podstawa, idąc od strony lewej ku prawej, reprezentuje barwy neutralne, od białości poprzez szarość ku barwie czarnej. Na lewym boku autor rozmieszcza barwy jasne, a więc barwę białą, żółtą, pomarańczową i na wierzchołku purpurową. Na prawym boku, idąc od dołu ku górze, przewiduje barwę czarną, niebieską, fioletową i znów purpurę na wierzchołku. Posuwając się od środka podstawy ku wierzchołkowi, przechodzimy od barwy szarej poprzez zieloną i brązową ku purpurze. Autor zaznacza, że dla udoskonalenia tego schematu należy boki proste trójkąta zastąpić łukami. Oprócz tego autor omawia jeszcze schemat barwny w postaci arabskiej ósemki. Na przecięciu się dwu linii esowatych znajduje się miejsce dla barwy purpurowej i zielonej, na dole i górze ósemki znajdujemy barwę żółtą i niebieską; jedna linia esowata odpowiada barwom zimnym, druga barwom ciepłym. Kiedy takie dwie ósemki ustawiać do siebie pod kątem prostym i wpisać w koło można na nich zobrazować zasadnicze jakości uczuciowe, które odpowiadają różnym barwom jako ich pojęcia funkcyjne. Autor szczegółowo zestawia badania, jakie prowadzili w tej sprawie Bernstein, Frieling, Heiss-Hillman, Kandinsky, Köstlin, Stefanescu-Goanga oraz amerykański badacz Birren. Oto, jak autor podsumowuje ich wyniki.

Barwa czerwona oznacza siłę, rodzi zaś podniecenie, wzmocnienie. Barwa pomarańczowa oznacza radość, a budzi przyjemność, używanie, odprężenie, ulgę, rozrywkę. Barwa żółta oznacza nadmiar, lekkomyślność, a wywołuje pobudzenie (*Aufregung*), oderwanie się, oswobodzenie, rozrzutność, wydatkowanie. Barwa zielona oznacza nadzieję, swawolę (*Gelassenheit*), a używa zachęty (*Abregung*), daje uspokojenie, pewność, ochronę, przywiązanie. Barwa niebieska oznacza stałość, oddanie się, powagę, a daje pokój, spokój, wytrwanie, pogłębienie, rezerwę. Barwa fioletowa oznacza napięcie, nieprzyjemność, niezadowolenie, a budzi zaniepokojenie, zakłopotanie, rezygnację, melancholię. Barwa purpurowa oznacza moc, panowanie, dostojaństwo, godność, powagę, a budzi zaspokojenie, podniosłość, wzmocnienie, spełnienie. Białości odpowiada otwartość, szczerłość, obojętność, czarność — zamkniętość.

Świat barwny — dowodzi autor — jaki nam się ukazuje w porządku świetlnym, ma związek z całym naszym życiem w ogóle. Tak, jak barwy widma nie wyrównują się całkowicie do koła, lecz można je uzupełnić purpurą, podobnie i my żyjemy w świecie otwartym, przełamanym, centralnie nie ustabilizowanym, nie wykończonym harmonijnie. Na zakończenie autor podaje zestawienie zasadniczych terminów, których nie będziemy tłumaczyć, aby nie przeinaczać intencji autora. Do najważniejszych należą pojęcia funkcyjne. *Lichtausweitung* albo *Ausweitungshelle* — *Gelb. Lichtkraft* — *Rot. Lichtgrund* — *Blau. Lichtung* — *Grün. Lichtgrundkraft* albo *Lichtkraftgrund* — *Purpur. Lichtgrundspannungskraft* — *Violett. Wreszcie Lichtkraftentspannung* albo *Lichtausweitungskraft* — *Orange*.

Należy przyznać, że książka wydana jest bardzo starannie, liczy 284 stron in quarto, ponadto zawiera indeks rzeczowy i obfity wykaz źródłowej literatury. Fundacja Hamburgische Wissenschaftliche Stiftung dopomogła autorowi finansowo przy sporządzaniu pięknych barwnych tablic i przy reprodukcji

ich w druku. Autor stara się pisać tak, aby być zrozumiałą nie tylko dla fachowców, ale i dla szerszych kół czytelników. Pomimo to lektura książki nie jest łatwa. Przede wszystkim zawiera ona opisy różnych barw, rozpatrywanych dla siebie, a nie jako własności przedmiotów w ich naturalnym otoczeniu. Opisy te są przeważnie bardzo szczegółowe, operują obfitą terminologią, wyzyskującą częściowo subtelne różnice znaczeniowe pomiędzy synonimami potocznego języka, a częściowo stworzoną *ad hoc* przez autora. Być może jest to nieuchronne następstwo metody fenomenologicznej, która przedstawia wdzięczne pole dla pomysłowości autorów, tym bardziej jednak mści się na czytelnikach. Autorzy bowiem mogą swobodnie opisywać swoje odczucia, a raczej przedmioty takie, jak one się przedstawiają ludziom niewykształconym i zapisują w ten sposób grube tomy; tym gorzej potem czuje się czytelnik, który pragnie nie tylko przez te opisy przebrnąć, ale je w dodatku rozumieć, wiernie streścić to, co najważniejsze i ewentualnie sprawdzić. Czytelnikowi książki Heimendahla nic przy tym nie pomoże znajomość nowszych zdobyczy fizyki i fizjologii, gdyż autor świadomie je pomija. W przeciwieństwie do takich dzieł, jak *Farbenfibel* lub *Einführung in die Farbenlehre* Ostwalda, *Światło i barwa w przyrodzie* Minnaerta albo choćby *Psychofizjologia wzroku* Starkiewicza, w omawianej przez nas książce napróżno szukać by obiektywnych warunków powstawania różnych wrażeń i wyobrażeń wzrokowych, napróżno by szukać wskazówek do mieszania farb lub obiektywnego ich oznaczania. Malarz dawnego pokroju nie znajdzie w niej odpowiedzi na pytanie, dlaczego w zimie pole zaśnieżone wydaje się jaśniejsze niż pochmurne niebo, dlaczego niebo namalowane na obrazie nigdy nie chce świecić, natomiast dekoracje teatralne mogą jaśnieć pełnym blaskiem? Za to omawiane dzieło może zainteresować malarzy abstrakcjonistów, którzy próbują wywoływać nastroje uczuciowe za pomocą samych barw i ich zestawień, nie związanych z przedmiotami realnymi. Może dać pewne teoretyczne oparcie dla tych, którzy pragną dawać wyraz swoim uczuciom w kolorze atramentu lub papieru listowego, albo marzą o leczeniu przy pomocy kolorowych wnętrz mieszkalnych a choćby i murów potynkowanych na kolorowo. Czy i filozofowie odniosą jakąś korzyść z uważnego przestudiowania tego dzieła? Niewątpliwie uświadomi im ono wiele nie rozwiązanych dotychczas zagadnień, a może i nasunie niejedno trafne rozwiązanie

Tadeusz Witwicki

D. HILBERT, W. ACKERMANN: *Grundzüge der theoretischen Logik*. Vierte Auflage — Berlin 1959, Springer-Verlag, str. VIII + 188.

Dla osób zajmujących się logiką, czymś więcej niż zwykłą ciekawostką była wiadomość o ukazaniu się czwartego wydania podręcznika, z którego uczyło się co najmniej jedno pokolenie. Szybki rozwój logiki w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat sprawił, że ten wyśmienity w swoim czasie podręcznik, pod wieloma względami stał się przestarzały. Cóż więc skłoniło do ponowienia jego druku? Na to pytanie łatwo odpowiedzieć już po przeczytaniu przedmowy do nowego wydania, napisanej przez Ackermanna (Hilbert, jak wiadomo, zmarł

w 1943 roku). Okazuje się bowiem, iż książka poddana została gruntownej przeróbce.

Ażeby zdać sobie sprawę z tego, jak głębokim uległa ona przeobrażeniom, warto porównać pierwsze wydanie z obecnym. Od razu stwierdza się, że prócz zmian drugorzędnych, zewnętrznych, takich jak wprowadzenie symboliki dostosowanej do rozpowszechnionego ostatnio w niemieckich publikacjach sposobu znakowania, nowe wydanie ujawnia daleko idące zmiany treściowe. Wprawdzie układ poszczególnych części i tytuły paragrafów zostały zachowane, jednakowoż zawartość ich jest przeważnie nowa.

Wyjaśnienie funkcji prawdziwościowych i tautologii rachunku zdań — któremu poświęcony jest rozdział pierwszy — oparto obecnie na macierzach. Jako zaś system aksjomatyczny tego rachunku przedstawiono pewną modyfikację systemu Schüttego, stanowiącą rozwinięcie idei Gentzena. Dodano tu dwa paragrafy: o logice intuicjonistycznej i o pojęciu ścisłej implikacji. Logikę intuicjonistyczną scharakteryzowano naprzód ogólnie, a potem wyłożono pokrótce w postaci Gentzenowskiego systemu „naturalnego wnioskowania”, wskazując na związki z systemem Johannsona i logiką klasyczną. Dla ścisłej implikacji został podany system aksjomatyczny odmienny od Lewisowskich, oparty na schematach aksjomatów i nie stosujący pojęć modalnych.

Rozdział drugi traktuje o rachunku klas, któremu nie nadano co prawda postaci aksjomatycznej, ale przedstawiono metody rozstrzygalności formuł tego rachunku. Znacznym przeróbkom uległ także paragraf dotyczący logiki Arystotelesowskiej, którą ujęto jako fragment rachunku klas.

Wykład węższego rachunku predykatów jest wprawdzie nadal głównym przedmiotem rozdziału trzeciego, lecz został obecnie również oparty na systemie typu Gentzenowskiego, stanowiącym rozwinięcie systemu rachunku zdań omówionego w rozdziale pierwszym. Jako jego kolejne rozszerzenie podano rachunek predykatów z identycznością. Wprowadzono paragraf o zaksjomatyzowanych teoriach naukowych oraz wyjaśniono pojęcie systemów pierwszego i drugiego stopnia, a także systemów wielodziedzinowych (*mehrsortiger Prädikatenkalkül*). Ponadto czytelnik poznaje tu szereg odmian postaci normalnych, co umożliwi autorowi przedstawienie problemu rozstrzygalności z uwzględnieniem nowszych wyników w tej dziedzinie. Rozdział kończy się omówieniem węższego rachunku predykatów z deskrypcjami i funkcjami.

Nie mniejszym przekształceniom niż poprzednie uległ rozdział ostatni. Autor rozpoczyna od rachunku predykatów, rozszerzonego przez wprowadzenie kwantyfikatorów wiążących zmienne predykatowe. Przy tej okazji zaznaja się z problemem eliminacji zmiennych predykatowych oraz z wynikami A. A. Zykowa, dotyczącymi postaci normalnych wyrażeń tego rachunku. Z kolei wprowadza predykaty wyższych rzędów, z których pomocą przedstawia logiczną analizę pojęcia liczby oraz podstawowe pojęcia teorii mnogości. W tym miejscu stwierdzamy względnie małe zmiany w stosunku do wydań poprzednich. Stylistycznemu przeformułowaniu poddano paragraf traktujący o antynomiach logicznych, ale dorzucono tutaj sporo uwag na temat paradoksów semantycznych. Natomiast całkowicie nową postać otrzymał znacznie rozszerzony paragraf o pełnym systemie prostej teorii typów (*Stufenkalkül*). Wyrzuciono zaś paragrafy dotyczące wad teorii typów, aksjomatu redukowalności i jego zastosowań, dając w zamian krótką informację o rozgałęzionej teorii typów. System prostej teorii typów przedstawiono jako wielodziedzinowy system drugiego rzędu, stanowiący rozwinięcie systemów wyłożonych w roz-

dziale trzecim. Jego zastosowanie zilustrowano na przykładzie fragmentu teorii liczb rzeczywistych.

Zauważmy jeszcze, że w całym podręczniku zastosowano odróżnienie symboli języka rachunku od symboli semantycznych i syntaktycznych. Na końcu trzech pierwszych rozdziałów dodano ćwiczenia, które w szeregu przypadków stały się okazją do zamieszczenia uzupełniających wiadomości. Zwiększono też ilość przykładów oraz wprowadzono liczne odsyłacze bibliograficzne, przez co podniosła się wartość dydaktyczna podręcznika. Należy jednak w tym miejscu zauważyć, iż rozdział czwarty jest z punktu widzenia dydaktycznego najsłabiej opracowany. Wygląda na to, że autor założył, iż przestudiowanie trzech pierwszych rozdziałów da czytelnikowi trening dostateczny do zrozumienia materiału wyłożonego w rozdziale ostatnim.

Jak widać z powyższego przeglądu czwarte wydanie *Grundzüge* jest w istocie pierwszym wydaniem nowej książki pod starym tytułem. Fakt, iż Ackermann zachował zewnętrzną strukturę i nieliczne fragmenty dawnego podręcznika oraz nazwisko współautora świadczy najwyraźniej o pietyzmie, z jakim odnosi się on do pamięci o Hilbercie.

Nie ulega wątpliwości, że w obecnej postaci podręcznik nie tylko stracił cechy przestarzałości, lecz nawet w zestawieniu z nim wiele podręczników wydanych w ciągu ostatnich kilkunastu lat traci na świeżości. Szczególnie atrakcyjne i wartościowe są podane przez Ackermanna modyfikacje systemów Gentzenowskich, umożliwiające odczytanie z samego kształtu formuły, jak powinien przebiegać jej dowód. W systemach tych właściwie dowody konstruowane mogą być w dwu kierunkach: bądź od aksjomatu do tezy, bądź odwrotnie. Toteż w porównaniu z nimi systemy aksjomatyczne przedstawiane w dawnych podręcznikach, zmuszające studiującego do wyszukiwania dowodów za pomocą „intuicji twórczej” czy błędzenia po omacku, wydają się już czymś bardzo nieudolnym i prymitywnym.

Leon Gumański

GÜNTER BUHL: *Ableitbarkeit und Abfolge in der Wissenschaftstheorie Bolzanos. Kantstudien, Ergänzungshefte*, 83. — Köln 1961, Kölner Universitäts-Verlag, str. 95.

Bolzanowska koncepcja nauki apriorycznej związana jest z wprowadzonymi przez Bolzana pojęciami zdania przedmiotowego i przedstawienia przedmiotowego oraz pojęciami wynikania i relacji racji—następstwa. Rola tych dwóch ostatnich pojęć w Bolzanowskiej teorii nauki jest przedmiotem rozprawy G. Buhla (rozprawa ta została przyjęta jako dysertacja na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jana Gutenberga w Moguncji w r. 1958).

Treść rozprawy jest następująca: Po wprowadzeniu w Bolzanowskie pojęcia zdania przedmiotowego (*Satz an sich*), prawdy przedmiotowej (*Wahrheit an sich*) i przedstawienia przedmiotowego (*Vorstellung an sich*), autor analizuje pojęcia relacji, które mogą zachodzić między zdaniami przedmiotowymi lub między prawdami przedmiotowymi, a mianowicie relacji wynikania (*Ableitbarkeit*) i relacji racji—następstwa (*Abfolge*). Buhl porównuje Bolzanowskie pojęcie wynikania (*Ableitbarkeit*) z pojęciem konsekwencji logicznej (*logische*

Folgerung) u Tarskiego i dochodzi do wniosku, że Bolzano w określeniu pojęcia wynikania osiągnął taką ścisłość, jaka bez posługiwania się narzędziem języka sformalizowanego była możliwa („Bolzano hat den Folgerungsbegriff so genau bestimmt, wie dies ohne Bezugnahme auf formale Sprachen möglich war”).

Jednakże z Bolzanowską koncepcją nauki wiąże się ściśle nie tyle pojęcie wynikania, ile raczej pojęcie relacji racji—następstwa. Bolzano świadomie opowiada się za Arystotelesem i Leibnizem, którzy rozróżniają dwa sposoby poznania prawdy, a mianowicie bądź to w formie zwykłego stwierdzenia, że coś tak a tak jest, bądź to w formie pośredniego wniosku, umożliwiającego stwierdzenie, dla czego coś tak a tak jest. Relacja racji—następstwa różni się zarówno od związku przyczynowego, jak też od relacji wynikania i innych do niej zbliżonych relacji. Bolzano przeciwstawia pojęcie racji adekwatnej (*vollständige Grund*) pojęciu racji częściowej (*Teilgrund*) i pojęcie następstwa adekwatnego (*vollständige Folge*) pojęciu następstwa częściowego (*Teilfolge*). Relacja racji—następstwa jest relacją doskonałą, gdyż w zbiorze prawd przedmiotowych dla każdej racji istnieje jedno jedyne następstwo, a dla każdego następstwa istnieje jedna jedyna racja. W szeregu prawd przedmiotowych, uporządkowanych wedle relacji racji—następstwa, muszą istnieć prawdy, które są racjami, lecz nie są następstwami innych. Bolzano nazywa je prawdami podstawowymi (*Grundwahrheit*).

Druga część rozprawy G. Buhla, poświęcona Bolzanowskiej teorii nauki, wprowadza najpierw w Bolzanowskie pojęcie nauki. Bolzano określa naukę jako pewną część wyodrębnioną ze zbioru wszystkich prawd przedmiotowych (*Wahrheiten an sich*). Nauka jako pewien zespół prawd przedmiotowych istnieje — zdaniem Bolzana — niezależnie od takiego lub innego wykładu, czyli językowego sformułowania twierdzeń tej nauki, np. w podręczniku. Buhl wskazuje, że Bolzanowskie rozróżnienie między nauką (*Wissenschaft*) a jej wykładem (*wissenschaftliche Darstellung*) odpowiada — przynajmniej częściowo — dzisiejszemu rozróżnieniu między teorią zbudowaną semantycznie a przedstawieniem tej teorii w postaci sformalizowanej. Według Bolzana wykład ściśle naukowy powinien spełniać dwa postulaty: wytwarzać przekonania i ukazywać przedmiotowy związek między prawdami. Dlatego ideał wykładu naukowego osiąga się dopiero wówczas, gdy o każdej przedstawionej w wykładzie prawdzie wiadomo nie tylko, że jest prawdziwa, lecz również, czy jest ona aksjomatem, lub co stanowi jej adekwatną rację. Ze względu na doskonałość relacji racji—następstwa wykład naukowy odpowiadający tym postulatom Bolzana może być tylko jeden. Bolzano podaje reguły metodologiczne, których zadaniem jest wyodrębnić ten jedyny ściśle naukowy wykład od innych możliwych wykładów danej nauki. Reguły te są następujące: 1) w dowodach twierdzeń dopuszczalne są tylko dowody wprost, dowody zaś przez doprowadzenie do niedorzeczności nie są dopuszczalne, 2) dowody twierdzeń powinny opierać się na pojęciach jednorodnych, 3) wniosek nie może być zdaniem mniej złożonym niż przesłanki, 4) wniosek powinien wypływać z możliwie najmniejszej liczby przesłanek.

Następnie Buhl przedstawia, w jaki sposób omawiane poglądy Bolzana wpięły na kierunek jego badań i prac matematycznych. Tytuł jednej z tych prac, zaginionej rozprawy, *Antieuklides*, dał powód do niesłusznego — jak wykazuje Buhl — przypuszczenia, że Bolzano zapoczątkował badania nad geometrią nieeuklidesową.

W końcowym rozdziale dysertacji G. Buhl poddaje krytyce Bolzanowską teorię nauki, a w szczególności pojęcie relacji racji—następstwa.

Autor zestawił bibliografię.

Leopold Regner

ALOYS WENZL: *Die philosophischen Grenzfragen der modernen Naturwissenschaft*. 3 Aufl., — Stuttgart 1960, W. Kohlhammer Verlag, str. 180.

Jedną z zasadniczych funkcji nauki jest tworzenie w umyśle człowieka obrazu świata, prawidłowo odbijającego świat rzeczywisty na podstawie pośrednich lub bezpośrednich doznań zmysłowych. Poszczególne dyscypliny rozpatrują przy tym zasadnicze pytania dotyczące człowieka i świata, w sposób odizolowany od pozostałych, każda wyłącznie ze swego punktu widzenia. Tymczasem dla światopoglądu charakterystyczna jest zbieżność wyników badań wszystkich nauk szczegółowych. Od pewnego momentu — właśnie wtedy, kiedy w grę wchodzi problemy światopoglądowe — zaczynają się zacierać różnice między poszczególnymi dziedzinami wiedzy, a na ich stykach pojawiają się obszary wspólnych zainteresowań rozmaitych specjalistów — pojawiają się tzw. *problemy graniczne*. Niektórymi takimi problemami granicznymi zajmuje się omawiana właśnie książka znakomitego fizyka z Monachium — Aloyisa Wenzla.

Rozpatruje się tu na wstępie zagadnienia będące wynikiem różnych interpretacji zjawisk przyrodniczych przez fizykę klasyczną i współczesną makro- i mikrofizykę, zagadnienia dotyczące głównie determinizmu i czasu oraz zagadnienia związane z życiem organizmów w świetle sprzeczności tkwiących w mechanistycznym i witalistycznym objaśnianiu przyrodoznawstwa. Po analizie pytań formułowanych pod adresem teoretycznej fizyki i biologii autor stawia zasadnicze problemy graniczne, istniejące aktualnie, a następnie przechodzi do rozważania problematyki filozoficznej.

W ramach aktualnej grupy zagadnień granicznych przyrodoznawstwa poddaje się badaniom następujące: 1) jednorodne czy wielorodne całości, 2) ścisłość i próg nieokreśloności, 3) ciągłość i nieciągłość, 4) możliwość i aktualność, 5) zorganizowanie (w sensie cybernetyki) świata, 6) problem czasu.

Sledząc rozwój przyrodoznawstwa można zaobserwować, że nauka stara się wielorakość rzeczy i zdarzeń sprowadzić do: 1) możliwie minimalnej ilości prostych (niezłożonych) realności, 2) minimum ich praw zachowania, 3) postępującego coraz bardziej uporządkowania tych realności. Wydaje się przy tym, że ideałem nauk przyrodniczych byłoby osiągnięcie takiego stanu wiedzy, żeby każdą późniejszą konstelację ciał wyprowadzić z każdej wcześniejszej, a tworzenie się układów i procesy zachodzące w nich objaśnić w oparciu o znajomość wewnętrznej organizacji tych układów oraz praw oddziaływania wzajemnego ich elementów składowych.

Wychodząc z fizyki klasycznej, która rozróżniała masy pozbawione ładunku elektrycznego oraz dodatnie i ujemne ładunki, współczesna nauka o cząstkach doszła do neutronów, protonów i elektronów jako cząstek elementarnych (trwałych) materii, a więc do trzech „praelementów”, których najważniejsze oddziaływanie polega na przyciąganiu się lub odpychaniu. Później odkryto

nowe „praelementy”: kwanty świetlne, fotony, pozytrony, mezony i inne. Pomimo rosnącej stale ilości nowo odkrywanych cząstek elementarnych utrzymywano tezę, że fizyka musi dojść do ostatecznych elementów, które oddziałują na siebie zgodnie z powszechnymi prawami. Tymczasem na drodze rozwoju tak idealnie pomyślanego obrazu świata natrafiono na poważną trudność w związku z ustanowieniem przez W. Heisenberga jego słynnych relacji nieokreśloności. Zgodnie z tymi relacjami nie można do cząstek elementarnych stosować ani praw, ani rozumowania fizyki klasycznej. Istnieje więc w fizyce problem, czy utwory złożone można sobie wyobrazić jako produkty ich elementów, czy atomy są tworamii hologenicznymi czy merogenicznymi, wreszcie czy cząstki elementarne są wewnętrznie spójne i niezłożone, czy są one faktycznie już od dawna poszukiwanymi praelementami? Ostatecznie można atomy nazwać merogenicznymi, gdyż są one określone przez ich elementy składowe, ale na zasadzie tkwiących w tych elementach potencjalnych możliwości, które uzewnętrzniają się dopiero wtedy, gdy cząstki zbliżą się dostatecznie. Zatem pierwszy problem graniczny można sformułować w taki oto sposób: czy rzeczywistość jest ekstrapolacją pewnych zawartych już w praelementach bytu potencjalnych możliwości, które realizują się w stosownych warunkach, czy też jest zbiorem rozlicznych istot, które pojawiają się i znikają w niezbędnych do tego okolicznościach.

Relacje Heisenberga jakościowo wyznaczają granicę ścisłości w fizyce. Jeśli wnioskowalibyśmy stąd, że pewna nieokreśloność lub dowolność jest „przyrodzoną” cechą materii, to wtedy pomysł ścisłej przyczynowości nie dałby się urzeczywistnić. W analogii do mechanizmu podnieity i reakcji organizmu można powiedzieć, że ścisła przyczynowość oznaczałaby nieskończenie wielką czułość i reaktywność. I znowu rozstrzygnięcie problemu: „ścisłość — próg nieokreśloności” jest typu filozoficznego i jako kolejny problem graniczny wiąże się ze światopoglądem.

Wtargnięcie „indeterminizmu” do elementarnej fizycznej przyrody zrodziło nowy problem graniczny: ciągłość czy nieciągłość? Podstawowe pojęcia fizyki klasycznej są pojęciami ciągłości, natomiast chemia bazuje na pojęciu nieciągłości atomów. We współczesnej fizyce teoretycznej teoria względności jest teorią ciągłości, a fizyka kwantów — teorią nieciągłości. W mechanice falowej obie teorie są ze sobą splecione. Możliwy jest więc i ciągły, i nieciągły sposób rozpatrywania przyrody, ale który powinien być ontologicznie pierwotny? Pytamy się ostatecznie: czy cząstki elementarne istnieją jako pierwotne elementy przyrody „wytwarzające” kontinuum czasoprzestrzenne jako pole ich oddziaływań wzajemnych, czy też u podstaw istnienia cząstek leży kontinuum, w którym stanowią one tylko osobliwości. Wydaje się, że przepaść dzielącą rozpatrywanie ciągle od nieciągłego można przekroczyć przez postawienie sztucznej hipotezy, która przypisuje ciągłość potencjalnym bytom przyrody, a nieciągłość — bytom indywidualnym i aktualnym. Ale w ten sposób pojawia się nowy problem komplementarności potencji i aktu. Z drugiej strony z problemem ciągłości i nieciągłości jest nierozzerwalnie związany problem zorganizowania (uporządkowania) przyrody. Współczesne przyrodoznawstwo w celu objaśnienia świata dostarcza nam praw, dzięki którym bądź znamy oddziaływanie wzajemne między przedmiotami, bądź potrafimy przedmioty sprowadzać do ich poprzednich form. Jednakowoż zorganizowanie wewnętrzne przyrody pozostaje wciąż jeszcze tajemnicą. Niezrozumiałe jest to, że poprzednie uporządkowanie było takie, że dzisiejszy porządek świata musiał

z niego wynikać. Zdaniem autora książki fakt ten można sobie wytłumaczyć na dwa sposoby: jako wyraz nie odgadniętej przez nas idei albo jako wytwór jakiejś chaotycznej przypadkowości, ewentualnie jako współdziałanie obu tych czynników. I jedno, i drugie tłumaczenie, i ich synteza znowu przekraczają znacznie kompetencje przyrodznawcze i nawet w filozofii mają tylko znaczenie spekulatywne.

Jako ostatni problem graniczny przyrodznawstwa i ontologii analizuje autor problem czasu. Jest on bardzo interesujący z tego powodu, że w jakikolwiek sposób rozumielibyśmy czas, to nie potrafimy uniknąć działania czasowości; i to zarówno ze względu na procesy psychofizyczne zachodzące w naszym organizmie, jak i ze względów kosmogonicznych.

Książka Wenzla, mimo iż nie podaje rozwiązań problemów, o jakich traktuje, godna jest uważnego przestudiowania przez tych wszystkich, którzy na podstawie współczesnych osiągnięć przyrodniczych tworzą pewne uogólnienia filozoficzne. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że książka jest pisana w stylu umożliwiającym korzystanie z niej i zaawansowanym badaczom, i laikom. Przyczynia się też do tego obszerny dodatek zawierający objaśnienia omawianych zagadnień oraz liczne przypisy i bogaty wykaz literatury poruszającej tematykę omawianej książki.

Wiesław Sztumski

JEAN FRANÇOIS REVEL: 1) *Pourquoi des philosophes.* — Paris 1957, R. Julliard, str. 174. 2) *La cabale des devots.* — Paris 1962, R. Julliard, str. 233.

W 1957 roku w wydawnictwie Julliarda we Francji ukazała się niewielka książeczka młodego, nieznanego jeszcze wówczas autora Jean François Revela, która wywołała oburzenie wśród poważnych filozofów francuskich. Już sam jej tytuł był prowokujący *Pourquoi des philosophes?* („Po cóż filozofowie?"). Zapytania o to kacerskie dzieło jeszcze w 1960 roku uniwersyteccy filozofowie kwitowali niedwuznacznym grymasem. W bibliotece Sorbony natomiast jedyny egzemplarz cieszył się tak dużym powodzeniem, że tygodniami trzeba było czekać na kolejkę, zaś na jego marginesach można było śledzić naniesione ołówkiem reakcje wielu czytelników. Do powodzenia książki, oprócz jej treści, przyczynili się w pewnej mierze i sami krytykowani w niej filozofowie francuscy. Zabrał głos na jej temat Merleau-Ponty, którego poglądy wielokrotnie były przedmiotem ostrych uwag na kartach tej broszury, skrytykował ją M. Levi-Strauss w swej pracy *Antropologia strukturalna*. Wypowiadali się o niej publicyści, atakowano ją, wytykano najróżniejsze wady. I oto w reakcji na te ataki oraz jako dalszy ciąg rozważań pojawia się w bieżącym roku druga jej część pt. *La cabale des devots* („Zmowa pobożnych"), która, sądząc po jej treści, również nie przejdzie bez echa.

Rozważania Revela koncentrują się wokół sprawy wartości i przydatności filozofii we współczesnej myśli i kulturze ludzkiej. Obydwa tomy — to namiętny atak przeciw filozofii w ogóle, a przeciw dominującym kierunkom obecnej filozofii francuskiej w szczególności. Wywody autora mają charakter negatywny, pozytywne tezy i propozycje zajmują niewiele miejsca i raczej

można się ich domyślać i konstruować w kontekście antyfilozoficznej batalii, niż szukać ich jasnego wykładu. Filozofia nie ma dziś racji bytu jako odrębna i samodzielna dyscyplina naukowa — oto centralna teza, której uzasadnienie śledzić można na wszystkich stronicach. Z tego rodzaju krytyką filozofia spotyka się już od szeregu lat i nie sam fakt krytyki jest tu zjawiskiem godnym uwagi. To, co może zaskoczyć i zainteresować czytelnika — to pojawienie się takiej książki właśnie we Francji, gdzie filozofia zajmuje od lat uprzywilejowaną pozycję w całym życiu umysłowym. W filozofii francuskiej dominują kierunki, które w innych krajach kontynentu europejskiego należą już raczej do historii albo straciły bardzo na aktualności. Fenomenologia na przykład, która w Niemczech dawno przeżyła swój okres rozkwitu, ożyła we Francji w rozmiarach niespotykanych. To samo odnosi się do psychoanalizy Freuda. Dochodzi do tego żywa jeszcze tradycja bergsonizmu, a nawet próby jego renesansu, różne odmiany filozofii egzystencjalistycznej i katolickiej — co łącznie wywiera decydujący wpływ na charakter i obraz ogólny filozofii francuskiej. Marksizm występuje w tym układzie w roli outsidera i jedyne systemu filozoficznego, który krytycznie odnosi się do tych wszystkich kierunków. Empiryzm logiczny nie zapuścił w okresie przedwojennym głębszych korzeni na gruncie francuskim. Dziś jego nieliczni epigoni zepchnięci zostali na margines życia filozoficznego.

W tej sytuacji krytyka Revela zasługuje na szczególną uwagę tym bardziej, że wyszła spod pióra pisarza, który sam nie jest zwolennikiem żadnego z istniejących kierunków filozoficznych, a o filozofii mówi nie jako o swej dyscyplinie zawodowej, lecz jako zewnątrzny jej obserwator i czytelnik, dobrze jednak zorientowany w różnych dziedzinach filozoficznej twórczości. Stąd praca ta stanowi zbiór esejów krytycznych, napisanych lekkim stylem literackim, zawiera szereg niespotykanych porównań i analogii, nie sili się na drobiazgową filozoficzną analizę twierdzeń. To, co interesuje autora — to przede wszystkim naukowy walor filozofii jako dyscypliny, jej rola w życiu umysłowym i społecznym w dobie współczesnej. Wynik tej analizy jest dla filozofii pod każdym względem ujemny. Filozofia nie może być uznana za naukę, a jako zbiór idei utwierdza dogmatyczny sposób myślenia, który w życiu społeczno-politycznym uświęca na ogół konserwatywną postawę społeczną. Wprawdzie te zdania krytyczne wypowiedzane są w tym sensie, że dotyczą filozofii w ogóle, niemniej nietrudno zorientować się, że idzie tu w pierwszym rzędzie o fenomenologię oraz o różne odmiany filozofii spirytualistycznej. Husserl, Heidegger, Bergson, Merleau-Ponty, Teilhard de Chardin — to główne postacie, których poglądy znalazły się w ogniu krytyki. Spirytualizm, idealizm, związek z religią, konserwatyzm, nietolerancja, sztuczny język, oderwanie od nauki, a nawet pretensje do tworzenia *a priori* fundamentów nauki, oderwanie od współczesnych problemów naprawdę nurtujących człowieka — oto wcale niepełna lista zarzutów, jakie wysuwa autor z wielkim rozmachem polemicznym. W artykule stanowiącym *resumé* rozważań zawartych w *Pourquoi des philosophes?*, zamieszczonym w miesięczniku „Realités” z lutego 1958 r. Revel zastanawia się nad przyszłością filozofii. W starej postaci filozofia — mówi tam — skończyła już swą rolę. Nierealna i mityczna jest nawet jako synteza wiedzy, nie mówiąc o filozofii jako systemie, który ma pretensję do niezależnego od nauki, obowiązującego po wsze czasy zinterretowanego świata. Nie znaczy to, by nie było tych problemów, które na próżno starała się rozwiązać filozofia. Niemniej problemy dotyczące świata, człowieka, jego

życia i postępowania, w ujęciu systemów filozoficznych zostały błędnie postawione, stały się nierealne i nierozwiązywalne. We wszystkich epokach i cywilizacjach — powiada Revel — ludzkość nie przestaje interpretować siebie samej, co znajduje wyraz w literaturze, sztuce, poezji, doktrynach politycznych, religijnych, filozoficznych. Nie uwolniła się też i w chwili obecnej od takiej dążności. Ale w czasach dzisiejszych nowym zjawiskiem jest fakt, iż „granica między nauką a interpretacjami staje się coraz bardziej nieubłagannie dokładna i coraz mniej jest między nimi punktów styecznych”. Dlatego — jeśli nie chcemy, aby nasze dążenie do objaśniania całości świata było oparte na domysłach i dowolnej twórczości umysłu, musimy oprzeć się na naukach szczegółowych w tym sensie, że uznamy je za jedyne źródło oryginalnych i prawdziwych wiadomości również i w zakresie problemów będących dotąd domeną filozofii. Jeśli zatrzymalibyśmy słowo filozofia¹ na oznaczenie tych nurtujących człowieka ogólnych zagadnień — to możemy powiedzieć, iż przyszłością filozofii są poszczególne nauki. Filozofia tak pojęta pokrywa się z samym rozwojem nauki i od jej ostatecznego przeobrażenia się w nauki („de leur transformation en sciences”) zależeć będzie solidność i wartość wniosków filozoficznych, które we współczesnych warunkach można otrzymać. Revel rozwijając ten pogląd bardziej szczegółowo, w obydwu pracach równocześnie broni się przed zarzutem scjentyzmu. Powiada, że scjentyzm był również swego rodzaju filozofią w tym znaczeniu, które jest przedmiotem jego krytyki². Jednakże nie te pozytywne propozycje składają się na treść omawianych tomików. Zbiór ten ma przede wszystkim charakter ostrej negacji współczesnej filozofii francuskiej.

Revel mówi wyraźnie, że celem jego pracy nie jest dawanie programu pozytywnego, lecz krytyka tego, co jest. Nie widzi nawet, by w tym przypadku krytyk miał taki obowiązek — skoro uważa filozofię za zbiór błędów i jako system myśli zbytęcną. Samo uwolnienie się myśli ludzkiej od filozofii byłoby już zjawiskiem pozytywnym, bo filozofia jest dziś hamulcem jej swobodnego rozwoju³. Ten ostatni zarzut uzupełnia Revel ilustracją stosunków w życiu uniwersyteckim we Francji; w zakresie filozofii panuje tam konserwatyzm, programy nauczania obejmują dzieła o wątpliwej wartości, nie sięgają do prac z zakresu najnowszych osiągnięć nauki, w polityce wydawniczej faworyzuje się pozycje fenomenologów, Bergsona, oficjalna filozofia uniwersytecka zamknęła się w swym kręgu i zatrzymała w rozwoju.

Wydaje się, że ten zbiór szkiców krytycznych o współczesnej filozofii francuskiej — choć ze względu na niedoskonałość analizy i publicystyczny język może być przedmiotem krytyki — zasługuje jednak na uwagę. Dowodzi zastoju filozofii w kraju, który przez wieki przodował na tym polu, oraz świadczy o tym, że kryzys dawniejszej filozofii jest zjawiskiem, z którego współczesna filozofia musi wyciągnąć wnioski.

Jan Sikora

¹ Choć autor czasem proponuje porzucić to słowo, np. *La cabale...* str. 62.

² *La cabale...*, str. 62.

³ *Pourquoi des philosophes?*, str. 67—69.

ALEXANDER MASLOV: A Study in Wittgenstein's „Tractatus”. — Berkeley and Los Angeles 1961, University of California Press, str. XXII+162.

Ogromny wzrost zainteresowania filozofią Wittgensteina w świecie anglosaskim, datujący się mniej więcej od początku lat pięćdziesiątych, znajduje swój wyraz między innymi w fakcie, że od paru lat ukazuje się co roku jakies monograficzne opracowanie *Traktatu logiczno-filozoficznego*. Oto mamy już czwartą, nie licząc pomniejszych, publikację książkową z tej serii — po *Inside the Great Mirror* (1958) J. K. Feiblemana (główna część książki nosi tytuł: „A Commentary to Wittgenstein's Tractatus”), *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus* (1959) pani G. E. M. Anscombe, oraz *Wittgenstein's Tractatus* (1960) E. Steniusa. Seria ta zapewne rychło się wydłuży, bo — jak pisze w przedmowie Maslov — „chodzą słuchy, że dalsze publikacje są w drodze”. Zgadza się to z dochodzącymi nas skądinąd wieściami, że „to, co Wittgenstein chciał powiedzieć w Traktacie” jest obecnie jednym z ulubionych tematów rozpraw doktorskich, pisanych w Oksfordzie.

Maslov jest emerytowanym obecnie profesorem jednego z uniwersytetów kanadyjskich. Swą karierę akademicką rozpoczynał jako matematyk. Jednak później, pod wpływem pism Russella, zainteresowania swe skierował ku filozofii i stał się zwolennikiem logicznego pozytywizmu (książka jest dedykowana pamięci Schlicka). Praca Maslova tym różni się od innych, ogłaszanych obecnie prac o *Traktacie*, że została napisana dawno temu, jeszcze w roku 1933. W przedmowie autor podkreśla, że w książce swej, którą oddaje do druku w nie zmienionej postaci, reprezentował stanowisko neopozytywistyczne. Dodaje jednak, że stanowisko to później zrewidował — w dużej mierze właśnie w wyniku swych studiów nad *Traktatem*.

Książka Maslova dzieli się na cztery rozdziały. Pierwszy („Przedmioty, fakty atomowe i język”) rozpatruje ontologiczne założenia *Traktatu*; drugi („Symbol i znak”) — zawartą w *Traktacie* teorię języka; rozdział trzeci („Funkcje prawdziwościowe zdań atomowych”) poświęcony jest teorii logiki u Wittgensteina; wreszcie ostatni („Filozofia Wittgensteina”) omawia Wittgensteinowską koncepcję filozofii, a w szczególności problemy implikowanego przez nią swoistego solipsyzmu i logicznego mistycyzmu.

Na pracy Maslova faktycznie znać ślady tego wielkiego złudzenia, któremu ulegało całe Koło Wiedeńskie: złudzenia, że *Traktat* jest w zasadzie zorientowany pozytywistycznie i empirystycznie, choć z pewnymi drobnymi „niekonsekwencjami” — podczas gdy w rzeczywistości nie ma on nic z pozytywizmem wspólnego i jest czystej wody traktatem metafizycznym w klasycznym tego słowa znaczeniu. Mimo to ekspozycja, którą daje Maslov, uderza w sumie i w wielu punktach szczegółowych wnikliwością i trafnością interpretacji. Maslov rozumie, o co Wittgensteinowi chodziło, choć nie do wszystkiego odnosi się z aprobatą. Ta zaleta książki Maslova uwidacznia się może najlepiej, choć nie jedynie w interpretacji tezy Wittgensteina o niewyrażalności formy językowej, względnie — co tu na to samo wychodzi — o niemożliwości mówienia o stosunku między językowym opisem a opisywaną rzeczywistością (por. str. 86—87 i 157—158). Maslov widzi jasno, że na gruncie stanowiska Wittgensteina nie do przyjęcia są takie rozwiązania problemu, jak rozróżnienie materialnego i formalnego „sposobu mówienia” u Carnapa lub rozróżnienie języka i meta-języka u Tarskiego. Stojąc bowiem na gruncie tego stanowiska, trzeba po-

wiedzieć, że albo w metajęzyku nie powiedziało się tego, o co chodziło, albo też że niewyraźną formę językową zezemplifikowało się jedynie na innym materiale symbolicznym.

Ze względu na szczupłe rozmiary omawianej książki i ogrom problemów interpretacyjnych, które nasuwa *Tractatus*, interpretacje Maslova są raczej tylko zaznaczone niż efektywnie przeprowadzane. Nie może się też jego książka pod tym względem równać z wzmiankowanymi wyżej monografiami pani Anscombe i prof. Steniusa (o *Komentarzu Feiblemana* nie mówimy, bo jest on jednym grubym nieporozumieniem). Jednak każdemu, kto życzyłby sobie, jeśli chodzi o *Traktat*, nie tyle drażyć głęboko, ile uzyskać ogólną, a jednocześnie możliwie adekwatną orientację w jego strukturze ideowej, *A Study in Wittgenstein's „Tractatus”* Maslova polecilibyśmy przede wszystkim.

Bogusław Wolniewicz

DAVID POLE: *The Later Philosophy of Wittgenstein.* — University of London, The Athlone Press, 1958, str. 132.

L. Wittgenstein — swego czasu „ojciec duchowy” tzw. neopozytywizmu przeszedł w ostatnim okresie swej działalności wyraźną ewolucję wyrażającą się w poglądach, które daleko odbiegają od tych, jakie znamy z jego *Tractatus logico-philosophicus*. Krytycyzm Wittgensteina w stosunku do jego dawniejszych poglądów, których owocem był *Tractatus*, znalazł początkowo wyraz w wykładach i seminariach, jakie prowadził, gdy otrzymał katedrę uniwersytecką po Moore'm. Wykłady te spisywane przez jego uczniów i słuchaczy krążyły przez dłuższy czas wśród czytelników aż zebrane zostały w wydanej już pośmiertnie pracy, będącej czymś w rodzaju albumu szkiców pt. *Philosophical Investigations*.

Nowe poglądy Wittgensteina zasługują na tym większą uwagę, że nie przeszły bez echa. Oddziaływały wyraźnie — jak podkreśla praca D. Pole'a, omawiająca późniejszą twórczość Wittgensteina (str. 1) — na współczesną filozofię angielską, która — zwłaszcza w nurcie znanym pod nazwą oxfordzkiej szkoły analizy języka codziennego — rozwija się pod znacznym wpływem koncepcji zawartych w *Philosophical Investigations*. Nie podejmując się dokonania pełnej analizy tego zagadnienia, pragnę wydobyć pewien aspekt poglądów Wittgensteina, który zaważył na zasadniczym ukierunkowaniu filozofii angielskiej i znajduje w niej wyraz w różnych wersjach i odmianach. Chodzi mianowicie o uzasadnienie i koncepcję jego filozofii lingwistycznej.

U podstaw zmiany filozoficznej orientacji Wittgensteina leży nowy pogląd na filozofię. Wittgenstein wzmacnia teraz jeszcze bardziej swój krytycyzm w tym zakresie i twierdzi, iż filozofia nie spełnia żadnej funkcji naukowej, nawet w tym znaczeniu, jakie uznawał w latach dwudziestych, a wraz z nim Koło Wiedeńskie. Wprawdzie już w *Traktacie* tzw. zdania filozoficzne były przedmiotem ostrej krytyki Wittgensteina, to jednak filozofię pozostawiał w roli tego, co jego uczniowie nazwali logiczną analizą języka naukowego. Składnia logiczna nie może być uważana za zadanie filozofii, filozofia w jakimkolwiek znaczeniu nie ma nic wspólnego z nauką, gdyż nie bierze udziału w poznawczej działalności człowieka — twierdzi teraz Wittgenstein. Pojęta jako dyscyplina naukowa stanowi swego rodzaju chorobliwe ujęcie proble-

mów¹. Niemniej jako taka może być przedmiotem analizy i badania. Jeśli przekonaliśmy się już dowodnie, że podejmowanie wysiłków nad stworzeniem filozofii naukowej skazane jest na całkowite niepowodzenie, wtedy powinniśmy do tego zjawiska, jakim jest filozofia, podejść w inny sposób. Powinniśmy mianowicie badać filozofię jako specyficzną formę myśli ludzkiej, jako określony przejaw ludzkich postaw i dążeń. Wówczas naukowe podejście do filozofii znajdzie wyraz w badaniach nad językiem, w którym wyraża się sposób filozoficznego myślenia. Z filozofią będziemy mieli do czynienia wyłącznie jako z pewną formą języka. Tak ujęta jest osobliwym zjawiskiem psychologicznym, czymś w rodzaju psychologicznych motywów określających nasze dążności do użycia szczególnego rodzaju wyrażen, występującym na zewnątrz w postaci określonego języka. Filozofowie wobec braku naukowego charakteru ich dyscypliny mogą znaleźć wdzięczne pole pracy, badając język ludzki. Jednakże ten pogląd Wittgensteina oznacza coś innego niż wspomniana teza neopozytywistyczna, mówiąca o logicznej analizie języka naukowego. Wittgenstein mówi o języku codziennym, jakiego używają ludzie w codziennej działalności i którym posługują się jako praktycznym instrumentem w najróżniejszych sferach życia. Należy badać cały język ludzki z punktu widzenia ludzkich potrzeb, motywów działania, postaw i dążeń, a nie normować dany rodzaj języka.

Język w całości (w tym i język nauki) uważa Wittgenstein za instrument naszych celów i potrzeb. Jest on nieodłączną częścią społecznego zachowania się ludzi. Należy do ich historii naturalnej podobnie, jak chodzenie, jedzenie i picie. Został stworzony przez ludzi i rozwinął się jako pewna instytucja². Jeżeli więc chcemy właściwie zrozumieć język, musimy badać historię naturalnego rozwoju, warunki, w jakich powstał i czemu służył. Na tej właśnie drodze, a nie poprzez filozoficzne szukanie „istoty znaczenia” powinniśmy prowadzić badania języka.

Wittgenstein występuje z tzw. behawiorystyczną teorią znaczenia. Jedy-
nym źródłem — twierdzi on — znaczenia pojęć językowych jest sposób ich powszechnego używania. Indywidualne „odchylenia” od tego sposobu, mające źródło w czynnikach psychologicznych, spełniają tu ujemną rolę. Są źródłem nonsensów języka i należy je wyeliminować. Powstaje jednak problem: jak sprawdzić, czy dane wyrażenie językowe jest czy nie jest sensowne. Odpowiedź Wittgensteina w myśl założeń jego nowej, behawiorystycznej teorii znaczenia brzmi: poprawnie używać języka to nic innego, jak brać udział w pewnej formie społecznej działalności, która jest kierowana według przyjętych zasad. Postępowanie indywidualne, odróżniające się od tych ustalonych reguł postępowania w danej dziedzinie życia, wyraża się w prywatnym języku. Ale wobec tego, że takie postępowanie jest niewłaściwe i nierealne, język, przy pomocy którego się uwidacznia, jest bezsensowny³.

Wittgenstein rozróżnia co najmniej trzy źródła bezsensowności wyrażen języka:

1) Indywidualne przyczyny natury psychologicznej, chęć użycia innego wyrażenia niż to, które jest powszechnie zaakceptowane.

¹ L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, London 1953, fragm. 254—255.

² Tamże, fragm. 25 oraz cz. II, str. 199.

³ Praca D. Pole'a — str. 75, 88—89.

2) Próby postępowania sprzecznego z ogólnie uznanymi formami ludzkiego zachowania (co znajduje wyraz w odrębnym języku).

3) Dokonywanie analogii pomiędzy różnymi regionami języka, co Wittgenstein uważa za ogólne źródło „filozoficznego pomieszania” (*philosophical perplexity*).

David Pole zwraca uwagę na występującą tu poważną niekonsekwencję poglądów Wittgensteina. Dając wykaz uprawnionych aktywności ludzkich, w jakich posługujemy się sensownym językiem, Wittgenstein pomija metafizykę, która zostaje zaliczana nadal do bezsensownych form języka. Nie wynika to jednak logicznie z jego nowych poglądów. Można nawet sądzić, że owo za-trzaśnięcie drzwi wstępu przed metafizyką jest reliktem starych poglądów Wittgensteina. Logicznie rzecz biorąc, metafizyka powinna znaleźć uprawnienie jako sensowny rodzaj języka, gdyż związana jest z określoną praktyką ludzi aprobujących w swym postępowaniu metafizyczne poglądy. Jeśli, jak twierdzi Wittgenstein, sensowny jest język poety, nawet figlarza — dlaczego ma być bezsensowny język metafizyki? Klóci się to z jego twierdzeniem, że formy opisania ludzkiego zachowania są nieskończenie różne⁴.

Nowe poglądy Wittgensteina szeroko rozpowszechnił jeden z najwierniejszych wyznawców jego „opisowej filozofii” John Wisdom⁵. Poza wspomnianą szkołą oksfordzką możemy zaobserwować wpływ późniejszego Wittgensteina na radykalną zmianę poglądów jednego z byłych członków koła Wiedeńskiego — F. Waismanna⁶.

Zagadnienie to godne jest dokładnego opracowania, które wypełniałoby istniejącą lukę w niezbędnej informacji o bardzo wpływowym nurcie współczesnej filozofii. Praca Pole’a jest na tej drodze dopiero pierwszym poważniejszym krokiem.

Jan Sikora

⁴ L. Wittgenstein, *op. cit.* fragm. 24. Por. też Norman Malcolm, *Ludwig Wittgenstein: A Memoir*. New Jork. Oxford University Press. 1958 — gdzie w tym kontekście rozważany jest m. in. problem stosunku Wittgensteina do religii (str. 72).

⁵ Zob. J. Wisdom, *Philosophy and Psychoanalysis*. Oxford 1953.

⁶ Por. F. Waismann, *Verifiability, Logic and Language*, First Series Oxford 1955.

Polemika

Antoni Stepień

Jeszcze w związku z książką Gumańskiego o istnieniu

Odpowiedź autora wyjaśnia poniekąd niektóre sprawy, bliżej nieco określając stanowisko reprezentowane przez *Elementy sądu a istnienie*. Zachodzi nadal — oprócz innych, pomniejszych — podstawowa kontrowersja, do której może warto wrócić.

Według L. Gumańskiego obok przedmiotów istniejących (tzn. istniejących realnie) należy przyjąć (to chyba tu znaczy: uznać, że są *j a k i e ś*) przedmioty nieistniejące. Przedmioty te są niezależne od podmiotu poznającego, są odkrywane i poznawane, pozostają w określonych stosunkach z przedmiotami istniejącymi. Według mnie (i innych) nie może być tak, żeby coś było określone, różne od nicości i od innych przedmiotów, pozostawało w stosunkach z przedmiotami realnymi (czy stosunki te są istniejące czy nie?), było niezależne od podmiotu poznającego a zarazem pozbawione było bytowości, jakiegokolwiek istnienia. Według mnie, Gumański faktycznie traktuje przedmioty nazywane przez siebie „przedmiotami nieistniejącymi” tak, jakby przypisywał im to, co w tradycji filozofii europejskiej nazywa się istnieniem idealnym. Czy między mną a Gumańskim zachodzi merytoryczna różnica poglądów, czy tylko odmienność terminologii? Myślę, że pytanie warte odpowiedzi.

Co do przedmiotów sprzecznych to — tym razem ja — wyjaśniam, że nie twierdę, jakoby kwadratowe koło lub fioletowa dusza (gdy fiolet to barwa czegoś cielesnego, a dusza to coś niecielesnego) istniały obiektywnie czy — według innej terminologii — samoistnie, a więc tak, jak przedmioty realne. Podobnie nie istnieją obiektywnie ani olimpijski Apollo, ani teoria flogistonu (pojęta jako zbiór sądów w sensie logicznym). Jeżeli w ogóle wymienione wyżej zespoły treści istnieją, to tylko jako zawartość wytworów pewnych operacji czy aktów psychicznych, wytworów będących czymś transcendentnym, drugim wobec przeżyć świadomych. Do tego poglądu prowadzą następujące tezy (m. in.): 1) bezpośrednio dana nam jest różnica między odkrywaniem i poznawaniem a wytwarzaniem i projektowaniem, 2) dzieła sztuki czy twory językowe nie są odkrywane tak, jak przedmioty realne, lecz tworzone dzięki określonym aktom w określonych warunkach, 3) przedmioty będące wytworami (sztuka, język) nie są przedmiotami realnymi: mają inne własności i są inaczej poznawane niż to, co psychiczne lub fizyczne. Jestem zwolniony od obowiązku przedstawienia dokładnej analizy faktów przemawiających za tego rodzaju tezami, gdyż analizę taką znaleźć można (przede wszystkim) w książkach

R. Ingardena *O dziele literackim i Spór o istnienie świata*. Nie jest mi znana argumentacja, która by podważała zawarte tam rozważania i — raz jeszcze muszę stwierdzić — szkoda, że Gumański do nich nie nawiązał. A jeżeli się przyjmie już byty czysto intencjonalne, to można mieć wątpliwości, czy zasady niesprzeczności i wyłączonego środka stosują się do nich tak, jak stosują się niewątpliwie do wszelkich przedmiotów realnych lub (o ile ktoś w ogóle na takie się godzi) idealnych; wątpliwości biorą się chociażby stąd, iż w zawartościach bytów czysto intencjonalnych występują — jak wskazał na to Ingarden — „miejsca niedookreślenia”.

Argumentacja przeciw „istnieniu w ogóle”, mimo nowej redakcji, nadal wydaje się nieporozumieniem. Aby ustalić wspólną płaszczyznę dyskusji, weźmy pod uwagę definicję Gumańskiego „universale” (przytoczoną w mojej recenzji) i zastosujmy ją najpierw np. do „człowieka” lub „czerwieni”. Uniwersalia te można orzekać — bo na tym przecież polega doniosłość poznawcza tych przedmiotów — o realnych ludziach czy realnych czerwonych ciałach, ponieważ zachodzi pewna odpowiedniość między uniwersaliami a przedmiotami realnymi, odpowiedniość zasadzająca się na tym, iż każda cecha analityczna danego powszechnika jest przynajmniej w dostatecznym stopniu przybliżenia cechą empiryczną realnego odpowiednika tego powszechnika („powszechnik” to tyle, co „universale”). Tylko wtedy, gdyby owe „cechy analityczne” wyczerpywały całą strukturę uniwersaliów, „istnienie w ogóle” byłoby czymś sprzecznym. Tymczasem wydaje się, że tak nie jest. Uniwersalia posiadają dwa zespoły „cech” lub lepiej: dwustronną budowę. Z jednej strony jeden zespół cech charakteryzuje powszechnik jako przedmiot, np. — jak chce Gumański — nieistniejący (realnie), niezależny od podmiotu, posiadający odpowiedniki w rzeczywistości itd., drugi zaś zespół „cech” czyni, że dany powszechnik to właśnie „człowiek w ogóle”, a nie „czerwień w ogóle”. Ten drugi zespół „cech” nazywa się treścią lub zawartością. To, że w zawartości „człowieka w ogóle” występują m. in. takie „cechy”, jak „cielesność” czy „rozumność” nie powoduje bynajmniej, że samo universale „człowiek w ogóle” jest czymś cielesnym lub rozumnym (przynajmniej w tym sensie co każdy poszczególny człowiek)! Podobnie z tego, że „istnienie w ogóle” ma w swej zawartości „cechę” istnienia, nie wynika, iż powszechnik „istnienie w ogóle” istnieje, zwłaszcza realnie. Gdyby „istnienie” było, jak chce Gumański, czymś wewnętrznym sprzecznym, bezsensownym, to wówczas konsekwentnie trzeba by przestać mówić o rozmaitych przedmiotach, że istnieją. Analogicznie o Piotrze i o Pawle można mówić, że obaj są ludźmi, tylko wtedy, gdy możliwe jest universale „człowiek”. Cecha „człowieczeństwo” występuje w zawartości „człowieka w ogóle” tak, jak cecha „istnienie” występuje w zawartości „istnienie w ogóle: albo obie „cechy” są konkretne albo obie są niekonkretne — w przeciwieństwie do konkretnych cech-odpowiedników. Wydaje mi się wreszcie, że tylko wtedy można o dwóch napisach powiedzieć, że nic nie znaczą, jeśli obojętne dla sensu kontekstu, w którym zostaną one umieszczone, jest zastąpienie jednego napisu drugim. Tymczasem tak nie jest ze zwrotami „bezdietna matka” i „kwadratowe koło”. Czyżby za stanowiskiem Gumańskiego kryła się jakaś dwuznaczność zwrotu „mieć znaczenie”?

Przyznaję, że z radością przyjąłem oświadczenie Gumańskiego, iż nie utożsamia on przedmiotu z zespołem cech. Co prawda, nie bardzo rozumiem, jak to jest możliwe na gruncie poglądu uważającego istnienie za cechę i negującego przeciwstawienie substancji i przypadłości (przeciwstawienie samo-

istnego przedmiotu i niesamoistnych cech). Tymbardziej iż zwolennik teorii, według której przedmiot to tyle, co zespół jakichś cech, mógłby uchylać argumentację Gumańskiego w następujący sposób: zdanie „trawa jest zielona” znaczy dokładnie to samo, co zdanie „jedną z cech składających się na trawę jest zieloność”, nic dziwnego więc, że nie jest ono równoznaczne ze zdaniem „zespół cech składających się na trawę jest zielony”.

Z zainteresowaniem czytałem o motywach, dla których autor omawianej książki głosi tezę o niezachodzeniu złudzeń w spostrzeżeniach. Ponieważ — jak wiadomo — nie jest łatwo pokazać w analizie spostrzeżenia, co jest daną, a co interpretacją, przeto pozwałam sobie omówienie tej sprawy odłożyć do innej okazji. Zaznaczyć mógłbym jeszcze, że ja i moi znajomi jesteśmy skłonni inaczej rozumieć zwrot „bezdzienna matka” niż to czyni Gumański (ewentualnie wraz ze swoimi znajomymi). Podobnie rzecz ma się z wypowiedzią Quine’a. Oczywiście nie sądzę, że te uwagi rozstrzygają sprawę.

Wymiana zdań wykazała, że dzielią nas dość poważne różnice „szkół”, przejawiające się przede wszystkim w odmiennej terminologii i w różnicach co do zakresu uwzględniania tradycji filozoficznej. Niech ta dyskusja będzie przynajmniej wyrazem dobrej woli zrozumienia i pierwszą w naszym przypadku okazją porozumienia się — gwoli realizacji postulatu społecznego charakteru badań filozoficznych pretendujących do naukowości.

Autoreferaty z odczytów i wykładów

HENRYK ELZENBERG: Przeciwno hedonizmowi. (Koło Naukowe Studentów Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 4 maja 1962)¹.

Omawiać się tu będzie wyłącznie hedonizm etyczny, nie — psychologiczny: doktrynę nie opisową, lecz oceniającą i normatywną. Ujmiemy ją nie w jej dość jeszcze prymitywnej odmianie epikurejskiej, ale w jej postaci uniwersalistycznej, uspołecznionej, tej jaką przybrała w Anglii w końcu wieku osiemnastego i w dziewiętnastym, i w różnych modyfikacjach dotrwała do czasów ostatnich. Argumenty zwalczane i wysuwane będą — w ramach referatu celowo — inne niż te intuicyjne, które w ostatecznej instancji decydują na ogół o opcji w podstawowych kwestiach etycznych. Argumenty tego rodzaju, skierowane przeciw hedonizmowi, mają swą siłę (myślę, że nawet niemałą), ale w tym kontekście ich nie poruszę. Pominę też — chociaż w zasadzie bynajmniej ich się nie wyrzekam — argumenty introspekcyjne: referat chce być próbą argumentacji opartej wyłącznie na faktach dostępnych obu stronom dyskutującym.

Normatywną, a mówiąc ściślej deontologiczną tezę hedonizmu, w wybranej tu do dyskusji postaci, można ująć w formułę słowną np. taką: „Ludzie w swym postępowaniu winni się kierować wyłącznie względem na wartości hedoniczne, to znaczy na przyjemność (w tym mianowicie sensie, że jej sumę na świecie powinni starać się zwiększać) i na przykrość (w sensie odwrotnym: że sumę tę winni starać się zmniejszać). Tak, żeby bilans ogólny wypadł jak najbardziej na korzyść przyjemności, na niekorzyść przykrości”. Teza ta mogłaby być wyprowadzona z poglądu aksjologiczno-normatywnego, który by głosił: „istnieją wartości zarówno hedoniczne, jak niehedoniczne, ale moc zobowiązująca wartości niehedonicznych jest tak znikoma, że nigdy i w żadnym wypadku nie przeważa mocy zobowiązującej wartości hedonicznych”. Takiego jednak poglądu hedoniści faktycznie nie głoszą; i słusznie: bo na ogół, gdy się już wierzy w wartości niehedoniczne, wierzy się również, że ich moc zobowiązująca jest większa. Tezę swą natomiast wyprowadzają z innej tezy aksjologicznej, bardziej radykalnej, a mianowicie: „nie ma innych wartości niż hedoniczne”, a w rozwinięciu: „nie ma innej wartości dodatniej ostatecznej aniżeli przyjemność, ani innej wartości ujemnej ostatecznej poza przykrością, ewentualnie cierpieniem jako wyższym stopniem przykrości; i nie ma też innej wartości dodatniej instrumentalnej niż właściwość czegoś polegająca na tym, że to coś przyczynia się do realizacji lub do utrzymania w istnieniu jakiejś przyjemności, albo do zapobieżenia jakiejś przykrości, ewentualnie

¹ Referat niniejszy stanowi wycinek z wywodu zamierzonego znacznie obszerniej, do którego zachowany tu tytuł był lepiej dostosowany. Właściwy tytuł uwzględnionego tu fragmentu brzmiałby bardziej specjalnie: Przeciwno hedonistycznej redukcji ocen.

jej uchylenia, gdy już powstała" (odpowiednią formułę dla wartości instrumentalnej ujemnej każdy łatwo sobie sam skonstruuje).

Dwa zwroty w tej formule użyte wymagają bliższych wyjaśnień.

Przede wszystkim wyraz *przyjemność* (przykreść, by nie komplikować wyводу i zmieścić się w szczyłych ramach, które mi są nakreślone, pomijam). *Przyjemność* jest to stan świadomości jakiegoś czującego podmiotu, wymykający się spod opisu, ale powszechnie uznany za rozpoznawalny i który określamy jako „przyjemny” (sam ten przymiotnik nie podlega już wyjaśnieniu). Np. stan człowieka, któremu w tej chwili smakuje ananas, albo który lubiąc Beethovena, w tej chwili słucha dobrze wykonanej *Apassionaty*, albo który otrzymuje dobrą wiadomość. Rzeczy natomiast posiadające wartość hedoniczną instrumentalną nie są — choć tego wyrazu potocznie się o nich używa — w zaznaczonym tu sensie „przyjemne”; dla uniknięcia szkodliwej dwuznaczności będziemy w stosunku do nich tego przymiotnika unikać. Rzeczy te są — tak w języku technicznym wypadnie się niestety wyrazić — „przyjemnościodajne”, np. (w kolejności od końca procesu przyczynowego do punktu wyjścia) smak ananasa, jego zjadanie, ofiarowanie mi go w podarunku, sam ananas i tak dalej i dalej; i podobnie z *Apassionatą*: jej jakości słuchowe, jej odegranie, fortepian, na którym jest grana, wysoka klasa pianisty itd.; końce obu szeregów szeroko się rozgałęziają i gubią w nieuchwytności. W rezultacie więc teza hedonistyczna wychodzi na to, że istnieją dwa rodzaje wartości (ograniczam się wciąż do dodatniej): 1) przyjemność, czyli stan podmiotu przyjemny, jako wartość ostateczna czy „sama w sobie”; 2) przyjemnościodajność jako zdefiniowana tu wartość instrumentalna, czyli „służebna”.

Drugim zwrotem w tezie występującym a wymagającym wyjaśnień jest pozornie prosty zwrot „nie ma”. Nasuwa on trudności o wiele większe.

Jedna dopuszczalna interpretacja byłaby taka: „Co prawda wydajemy oceny przypisujące przedmiotom wartość inną niż hedoniczną, i oceny te są to zdania sensowne; ale są one zawsze mylne, to znaczy, że nie ma na świecie przedmiotów, którym by taka wartość przysługiwała. Np. ma to swój dobry sens powiedzieć, że ktoś jest „szlachetny”, faktycznie jednak człowieka szlachetnego (tak samo zresztą jak „nikczemnego”) nigdy nie było. To tak jakby się powiedziało, że jakiś żywy twór jest siedmionożny: twierdzenie najzupełniej sensowne, ale się na żadnym żywym tworze ani na żadnym w ogóle przedmiocie nie sprawdza.

Ale tego hedoniści znowu nie mówią. I tu znowu słusznie: bo przy poglądach — już pozaetycznych — które wyznają, twierdzenie o szlachetności ani się nie da uzasadnić (czy obalić) argumentami, ani nie może być co do niego osiągnięty empiryczny *consensus*. *Consensus* ten możliwy jest co do zdania, że „są” twory czworonożne, a „nie ma” siedmionożnych (ściślej: że w polu naszego doświadczenia żaden, jak dotąd, twór tego rodzaju się nie pojawił): to są cechy dające się stwierdzić przez każdego, w prosty więc sposób intersubiektywnie sprawdzalne. „Szlachetność” nie posiada tych właściwości w tym elementarnym i ostrym sensie, w jakim posiada je czworonożność; a sensu, w którym by je mogła posiadać, hedoniści klasyczni, ze względu na wspólny im na ogół typ empiryzmu, za „dobry” sens uznać nie mogą.

Interpretacja druga natomiast, w sformułowaniu zasadniczym, miałyby postać: „Nie wydajemy w ogóle ocen, które by czemukolwiek przypisywały wartość inną niż hedoniczną”. W brzmieniu jednak aż tak stanowczym teza taka nie tylko utrzymywać, ale wprost wysunąć się nie da. Faktycznie

ludzie ciągle wydają oceny w pełnym przekonaniu, że rzeczom — a cóż dopiero mówić o innych ludziach, ich postępkach, ich charakterach — przypisują wartości niehedoniczne. Przy tym, gdyby nikt nie uważał, że wygłasza oceny niehedoniczne, to w ogóle nie byłoby sporu i wszelki na tym punkcie atak trafiałby w próżnię. To też tezę należy rozumieć bardziej umiarkowanie, a mianowicie: „Owszem, wydajemy oceny, które pozornie przypisują ludziom czy rzeczom wartości niehedoniczne, ale przypisywana wartość naprawdę zawsze i we wszystkich wypadkach jest hedoniczna”. Ten, kto ocenę wydaje, ulega swoistemu złudzeniu; złudzenie to rozprasza bliższa analiza. Najpospolitszy wypadek, od którego też dyskusję zaczniemy, będzie ten: usiłuje się wykazać, że wbrew pozorom, rzecz, niby to oceniana niehedonicznie, oceniana jest hedonicznie ze względu na swoje skutki. Przykład: pozornie niehedonicznie ocenia się cechą prawdomówności. Ale Sidgwick w *Methods of Ethics* wkłada znaczny myślowy wysiłek w przekonanie nas, że jest inaczej: naprawdę cenimy ją za to, że w sumie wprowadza w istnienie dużo przyjemności, a tylko względnie małą porcję przykrości. Analizę tego rodzaju możemy nazwać hedonistyczną redukcją ocen pozornie niehedonicznych. Hedoniści chcieliby wierzyć, że redukcja ta udaje się zawsze.

Zadanie przeciwnika tej tezy może być rozumiane dwojako. W odmianie słabszej: wykazać, że jest nie udowodniona. To jest tak łatwe, że nie ma nad czym się zatrzymywać: argumentacje są naciągnięte, a uogólnieniom brak podstaw.

W odmianie dalej idącej: wykazać, że teza jest błędna. możliwe jest to chyba w ten tylko sposób, że poda się „instancję przeciwną”: jakąś chociażby tylko jedną niewątpliwą sytuację, w której ocena, na pierwszy rzut oka niehedoniczna, faktycznie też nie da się zredukować. Zdawałoby się, że wobec tego pozycja antyhedonisty jest raczej mocna: przeciwnik ma obowiązek uzasadnić tezę ogólną, antyhedoniście wystarczy pokazać ten choćby jeden bladeżółty szafir, który popularne mniemanie o niebieskości wszystkich szafirów obali. Nie jest to jednak tak łatwe, jak się w pierwszej chwili może wydawać: hedonista zawsze gdzieś znajdzie jakąś interpretacyjną furtkę, którą się wymknie. zilustrujmy to na przykładzie. Jednym z lepszych znanych mi argumentów zdaje się być ten, który się powołuje na porównawczą ocenę gatunków biologicznych. Jedne są, z dużą zgodnością, uznawane za „wyższe”, drugie za „niższe”. Wbrew gorącym protestom niektórych przyrodników, którzy by chcieli albo tych określić zaniechać, albo im nadać sens czysto opisowy i konwencjonalny², wypowiedzi na ten temat są często wygłaszane jako rzeczywiste oceny. Jest jednak rzeczą jasną, że ocen tych nie wydajemy ze względu na sumę przyjemności albo przykrości jakiej, w drodze takich czy innych związków przyczynowych, dany gatunek dostarcza innym istotom zdolnym przykrość i przyjemność odczuwać: na jak świetnym miejscu w hierarchii znalazłaby się wtedy ostryga! Mielibyśmy tu więc ocenę niehedoniczną: według inteligencji, różnych sprawności, bogactwa i różnorodności form, które w obrębie danego gatunku, u poszczególnych jego przedstawicieli, życie przybiera. Mimo wszystko jednak i ten argument może hedonistą nie za-

² Nie wszyscy przyrodnicy tak myślą. Wyrażną i niewątpliwą oceną stanów rzeczy na ziemi, polegających na tym, że na niej żyją jedne gatunki raczej niż inne, operuje w sposób arcyciekawy Julian Huxley w swojej *Religion without Revelation* (wersja skrócona, wydana w The Thinkers Library, 1940, str. 96 nn.). Tak, mówi, było „dobrze”, a tak jest „lepiej”.

chwiać. Może on np. się uprzeć, że szympansovi, powiedzmy, jest „przyjemniej żyć” niż jaszczurce, i że dlatego uważany jest za „wyższego”; a chociaż introspekcyjnie dobrze wiemy, że jest inaczej, i że nie to mamy na myśli, gdy przeprowadzamy ocenę, to jak niewątpliwiej tej prawdy faktycznej potrafimy mu dowieść?

Argument o pełnej ostrości da się, jak myślę, uzyskać dopiero przy spełnieniu pewnego warunku, który w przykładzie omówionym nie jest spełniony. By przeprowadzić redukcję, hedoniści — powiedzieliśmy — mają zwyczaj powoływać się na skutki (czy to jakiegoś poszczególnego zdarzenia czy zdarzania się, czy istnienia), skutki, które mają stanowić rzeczywistość, przed samym oceniającym ukrytą podstawę jego oceny („prawdomówność, w rozrachunku ogólnym, ma skutki raczej przyjemne”). Wobec tego sytuację dla siebie pożądaną, w postaci czystej, będzie miał antyhedonista tam, gdzie wyeliminowana będzie sama możliwość oceniania ze względu na skutki, a to dzięki temu, że rzecz oceniana nie będzie miała skutków w ogóle; ocena jednak będzie wydana i będzie niehedoniczna. Dodatkowej mocy nabierze argument tego typu, gdy ocenimy porównawczo dwa takie przedmioty bezskutkowe, z których jeden, sam w sobie, wykaże się ostatecznym bilansem hedonicznym lepszym niż drugi, i kiedy jednak ten drugi wybierzemy jako „lepszy” w ogóle. Wtedy ujawni się mianowicie, że — jak o tym wspomniałem na wstępie — ocena niehedoniczna nie tylko została wydana, ale że, jako dyrektywa i norma, jest silniejsza niż hedoniczna.

Argument, który tu podam, jest w najistotniejszej swej treści krótko i bez bliższych wyjaśnień sformułowany u Moore’a, w jego popularnie tak zwanej *Małej etyce*³; jest to charakterystyczny dla niego argument z porównania dwóch „światów”. Trochę go jednak rozwijam i w pewnej mierze przekształcam (Moore czyni hedonizmowi niedopuszczalne, w moim rozumieniu, ustępstwo); by go zaś, trochę na modłę grecką, uplastycznii i uczynić barwniejszym, korzystałem z użytego kiedyś w tym związku, przez któregoś z dyskutantów angielskich, wyrażenia *world of pigs* (po polsku, niestety, „świat świni”), które samo, z kolei, ma rodowód swój w samobójczym, słynnym zdaniu Milla o Sokratesie i o wymienionym stworzeniu. Stworzenie to, jak wiadomo, w dyskusjach o hedonizmie odegrało rolę poważną.

Dlaczego jednak porównujemy dwa światy, a nie po prostu, jak to czyni Mill, Sokratesa i świnię? Bo istnienie czy to Sokratesa, czy świni ma skutki, tak że jeśli powiemy, że „lepiej być Sokratesem”, to redukcja hedonistyczna pozostaje, od biedy, możliwa: powie się, że to dlatego, że przyjemne skutki istnienia świni są niewielkie i wyczerpią się szybko, istnienia zaś Sokratesa — są wielorakie i trwają przez tysiąclecia. „Świat” natomiast, wyobrażony jako całość, poza którą nic nie ma, nie ma skutków⁴ i wobec tego może być oceniany tylko sam w sobie, ze względu na zawartą w nim samą sumę czy to przyjemności, czy innych, niehedonicznych wartości. Taki — w niniejszym kontekście — ma sens postawienie sprawy w tej formie.

Wyobraźmy więc sobie dwa światy, każdy pomyślany na razie jako dopiero możliwy. Jeden, to będzie świat istot tępych, słabo rozwiniętych,

³ G. E. Moore, *Ethics*, w Home University Library, str. 237.

⁴ Twierdzenie to może wydać się błędne. Ale przez „świat” rozumie się tutaj samą sumę istot takich a takich, nie zaś miejsce pobytu takich istot, w którym to lub owo się dzieje i dla nich ma swoje skutki.

na niskim szczeblu, ale za to opływających we wszelkie rozkosze, a wolnych od jakiegokolwiek przykrości, już nie jedna „zadowolona świnia” Milla, ale świat takich istot. Świat pod względem hedonicznym bez skazy. Drugi, to świat istot tak rozwiniętych, jak to sobie tylko możemy wyobrazić: myślących, wewnętrznie bogatych, czujących subtelnie, ale jednocześnie (nie ponad pewną jeszcze znośną miarę⁵⁾) cierpiących: nie tyle „niezadowolonych”, ile cierpiących Sokratesów, Sofoklesów, Fidiaszów; świat pod względem hedonicznym niedoskonały. I teraz urządzamy ankietę i pytamy poszczególne osoby: mając zaktualizować jeden z tych światów i nie mogąc się od wyboru uchylić, który wybierasz? Niektórzy, kto wie, może nawet wybiorą świat hedonicznie doskonalszy. Ale nie wszyscy. W najgorszym razie ten — Moore czy kto inny — kto ankietę przeprowadzał (bo z tą przecież myślą przeprowadzał ją) wybierze ten drugi. Jeden więc przynajmniej wybór wypadł na korzyść świata hedonicznie gorszego; z a t e m wybór ten jest oparty na ocenie niehedonicznej; z a t e m oceny niehedoniczne są wydawane. Mamy więc instancję przeciwną.

Czy argument ten nie jest introspekcyjny? Nie, bo zdeklarowanie się z pewną opcją jest faktem dla wszystkich dostępnym; o przeżyciach, które do opcji doprowadziły, nic się nie mówi. Prawda, że opcja zachodzi tylko w nie pociągającym moralnej odpowiedzialności eksperymencie, nie znajdując ujścia w czynie realnym. Ale często przecież także nasze oceny nie znajdują takiego ujścia, a mimo to uznajemy je za fakty (kwestionując tylko czasem sens, jaki oceniający im nadaje, albo sposób, w jaki opisuje ich powstanie w swej świadomości).

Przypuściwszy nawet jednak, że od tej strony nie ma trudności i że argument jest całkowicie poprawny, hedonista nie musi tym samym uznać się za pobitego. Może się mianowicie wycofać na pozycję dalszą, próbując redukcji innego typu, o której tu jeszcze mowy nie było.

O czym bowiem była mowa dotychczas? o elementach rzeczywistości (rzeczach, istotach, osobach, stanach rzeczy, zdarzeniach) wplecionych jako ogniwa w łańcuchy przyczynowe, dzięki któremu to wpleceniu stawały się one w rezultacie przyjemnościodajne. Ale przyjemnościodajne mogą być również nie rzeczy jako elementy rzeczywistości, ale jako czyste wyobrażenia nie wplecione w owe łańcuchy: skądinąd najzupełniej może realny, ale potraktowany jako „tylko wyobrażony”, smak ananasa lub, wyrażając się krócej, ale z intencją wciąż tą samą, „wyobrażony” smak tegoż ananasa, „wyobrażone” odegranie Apassionaty, „wyobrażony” akt trudnej, bohater-skiej prawdomówności, „wyobrażony” Sokrates: znaczna część przyjemności, których ludzie w życiu doznają, z tego właśnie źródła pochodzi. Wobec tego na argument dwóch światów hedonista może odpowiedzieć: to prawda, że o wyborze nie zdecydowała tu hedoniczna ocena samych światów ze względu na skutki; ale zdecydowała ocena ich wyobrażeń ze względu na przyjemność, jaką, same w sobie i bezpośrednio, wyobrażenia te, w samejże chwili, gdy w związku z zamierzonym aktem oceny zostały wywołane w umyśle, sprawiły oceniającemu. Ocena więc, która zdecydowała, była tylko pozornie niehedoniczna: redukcja także i tu się udała. Otóż wszędzie, doda hedonista, gdzie nie możemy zastosować redukcji pierwszej, możemy zastosować tę drugą.

⁵ To ustępstwo dla hedonizmu jest nieodzowne. Ale jest to ustępstwo dla hedonizmu wyłącznie „negatywnego” (zob. autoreferat następny).

Ocena, która tu się ujawnia, to oczywiście nie ta, którą hedoniści uspołecznieni chcieliby, byśmy się kierowali: przyjemnościodajności bowiem tego, co oceniamy, nie uwzględniamy tu w skali uniwersalnej, tylko idziemy za doraźnym, chwilowym impulsem. Dyrektywa postępowania na niej oparta („każdej chwili urzeczywistniaj lub podtrzymuj w istnieniu to, czego wyobrażenie największą ci w tej chwili sprawia przyjemność”) byłaby jak najbardziej irracjonalna i prowadziłaby do chaosu. Wycofanie się więc na tę pozycję jest dla hedonisty, szukającego dyrektywy rozumnej, dużą przegraną. Niemniej jest to ocena najautentyczniej hedonistyczna. P o d o b a mi się traktowany jako czyste wyobrażenie smak ananasa i w tym też sensie „wyobrażona” Apassionata, „wyobrażony” czyjś wbrew silnym pokusom dokonany akt prawdomówności i tak samo p o d o b a mi się wyobrażony — już naprawdę tylko wyobrażony — świat na miarę cierpiących Sokratesów raczej niż doskonale ukontentowanych świniaków; upodobanie jest rodzajem przyjemności; zatem moja ocena — także w wypadku dwóch światów — j e s t hedoniczna.

Wykazać, że teza w tej wersji nie jest udowodniona, jest równie łatwo, jak w stosunku do wersji poprzedniej. Z wykazaniem jej błędności natomiast znów jest ciężko: trzeba bowiem tym razem znaleźć sytuację, w której by przedmiot oceniany był, wyraźnie i niewątpliwie, oceniany nie ze względu na przyjemność, jakiej dostarcza samo jego wyobrażenie. Niemożliwe jednak to nie jest; i tu docieramy do punktu szczytowego w dyskusji. Taką bowiem sytuację stanowi ocena porównawcza dwóch przyjemności, ale nie przyjemności traktowanych jako fakty realne, włączone w szeregi przyczynowe, ale (tak jak się o to upominają sami hedoniści w innych wypadkach) jako „tylko wyobrażonych” (w znaczeniu, które ustaliliśmy wyżej). Tu jednak musimy znacznie się cofnąć, prawie aż do punktu wyjścia.

W ramach swej zasadniczej negacji ocen innych niż hedoniczne benthamiści, jak wiadomo, twierdzili, że także i przyjemności same oceniamy porównawczo ze względów wyłącznie hedonicznych, to znaczy w rezultacie, kwantytatywnych. „Nie ma” przyjemności „wyższych” i „niższych” tzn. według interpretacji tu przyjętej, nie ma takiej rzeczy jak ocenianie przyjemności pod względem niehedonicznym. I tu znowuż — jakeśmy to już o tamtej, ogólniejszej tezie stwierdzili — gdyby rzecz rozumieć skrajnie, byłaby to nieprawda zbyt jawna, by warto było z nią dyskutować. Faktem jest bowiem, że c i a g l e oceniamy przyjemności w ten sposób. Panuje tu wyraźna hierarchia. Przyjemność zjedzenia ananasa jest, w przekonaniu dosyć powszechnym, mniej szlachetna, niższa, mniej godna szacunku niż przyjemność napisania dobrego wiersza, a ze względów przyzwoitości wyrażając się w obcym języku i w formie cytatu z poety, przyjemność spędzenia po wyjściu z przedstawienia *Fausta* czy *Ifigenii* „einer wilden Nacht an einer Dirne Busen” zostałaby nawet uznana za rzecz raczej wstrętą. Co szczególnie się uwydatnia, gdy jedną przyjemność uznajemy za większą, drugą za mniejszą, ale za szlachetniejszą. I jest rzeczą zupełnie możliwą, że wybiorę przyjemność większą, a jednocześnie swój tak dokonany wybór potępię. To są fakty niezaprzeczalne. Ale hedonista ostrożny u w z g l ę d n i ten stan rzeczy i zastosuje także tutaj swoją redukcję do oceny ze względu na skutki. Powie: owszem, pewne przyjemności wy często uważacie za „szlachetniejsze”, ale to jest znowu złudzenie. Przyjemność, którą uważacie za szlachetniejszą, to jest naprawdę ta, która będzie mieć skutki, w ostatecznym rozrachunku, też przyjemniejsze: „szlachetność” przyjemności, to naprawdę, mówiąc za Benthamem, jej p ł o d n o ś ć; do czego trzeba jeszcze

dołączyć inny ważny punkt widzenia, kwantytatywny: jej przyswajalność dla wielu, w przeciwieństwie do elitarności. Tak że przeciwieństwo dwóch ocen mieściłoby się naprawdę wewnątrz oceniania hedonicznego: byłoby to przeciwieństwo oceny doraźnej i irracjonalnej, liczącej się tylko z intensywnością przyjemności i — w pewnej mierze — z brakiem bolesnej przymieszki, i oceny zrationalizowanej, uwzględniającej globalną sumę jej samej i przewidywalnych jej następstw. Przyjemność „dzikiej nocy” jest niska dlatego, że na wiele różnych sposobów grozi cierpieniem na przyszłość; przyjemność napisania dobrego wiersza dlatego jest „wyższa”, że z niej dla wielu wynikną przyjemności dalsze, na długo.

Replikować można oczywiście i — moim zdaniem — słusznie, powołując się na introspekcję własną: po prostu stwierdzamy, że w żadnym stopniu nie tośmy przy ocenie mieli na myśli. Ale argumentów introspekcyjnych postanowiliśmy tu nie stosować. Musimy więc zakwestionować nie twierdzenie, że to my, „perfekcjonisci”, źle interpretujemy nasze przeżycia, tylko empiryczne uogólnienie, że przyjemności uważane za „szlachetniejsze” to zawsze te płodniejsze w przyjemne skutki, czy to na przyszłość, czy dla szerszych kręgów odbiorców. Stanowisko nasze będziemy mogli poprzeć przykładami w liczbie dowolnej. Jeśli wszystkim mieszkańcom Polski roześle paczki z ananasami, ucieszę prawie wszystkich; jeśli koperty z odpisem najlepszego choćby wiersza Eliota — bardzo nielicznych. Jeśli będę grał codziennie w tenisa, podtrzymam zdrowie i ogólny stan ustrojowy własny i swoich partnerów; jeśli będę słuchał codziennie muzyki, powiedzmy, Skriabina, zniszczę sobie system nerwowy i stanę się niereceptywny na przyjemne wrażenia w ogóle. A jednak przyjemność jakiej doświadczę słuchając tej muzyki, to będzie coś wyższego niż przyjemność nie tylko zjedzenia ananasa, ale i zagrania w tenisa. Tak zareplikujemy; ale, jak w innych analogicznych wypadkach, hedonista zacznie piętrzyć obiekcje i do porozumienia z nim nie dojdziemy. Tu znów trzeba argumentacji bardziej, by tak się wyrazić, wyostrzonej — w stylu „argumentu dwóch światów”.

I teraz dopiero wracamy do punktu, od któregośmy się cofnęli. Hedonista powołał się na ocenę nie „przez skutki”, ale doraźną, dotyczącą swego przedmiotu jako tylko wyobrażonego, coś co on by nazwał u p o d o b a n i e m. Przez to jednak, jak się okazuje, wydał się sam w ręce wroga. Bo oceniane w ten sposób jako tylko wyobrażone mogą być... same też przyjemności. Wobec czego powstaje pytanie: jak teraz wytłumaczyć niehedoniczną — jako „wyższej” lub „niższej — ocenę przyjemności potraktowanej jako tylko wyobrażona? Przyjemność jako tylko wyobrażona nie jest zdarzeniem, które by miało skutki w świecie realnym. Oceniamy ją nie ze względu na skutki, lecz samą w sobie. A jednak jest faktem niezaprzeczalnym, że i ją także możemy oceniać niehedonicznie: nie pod tym względem nie zmieniło się i wyobrażona przyjemność zjedzenia ananasa pozostaje w dalszym ciągu tą mniej szlachetną, a wyobrażona przyjemność przeczytania Eliota — tą szlachetniejszą. Wyglądałoby więc na to, że wydawanie ocen rzeczywiście niehedonicznych ostatecznie tym razem jest dowiedzione.

Hedonista mógłby jeszcze próbować wybiegu następującego: musimy wprowadzić jeszcze jedno rozróżnienie, już nie po prostu między przyjemnością potraktowaną jako realny fakt w świecie a przyjemnością jako tylko wyobrażoną, ale między przyjemnością pierwotną a przyjemnością wtórną, przyjemnością drugiego piętra, „meta-przyjemnością” niejako, której dostarcza wyo-

brażenie owej przyjemności pierwotnej. Gdy więc mówię, że przyjemność wysłuchania dobrej muzyki jest „mniejsza” niż przyjemność rozegrania partii tenisa, chcę powiedzieć, że realne przeżycie partii tenisa jest przyjemniejsze; jeśli natomiast mówię, że jest „wyższa”, chcę powiedzieć, że wyobrażenie tej przyjemności (a nie muzyki!) sprawia mi większą przyjemność: tak że obracalibyśmy się wciąż dalej w kręgu ocen hedonicznych wyłącznie. Ale rabulistyczny ten pomysł krytyki by nie wytrzymał. Bo po pierwsze: jeśli sama przyjemność jest mniejsza, to nie widać najniklejszego śladu jakiejś racji, dla której wyobrażenie jej miałoby być przyjemniejsze. Po drugie: skąd, w tych warunkach, mogłoby się zrodzić samo pojęcie „wyższości” jednej przyjemności nad drugą? Przy ocenianiu przez skutki to by jeszcze jakoś się tłumaczyło: „płodność” przyjemności na przyszłość uznalibyśmy za cechę ważniejszą niż jej intensywność chwilową, a stąd wybór ze względu na płodność — za przejaw i świadectwo rozumu. Tu jednak możliwości takiej nie widać: przyjemność wyobrażenia sobie jakiejś przyjemności nie wykazuje pod żadnym względem żadnych śladów hierarchicznej przewagi nad samą tą przyjemnością.

Tak więc, na tym ograniczonym odcinku, pewne wyniki w polemice z hedonizmem zdają się być osiągnięte. Zwycięskim natomiast zakończeniem nie tylko jakiegóś ogólnej kampanii przeciw hedonizmowi, ale nawet dyskusji w sprawie samej oceny niehedonicznej, to jednak nie jest. Bo, zgodnie z pierwszą wspomnianą tu na początku interpretacją, można uznać, że oceny niehedoniczne są, owszem, wydawane, ale że wbrew niej są „bezsensowne”: bo nie wiadomo i nie mamy możliwości wyjaśnić, czym byłaby postulowana w nich wartość niehedoniczna (jaki jej status ontologiczny). Ale tu się zagadnienie przesuwają, a razem z nim i front walki: teza o bezsensowności — lub w wersji mniej agresywnej, o niepredykatywnym charakterze — ocen niehedonicznych wspólna jest hedonistom z aksjologicznymi nominalistami, nihilistami i częścią subiektywistów. To, co w sprawie poruszanej dotyczy samych tylko hedonistów klasycznych, tu się urywa.

HENRYK ELZENBERG: Realizm praktyczny w etyce a naczelnymi wartościami życia ludzkiego. (Oddział Pol. Tow. Filoz. w Krakowie, 5 maja 1962 r.).

Dyrektywa pierwsza i kierownicza etyki hedonistycznej w jej uniwersalistycznej odmianie da się sformułować najkrócej: postępujemy tak, by dzięki naszemu postępkowi bilans ogólny przyjemności i przykrości w świecie nie tylko nie doznał pogorszenia, ale się nawet, ile tylko można, poprawił. Co może być osiągnięte czy to przez zwiększenie totalnej, zastanej w nim w danej chwili sumy przyjemności, czy to zmniejszenie totalnej sumy przykrości. Ta jednak dwoistość zjawisk uwzględnionych, zwłaszcza zaś — z chwilą gdy stosunkowo niekłopotliwa „przykrość” zaczyna przyjmować ostrą, mroczną postać cierpienia — jawnie nierówna ich waga stają się źródłem znanych dziś wszystkim, nieprzezwyjęzonym trudności, które — nie mówiąc już o kruchości tezy aksjologicznej leżącej u podstaw całego systemu — rozsadzają hedonizm od wewnątrz. To też za mniej narażoną na krytykę immanentną hedonizm od wewnątrz, w myśl której tylko część negatywna wysuwanej dyrektywy jest słuszna: cierpieniu zapobiegajmy, a już istniejące niweczymy.

Ze względu na ścisły bądź co bądź związek z etyką hedonistyczną nie byłoby może niedorzecznością etyce tego typu dać nazwę „hedonizmu negatywnego”; że jednak paradoksalnie by jakoś wyglądał hedonizm bez troski o *hedoné*, więc zgódźmy się raczej na określenie najprostsze i najbardziej rzeczowe: „etyka walki z cierpieniem”. Taka była w swoim czasie etyka Buddy, taka, w czasach nam bliższych — Schopenhauera.

Stanowisko pokrewne zajmuje u nas Tadeusz Kotarbiński w tej części swojej filozofii praktycznej, w której zachodzą na siebie jego „realizm praktyczny” (doktryna nie wyłącznie etyczna) i jego etyka (zespół zaleceń nie wyczerpujących się, jak wiadomo, w dyrektywie walki z cierpieniem). Co jednak koncepcję tę, między innymi, głęboko różni od tamtych, to ściśle splecenie jej z dyrektywą (u Schopenhauera czy nawet Buddy słabo dochodzącą do głosu): „nie troszczmy się o wartości dodatnie” (Kotarbiński zresztą, *expressis verbis*, mówi raczej „mało się troszczmy” niż „wcale nie”, ale „wcale nie”, jak to za chwilę będziemy się starali wykazać, bardziej leży w logice jego wywodu). Unieść wartości ujemne, nie — realizować dodatnie; bronić siebie i — przede wszystkim — drugich¹ od wszelkiego „zła”, nie — zdobywać i tworzyć: te hasła się, w etyce „praktycznego realizmu”, wybijają na czoło. Hasła te, w etyce Kotarbińskiego wziętej jako całość, dotyczą wszystkich wartości, zarówno hedonicznych jak niehedonicznych. Nie jest to więc wyłącznie hedonizm negatywny ani wyłącznie etyka walki z cierpieniem; tu jednak te właśnie aspekty będą naszym, dla celów dyskusji i możliwie skutecznej kontr-ofensywy, raczej wąsko zakreślonym tematem.

Jakże teraz to, co tu powiedziane, wyglądałoby w ujęciu ściślejszym? Nie mogąc — w ramach krótkiego tu jedynie możliwego streszczenia — szczegółowo się powoływać na teksty, ograniczę się do oddania myśli Kotarbińskiego w postaci, którą nie będzie cytatem dosłownym, ale która w drodze prostych podstawień oraz drobnych i — jak mi się zdaje — nie budzących wątpliwości przekształceń została uzyskana z dwóch, ściśle biorąc, zdań figurujących w rozprawie *O realizmie praktycznym*². Sformułowanie więc będzie takie: „Gdy mam do wyboru więcej niż jedno działanie, wyborem rozsądnym jest zawsze ten, który polega na wybraniu działania zapobiegającego jakiemuś złu, lub takiego, który jakieś zło uchyli”. Że atoli jednym przynajmniej z wyborów alternatywnych byłby taki, który by polegał na wprowadzeniu w istnienie jakiegoś dobra, więc (ten wniosek jest nieunikniony) wybór polegający na wprowadzeniu w istnienie jakiegoś dobra nie jest wyborem rozsądnym. Że zaś nie ma takiej sytuacji życiowej, w której by w zasięgu naszego możliwego oddziaływania nie znalazło się jakieś zło do zwalczania, więc reguła ta, w zasadzie, stosuje się do wszystkich chwil życia, w których mamy możliwość wyboru: w tym sensie jest zatem powszechna. Wyjątek stanowią jedynie higieniczne niejako dni czy godziny uprawnionego wytchnienia (str. 696); poza nimi czło-

¹ Ten rys sam w sobie wystarcza, by omawianą doktrynę uznać za bezspornie etyczną, a nie tylko biotechniczną. Drugim takim rysem jest pewna, że tak powiem, daleko idąca „kategoryczność” dyrektywy: jedyne warunki jej aktualizowania się jako „nakazu” czy „imperatywu”, to żeby cierpienie gdzieś było (ewentualnie groziło) i by się znajdowało w zasięgu naszego oddziaływania. Zaznaczam to, bo w dyskusji ten punkt był kwestionowany.

² Drukowanej po raz pierwszy w *Myśli Współczesnej*, 1948; włączonej do *Wyboru pism*, t. I. (*Myśli o działaniu*), s. 680—698. Zdania, o których tu mowa, znajdują się na stronicach 688 n. W dalszym ciągu wszystkie cytaty i streszczenia według tejże rozprawy.

wiek rozumny poświęci się wyłącznie i całkowicie walce ze złem. W kontekście zaś realizmu praktycznego „zło” to „zagłada”, „choroba”, „ból fizyczny”, „nędza”, „rozterka”, „uczucie upośledzenia”, wszelka „klęska”, czyli to wszystko co, od strony subiektywnej ujęte, pospolicie nazywamy cierpieniem.

Kotarbiński, rzecz prosta, spodziewa się po przyjęciu i spełnieniu swej dyrektywy następstw jak najbardziej korzystnych. Znikną wtedy z życia ludzkiego trzy przynajmniej rzeczy szkodliwe: szukanie „wielkiej przygody”; „zachłanność” i „zaborczość” wszelaka; dążenie do „wyżywiania się”, do „pełni życia”. Co takiemu postawieniu sprawy można zarzucić? Że zjawiska te znikną faktycznie, tego kwestionować nie mam zamiaru; związki przy czynowe są jasne i wydaje mi się, że je rozumiem. Moja opozycja natomiast (bo opozycja, jak już zaznaczyłem, całe niniejsze przedsięwzięcie dyskusyjne jest z założenia) pójdzie w trzech kierunkach następujących.

Po pierwsze: zjawiska w ten sposób usunięte z życia i potępione, przez Kotarbińskiego potraktowane jako jednoznacznie ujemne, nie są nimi tak znów bez zastrzeżeń; jedne jakiś cenny pierwiastek dodatni wprost zawierają, inne z czymś dodatnim się wiążą, tak że ich unicestwienie byłoby nie tylko zyskiem, ale — może nawet głównie — stratą dla życia.

Po drugie: o ile faktycznie zawierają pierwiastek zła, to złu temu można zapobiec bez przekreślenia ich całkowicie i nie uciekając się do sposobów tak drastycznych jak te, do których nas usiłuje przekonać realizm praktyczny.

Po trzecie — i to będzie wywód mój główny —: poza skutkami wymienionymi realizm praktyczny będzie miał inne, stanowiące zło tak wielkie, że straty niepomierne przewyższą korzyści. A po prawdzie to powściągliwe sformułowanie pozostaje dość znacznie w tyle za moją myślą istotną: faktycznie, moim zdaniem, skutki postawy praktyczno-realistycznej są zgubne, wręcz śmiertelne.

Omawiam teraz kolejno swoje trzy punkty.

I. Pierwszy — który wymagałby wielu *distinguo* i subtelnych cieniowań — zmuszony jestem, tak jak przed chwilą wyłuszczenie samej myśli Kotarbińskiego, potraktować bardzo skrótowo. A więc tylko:

a) W sprawie „wielkiej przygody”. W sferze moralnej, jak w innych, istnieje podział funkcyj: sporo jest rzeczy takich, że źle by było, gdyby robili je wszyscy, ale dobrze jest, że je robią niektórzy. Śmiała fantazja w stawianiu celów i trochę nawet awanturnicze ryzyko w podejmowaniu dzieł niecodziennych są, jako składniki pełnego człowieczeństwa, też pożądane; dobrze jest, jeśli niektórzy, nawet jednostronnie, realizują ten typ ludzki i ten typ życia.

b) W sprawie zachłanności i zaborczości. Godząc się na ujemny w zasadzie charakter jednej i drugiej wypadnie jednak i tutaj ostrzec przed nieopatrzny i krewkim przykładaniem siekiery do drzewa zanadto rozrośniętego. Psychologicznie biorąc, postawa zachłanno-zaborcza ma niewątpliwie coś wspólnego z postawą twórczą: obie wolno uważać za wywodzące się z postawy zdobywczej, której tamta, szkodliwa, jest przejawieniem, ta — sublimacją. Kto zbyt mocno i bez zastrzeżeń uderza w instynkt zaborczy, ten uderza w zdobywczość, a kto uderza w zdobywczość, ten nieraz gotów podciąć i korzenie twórczości. W subtelniejszych aspektach tej sprawy niestety tu wchodzić nie mogę; wiele zresztą będzie zależeć od dziedziny życia i działań, w której się zachłanność przejawia. Zła jest zachłanność na cudze ziemie, neutralna — na znaczki pocztowe, ale raczej chyba dobra — na wiedzę lub na coraz większe znanstwo w dziedzinie sztuki.

c) W sprawie „wyżycia się” i „pełni życia”. Określę tych (w toku dyskusji zwrócono mi na to uwagę) używa Kotarbiński, być może, w innym znaczeniu niż te, które najnaturalniej komuś nieuprzedzonemu się nasuwają. Dla mnie jednak „wyżycie się” to przede wszystkim dawanie ujścia swojemu naczelnemu zamiłowaniu; i tu znowuż, by móc sądzić, musimy wiedzieć, *j a k i e* to jest zamiłowanie. Rokujący dobre nadzieje młody malarz, który pragnie malować, a nie siedzieć i przybijać pieczątki, jest w porządku; nie w porządku jest ten, kto go chce zmusić, by siedział i przybijał pieczątki. Dążyć zaś do „pełni życia” to dążyć do realizowania w sobie, ze znaczną intensywnością, wybitnie różniących się między sobą form życia. No i, na zwykły ludzki sąd, to złe nie jest, choć niebezpieczeństwa czyhają i choć nie byłoby dobrze, gdyby każdy się do tego czuł powołany. Nie jest złe, że była taka rzecz jak Renesans z jego „pełnią” — choć się tam czasem poprzez brzegi chciało trochę przelewać.

II. W związku z moją drugą obiekcją — że niebezpieczeństwu można zapobiec, w realizm praktyczny nie popadając — wystarczy właściwie jedna uwaga. Człowiekowi, który jego rad nie usłucha, grozi Kotarbiński konsekwencjami nie byle jakimi, bo — jakoś łącznie — miałyby to być „zawód, przesył, zbrodnia i klęska” (str. 689). Odpowiadam: nie jest mitem rzecz taka jak bujność i ekspansja ujęte w ramy dyscypliny moralnej. Nawet bardzo namiętnemu dążeniu do bardzo ambitnych osiągnięć może towarzyszyć umiłowanie miary, formy, nawet *g r a n i c y*; ludzie z trochę dobrej tradycji wiedzą, że to właśnie granica nadaje ich realizacjom ich piękny kształt ostateczny. Nie musi się być od razu Alkibiadesem; można być Goethem.

III. Najważniejszy jednak, jak o tym już wyżej była wzmianka, jest mój punkt trzeci: pójście za wskazaniem Kotarbińskiego miałoby skutki fatalne. Wystarczy się zaznajomić z dalszym ciągiem jego wywodu, by sobie uprzytomnić niesamowite szkody, które by z tej uległości wynikły; ciosy zaś najbardziej niszczące godziłyby w szczególności:

1) w kulturę — bo realizm praktyczny co najmniej przekreśla motywy zainteresowania się jej wartościami, a po prawdzie to wartości te bezpośrednio piętnuje jako „nieważne”;

2) nie powiem „w sens życia”, bo to pojęcie chętnie się — choć niesłusznie — dziś kwestionuje, ale napewno w *p o c z u c i e* jego *s e n s o w n o ś c i*, coś danego faktycznie i czego kwestionować nie można. Poczucie to realizm praktyczny ludziom po prostu odbiera.

Stosunek swojej doktryny do kilku dziedzin kultury Kotarbiński formułuje wyraźnie. Ściśle mówiąc do trzech: do nauki, do sztuki i do miłości. Zgodnie z zasadą naczelną wszystkie trzy są uznane za ważne tylko o tyle, o ile dostarczają ochrony przed jakimś złem, a więc klęską, nieszczęściem, podkopaniem sił żywotnych, zagładą. W szczególności wygląda to jak następuje.

S z t u k a ważna jest „nie dlatego..., że stwarza piękno, zachwyty, radość, rozkosz, satysfakcję, lecz dlatego, że zapobiega brzydocie, tępi ją i wypiera” (str. 694). Przede wszystkim nie jest to prawda, że zapobiega i że wypiera: obraz sobie wisi na ścianie, a ci, którzy go przychodzą oglądać, w dalszym ciągu obrażają niebo i ziemię złym smakiem swych urządzeń mieszkalnych i karykaturalnością swych strojów. Ale nie o *q u a e s t i o f a c t i* w tej chwili chodzi. Bardziej już naszego tematu dotyczy to pewne lekceważenie piękna i zachwyty nad pięknem, przejawiające się w ich postawieniu na jednym poziomie ze zwykłą „rozkoszą” i „satysfakcją”. Najistotniejsze jednak jest chyba to, że

Kotarbiński z tak lekkim sercem godzi się na świat bez piękna, jeśli w tym świecie nie będzie również brzydoty, i wyraźnie go woli niż taki, w którym za cenę pewnego, choćby i poważnego *quantum* brzydoty — piękno istnieje. To jest chyba daleko idące niedocenywanie piękna i jego wagi; bo słuszniejsza reakcja jest chyba taka, że bez piękna (oczywiście nie tylko zmysłowego) świat jest mało potrzebny, odrobina natomiast piękna wystarcza, by go usensownić.

Miłość ujmuje Kotarbiński wyłącznie od strony „upojenia”, które dać może; jej aspektu jako elementu kultury nie bierze pod uwagę w ogóle. Młodzieńcowi „zostawia się prawo” (co za zwrot okropny pod piórem filozofa i moralisty!) do kochania się i do uwieńczenia swych pragnień tylko dlatego, że (str. 696) „namiętność zahamowana pociąga za sobą stan bólu, urazu, skrzywienia wewnętrznego, ma za skutek zwiędnięcie lub złamanie życia, słowem — stan kłęski”. Co trudno rozumieć inaczej niż że, jeśli się już chłopiec zakochał, trzeba się z tym stanem rzeczy pogodzić, bo inaczej byśmy się przyczynili do zwiększenia w świecie sumy cierpienia, ale że właściwie lepiej by było, gdyby sobie żył spokojnie bez zakochania. Całkowicie nie uwzględniona pozostaje rola miłości jako siły zdolnej podnieść człowieka na wyższe w jakimś sensie piętra istnienia — no i jako rzeczy po prostu pięknej, pięknem innym niż owo czysto upojeniowe czy, jak mówi Kotarbiński, „powab erosa”.

Rzecz naturalna, że autor, teoretyk poznania i metodolog, najdłużej i z największą sympatią zatrzymuje się nad nauką; w rezultacie jednak i jej nie oszczędza. Rozpatruje ją zarówno od strony teoretycznej, jak i od strony jej zastosowań praktycznych, i na obu polach tylko jej cele negatywne uznaje za ważne. Od strony praktycznej widzi w niej tylko (str. 693) obronę przed kłęską, mając na myśli same tylko kłęski elementarne. Jej twórczy wkład w życie pomija. Wielu z nas — nawet mało życzliwie patrzących na jednostronność cywilizacji technicznej — byłoby skłonnych uważać, że to jednak rzecz godna wysiłku i dla człowieka zaszczytna móc się także w sensie fizycznym wyrwać z biednych ziemskich opłotków i że kiedyś wspaniałą też rzeczą było rozpiąć pierwszy żagiel na morzu; ale o tym się tu nie wspomina. Od strony teoretycznej aspekt pozytywny zostaje, zdawałoby się, uwzględniony w jednym krótkim, skromniutkim przebłysku. Na stronicy 692 i następnej są wzmianki o tym, że nauka „nasyca ciekawość”. Jest to jednak tylko pozór, bo te same chwile „nasyceń” to otrzymuje interpretację znów czysto negatywną, jako obrona: „obrona przed nienasyceń”. Analogicznie tu jak z miłością: ludzie są z natury ciekawi, a nie zaspokojona ciekawość to jakaś odmiana cierpienia; gdyby cierpieniem nie była, nie byłoby rozumnie jej zaspokajanie³. W mniej psychologicznym ujęciu występuje ten negatywizm jeszcze

³ W tym miejscu wypływa sprawa arcy-zasadnicza, która jednak ze względów kompozycyjnych na żaden sposób nie dała się włączyć w tekst główny. Omówię ją więc tutaj, w przypisku. Zastanawiałem się w pierwszej chwili, czy to przesunięcie (od „nasyceń” do „obrony przed nienasyceń”) to nie zabieg po prostu doraźny, trochę nawet werbalny. Ale nie: to jest rzeczywista różnica czy jakiś stan rzeczy realizujący po to, by tak właśnie było, czy tylko po to, by się pozbyć cierpienia (przykrości, złego samopoczucia, poczucia kłęski) związanego z jego nieobecnością. Kotarbiński, zarówno tutaj jak w wywodzie o miłości, wyraźnie opowiada się za tym drugim, co najwyższej tolerując to pierwsze jako pewną tu i ówdzie dywersję (str. 696). Tezę jego musimy rozumieć jako — ze względu na przedmiot oceny — psychologiczną: jest to teza oceniająca w stosunku do motywów działania. Żeby czyn był uzasadniony („rozumny”), trzeba, żeby jego motywem była chęć uniknięcia (zwalczenia, uchylenia) jakiegoś cierpienia. Prowadzi to do wyników rażących i para-

i w takiej postaci: poznając, przeciwdziałamy klęsce już nie „nienasycenia ciekawości”, tylko „głupoty”. Nie wiedza sama w sobie jest dobrem, tylko głupota jest złem, a wiedza tylko o tyle, o ile usuwa głupotę. Nie uwzględnia natomiast Kotarbiński, w teoretycznym uprawianiu nauki, tak istotnego elementu pozytywnego, jakim jest konstruktywne opracowanie danej nam rzeczywistości przez myśl, albo trochę inaczej, wprowadzenie przejrzystego ładu w nasz obraz świata: a w tym chyba, nie w „nasyceciu ciekawości”, tkwi najwyższa wartość nauki jako działalności czysto myślowej. Podobnie więc jak miłość, także nauka ulega deprecjacji na wielką skalę.

W sumie: nie będę się czuł demagogiem jeśli powiem, że realizm praktyczny stanowi uderzenie w to wszystko, co zwykliśmy nazywać kulturą.

Drugi typ szkód, które realizm praktyczny wyrządza, polega na tym, że niszczy on normalne poczucie sensowności życia, a przez to odbiera ludziom wszelką inną niż animalną rację pozostania przy życiu. Bóg po co żyć tylko, by życia bronić? Kotarbiński przewidział ten zarzut, ale przed nim nie ustępuje: „warto — replikuje — jest żyć i działać, jeśli pomaga się ludziom” (str. 695)⁴. Co zostaje zilustrowane na przykładach, głównie lekarza. Repliki tej jednak przyjąć nie można. Owszem, warto jest się całkowicie poświęcić chronieniu ludzi przed klęską, jeżeli w życiu ludzkim, skądinąd, jest jakaś treść pozytywna, jakies skierowanie myśli i woli na coś pozytywnie wartościowego. Wtedy moje życie jako lekarza otrzymuje sens na zasadzie służenia sensownemu celowi: ja jako lekarz, ktoś inny jako rolnik, ktoś jeszcze inny jako budowniczy, chronimy naszych bliźnich przed klęskami choroby, głodu, porażenia słońcem, zmarznięcia; ale w najgorszym wypadku niektórzy przynajmniej z tych bliźnich, w najlepszym każdy z nich i ja sam, mamy dostęp do owego czegoś pozytywnego: do cnót bezinteresownych, do dramatycznej wspaniałości dziejów, do piękna przyrody (by już nie wspominać o spostonowanej tu sztuce), do pogłębionego i rzetelnego zrozumienia rzeczywistości. Wtedy — by mogli nie tylko żyć, ale także obcować z tymi lub innymi, jak mówi poeta, „światnościami” świata — warto jest ludzi leczyć, żywić ich i budować im domy. W koncepcji Kotarbińskiego warunek ten nie jest spełniony. Rolnika i budowniczego lekarz broni przed chorobą; budowniczego i lekarza — rolnik przed głodem; lekarzowi

doksalnych. O ile np. słuchania muzyki poważnej, w sposób niegodny jej natury, nie podciągniemy pod pojęcia „odprężenia” i „odpoczynku” (tamże), grzeszy ten, kto idzie na koncert, by usłyszeć Czerny-Stefańską; nie grzeszy, kto po to, żeby uniknąć rozrastającej się w klęskę przykrości nieusłyszenia. Tak i z kwestią, czy młodzieńcowi odjąć czy zostawić wiadome „prawo”. Nie wolno iść za pragnieniem (albo zaspokoić pragnienie cudze), póki się nie stało bolesne. Przedtem — wciąż z już omówionymi, higienicznymi zastrzeżeniami — byłoby to jakimś zasługującym na potępienie luksusem. Jest to więc, między innymi, premiowanie ludzi o żądach nieopanowanych, patologicznych, a upośledzanie jednostek umiejących pragnąć pięknie, z powściągliwym. Osobiście doskonale rozumiem, że za zachodzącą faktyczną nie może ktoś uznać tylko tę drugą motywację, tę przez przykrość, cierpienie: nic nie realizujemy, żeby „tak było”, wszystko, by się pozbyć przykrości. Co natomiast całkowicie, moim zdaniem, nie bez przyczyn rzeczowych przekracza moją zdolność współodczuwania, to że jako zachodzące faktycznie dopuszcza Kotarbiński oba rodzaje (a dopuszcza, bo przed jednym przestrzega!), a próbuje jednak ten tylko, który dla normalnego ludzkiego odczuwania jest nieprzyjemny, upokarzający, wstydlivy: bo pozwala nam żyć czynnie tylko od braku do braku i od bólu do bólu.

⁴ „Godnym kochania”, dodaje, co by myśl dość poważnie zmieniało. Ale w dalszym ciągu to zastrzeżenie nie zdaje się być podtrzymywane. I w kontekście całkiem słusznie: lekarz nie pyta, czy pacjent jest godny kochania.

i rolnikowi budowniczy stawia dom, by nie zmarzli; wszyscy wszystkich tylko chronią przed klęską. Nie ma wyjścia z tego kręgu wzajemnej obrony przed złem, na której treść życia ostatecznie się wyczerpuje. Nie chciałbym, by to brzmiało buńczucznie, ale twierdę jak najbardziej stanowczo, że w takim układzie życia nie warto być ani lekarzem, ani budowniczym, ani rolnikiem; takie życie nie zasługuje na to, by je podtrzymywano; przedłużanie go nie zda się na nic. Jeżeli życie ma się w całości wyczerpywać w obronie przed klęską, to jedyną wynikającą stąd dyrektywą rozsądną jest: odwrócić się do niego plecami.

Przegląd czasopism

I

Roczniki Filozoficzne t. X z. 1 (1962).
 KAMIŃSKI S. — Systematyzacja typowych błędów logicznych, 5—40. MAJDANŃSKI S. — O naturze logicznej transcendentalistów w aspekcie pryncypiów ogólnej teorii bytu, 41—86. ks. ŚLIWA P. — Tożsamość powszechnika z istotą rzeczy na tle koncepcji bytu w filozofii tomistycznej, 87—104. ks. BEJZE B. — Analogia proporcjonalności i jej odmiany. Z zagadnień metafizycznej teorii analogii, 105—118. ks. KOWALCZYK S. — Próba opisu jedności transcendentalnej, 119—134. STEPIEŃ A. — Stanowisko Gilsona w sprawie metody teorii poznania, 135—160. WISTUBA H. — Teoria zła w „Enneadach” Plotyna. Próba oceny na tle systemu, 161—172. ks. REGNER L. — Szesnastowieczny rękopis biblioteki kapitulnej w Wojniczu, 173—188. Recenzje: 189—211: de Finance J. — Être et agir dans la philosophie de Saint Thomas; Fabro C. — Participation et causalité selon S. Thomas d'Aquin; Klubertanz G. P. — St. Thomas Aquinas on analogy. A Textual analysis and systematic synthesis, (ks. B. Bejze). Charlesworth M. J. — Philosophy and Linguistic Analysis, (J. Herbut). Begiaszwili A. F. — Miedod analiza w sowriemiennoj burżuaznoj filozofii, (S. Majdański). ks. Adameczyk S. — Krytyka ludzkiego poznania, (St. Kamiński, A. Stępień).

II

Studia Filozoficzne nr 4 (31), 1962.
 BAUMAN Z. — George Lundberg, czyli dehumanizacja humanistyki, 3—38. KASIA A. — Katolicki „nawrót do źródeł”, 39—64. KUCZYŃSKI J. — Dekadencja kultury mieszczańskiej w analizach Fryderyka Nietzschego, 65—90. KELLER J. — Funkcja autorytetu i sumienia w etyce katolickiej, 91—114. MEJBAUM

W. — Prawa i sformułowania, 115—136. SZANIAWSKI K. — Pragmatyczne uzasadnienie reguł wnioskowania statystycznego, 137—150. ŁUBNICKI N. — O ostatecznym uzasadnieniu, 151—160. JAKUSZEW A. — Zarys systemu metafizyki A. W. Whiteheada, 161—178. VOISÉ W. — Ogólne założenia tolerancji w dziełach Sebastiana Castelliona, 179—192. SUŁOWSKI J. — Filozofia Wilhelma z Conches i pierwociny metody przyrodniczej, 193—220. Przemiany w nauce: KERSZMAN G. — Molekularny mechanizm dziedziczenia, 221—232. Książki i czasopisma: KUDEROWICZ Z. — Popularyzacja filozofii Hegla (Tadeusz Kroński: „Hegel”; teksty w wyborze Bronisława Baczki, tłumaczyli Irena Krońska i Adam Landman), 233—236. PŁUŻAŃSKI T. — Ideologia „społeczeństwa przemysłowego” (Raymond Aron: „Dimensions de la conscience historique”), 236—243. JANKOWSKA J. — Leonardo — wielki przedstawiciel wielkiej epoki (Cesare Luporini: „Myśl Leonarda”), 244—246. SYSKI J. — Program ewolucyjnego humanizmu („The Humanist Frame”, ed. by Julian Huxley), 246—250. Kronika: Narada redakcji pism filozoficznych krajów socjalistycznych, 251—258. E. A. — Międzynarodowe kolokwium filozoficzne w Berlinie, 259—260. Nowości wydawnicze, 260—261. Wykaz artykułów opublikowanych w „Studiach Filozoficznych” w roku 1962.

III

Studia Logica t. XIII (1962). KACZOROWSKI S. — O teorii stosunków zbudowanej na teorii przedmiotów, 7—38. GRZEGORCZYK A. — On the concept of categoricity, 39—66. BATÓG T. — A contribution to axiomatic phonology, 67—80. WOJTASIEWICZ O. — Towards a general theory of sign system, I, 81—102. POGORZELSKI W. A. — Adekwatność teorii systemów dedukcyjnych

względem rachunków zdaniowych, 103—132. PRIOR A. N. — Tense-logic and the continuity of time, 133—153. INGARDEN R. — Bemerkungen zum Problem der Begründung, 153—176. KOKOSZYŃSKA M. — O dwojakim rozumieniu uzasadniania dedukcyjnego, 177—196. GRZEGORCZYK A. — Uzasadnianie aksjomatów teorii matematycznych, 197—202. ŁUSZCZEWSKA-ROMAŃNOWA S. — Pewne pojęcie poprawnej inferencji i pragmatyczne pojęcie wynikania, 203—208. AJDUKIEWICZ K. — Subiektywność i niepowtarzalność metody bezpośredniego doświadczenia, 209—212. PRZEŁĘCKI M. — W sprawie uzasadniania zdań spostrzeżeńiowych, 213—218. SZANIAWSKI K. — Pragmatyczne uzasadnienie zawodnych sposobów wnioskowania, 219—226. ZIEMBA Z. — Postulat prawdziwości przesłanki a postulat jej uzasadnienia, 227—236. KRASZEWSKI Z. — Modyfikacja metody rozstrzygania twierdzeń jednoargumentowego rachunku funkcyjnego, 237—248. SRZEDNICKI J. — Pojęcie znaczenia w późniejszej filozofii Ludwika Wittgensteina, 249—264. Recenzje, 265—276. Przegląd czasopism, 277—300. Bibliografia, 301—306. Książki i czasopisma nadesłane do Redakcji 307—308.

IV

Analysis Vol. 22 No 4 (March 1962). KAMITZ R. — Acts and Relations in Brentano: A Reply to Professor Grossman, 73—78. SHORTER J. M. — More about Bodily Continuity and Personal Identity, 79—85. LEMMON E. J. — On Sentences Verifiable by their Use, 86—89. RESNICK L. — A Logical Refutation of Mr Hardin's Argument, 90—91. GEACH P. T. — Namely-Riders Again, 92—94. PRICE R. — Arbitrary Individuals and Natural Deduction, 94—96.

Analysis Vol. 22 No 5 (April 1962). MERRIL D. D. — On Popper's Definition on Validity, 97—100. LACEY A. R. — Necessary Statements and Entailment, 101—106. GOLDMAN A. I. — Ziff on the Inconsistency of English, 106—108. BROWN R. — Definitions and Criteria, 109—112. SRZEDNICKI J. — Could Machines Talk?, 113—117. RORTY A. O. — Slaves and Machines, 118—120.

V

The British Journal for the Philosophy of Science Vol. XII No 48 (Febru-

ary 1962). BOHM D. — Classical and Non-Classical Concepts in Quantum Theory, 265—280. SCHLICK M. (translated by Dawid Rynin): Causality in Contemporary Physics (II), 281—298. HANSON N. R. — Discovering the Positron (II), 299—313. LOUCH A. R. — Science and Psychology, 314—327. Discussion: POST H. R. — A Criticism of Popper's Theory of Simplicity, 328—331. Reviews, 332—349. Recent Publications on the Philosophy of Science, 350—352. Announcement, 352.

The British Journal for the Philosophy of Science Vol. XIII No 49 (May 1962). PANETH F. A. — The Epistemological Status of the Chemical Concept of Element (I), 1—14. BARTLEY W. W. — Achilles, the Tortoise and Explanation in Science and History, 15—33. MUNITZ M. K. — The Logic of Cosmology, 34—50. Notes and Comments: GARDNER M. — A New Predication Paradox, 51. POPPER K. R. — A Comment on the New Prediction Paradox, 51. Discussions: PUCETTI R. — Are Metaphysical Statements Confirmable, 52—53. WATKINS J. W. N. — Reply to Professor Pucetti, 53—54. HUTTEN E. H. — Discovering the Positron, 54—55. HANSON N. R. — A Reply to Dr Hutten, 55. Reviews, 56—87. Errata and Corrigenda, 88.

VI

Cercetari Filozofice VIII No 6 (1961). L'étude des documents du XXIIe Congrès du PCUS.; TOTU I. V. — La création de la base technique matérielle du communisme en URSS, 1283—1298. STĂNESCU N. et HOFFMAN O. — Le renforcement et la perfectionnement du système de répartition selon la travail en vue du passage à la répartition communiste, 1299—1318. CAZACU H. — Pour un lien créateur entre la recherche dans le domaine du matérialisme historique et la pratique, 1319—1336. CIMPEANU P. — Un genre de création artistique de masse en plein essor: la brigade artistique d'agitation, 1337—1362. VIERU S. — Aspects dialectiques dans la logique des propositions, 1363—1386. BANU I. — Le critère d'appréciation du développement et de la lutte d'idées dans la sociologie prémarxiste, 1387—1412. Communications: DUTESCU B. — Stefan Stinča, penseur et militant socialiste, 1413—1421. SPIELMANN I. — La revue „Korunk” (1926—1940) et les problèmes philosophiques

des sciences naturelles, 1421—1438. L'activité pratique et les problèmes du développement de la conscience socialiste: BRATES T. — Le rôle de l'activité politique-éducative de masse dans la formation de la conscience socialiste des ouvrières de la fabrique de confections et de tricotages — Bucaresti, 1439—1453. MARIN I., PROSAN N. — Ce qu'on ne voit pas sur le graphique des émulations socialistes (de l'expérience des usines d'autos-camions „Steagul Rosu” de Brasov), 1453—1458. Critique et bibliographie: Narskij I. S. — Sowriemiennyj pozitiwizm, (T. Uros), 1460—1465. Frank Ph. — Philosophy of Science, (E. Bellu), 1466—1471. Kursanow G. A. — Wstupitielnaja stat'ja, (V. Popescu), 1471—1478. Le mouvement philosophique à l'étranger, 1479—1495. Notes: Notes de lecture, 1495. Notes bibliographiques, 1498. Extraits des sommaires des revues étrangères, 1505. Bulletin bibliographique, 1513. Index alphabétique, 1515—1519.

Cercetari Filozofice IX No 2 (1962). En étudiant les documents du XXIIe Congrès du PCUS: RADULESCU I., VLAD C. — De l'État de la dictature du prolétariat à l'État du peuple entier, 287—304. BUZDUGAN C. — Le principe du collectivisme en socialisme et en communisme, 305—320. JANOSI I. — Du sublime et du monumental à l'époque actuelle, 321—342. SMEU G. — La contribution de la littérature à l'éducation esthétique des travailleurs, 343—364. USCHERSOHN H., STRUNGARU G., BOLDOR O., DRĂGHICI I. — La spécificité de la forme biologique de mouvement de la matière et ses rapports avec les processus physico-chimiques de l'organisme vivant, 365—390. LUPAN M. — La „science politique” bourgeoise — une apologétique perfectionnée, 391—414. GULIAN C. I. — L'opposition entre Marx et Hegel dans le problème de la méthode et du système, 415—434. Communications: de MAGALHAES-VILHENA V. (France) — Tendances contradictoires du progrès technique dans la cité antique, 435—448. L'Activité pratique et les problèmes du développement de la conscience socialiste: MĂNĂILA N. — L'émulation socialiste — important facteur dans le processus d'éducation des ouvriers, ingénieurs et techniciens, 449—460. Critique et bibliographie, (461—488): Un publiciste militant: Ilie Cristea, (Z Ornea). — La classe ouvrière et la fausse sollicitude du Vatican, (O. Chetar). — Une velleuse monographie

de la catégorie de la causalité en physique, (C. Mare). — Un symposium international de la philosophie des sciences naturelles. (V. Sâhleanu). Le mouvement philosophique à „l'étranger: Le problème de l'unicité et de la pluralité qualitative des objets, soumis à l'attention des philosophes soviétiques, (Achim M.), 489—496. La vie scientifique: La visite de B. M. Kedrov en Roumanie (I. Marculescu). — La session scientifique de l'Institut Médico-Pharmaceutique de Cluj, (Basarab M.), 497—503. Notes: Notes de lecture, 503—510. Notes bibliographiques, 511—514. Bulletin bibliographique, 515—516. Extraits des sommaires des revues étrangères, 517—521.

VII

Deutsche Zeitschrift für Philosophie X No 7 (1962). SCHELER H. — Zum V. Weltkongress für Soziologie, 803. SCHELER H. — Über den historischen Materialismus als soziologische Theorie, 804—817. SÖDER G. — Soziologie und wissenschaftliche Voraussicht, 818—829. HEYDEN G. — Zur Situation der bürgerlichen Soziologie Westdeutschlands, 830—845. METZLER H. — Methodologische Probleme marxistischer Gesellschaftsforschung, 846—860. JOHN E. — Zum Klassencharakter der Kulturentwicklung in Deutschland, 876—884. BITTIGHÖFER B. — Entwicklungsprobleme der Jugend als Gegenstand wissenschaftlicher Forschung, 861—875. SOHN E. — Zum Klassencharakter der Kulturentwicklung in Deutschland, 876—884. KLAUS G. — Zur Soziologie der „Mensch-Maschine-Symbiose”, 885—902. TILHEIN I. — Qualifizierung der Frau — ein Erfordernis des Sozialismus, 903—922. WINTER K. — Die Akzeleration als Ausdruck de gesellschaftlich bedingten Wandlung der Biologie des Menschen, 923—935. Rezensionen, 936—949: Gutzmann E., Kallabis H. — Über Wesen und soziale Bedeutung der sozialistischen Gemeinschaftsarbeit, (S. Garz, M. Scholz). Steinbuch K. — Automat und Mensch, (G. Klaus). Wetter G. A. — Der dialektische Materialismus, — seine Geschichte und sein System in der Sowjetunion, (H. Metzler). Zusammenfassung der Hauptartikel in Russisch und Englisch, 950—956. Inhaltsverzeichnis in Russisch, Englisch, Französisch, 956. Angaben über die Autoren des Hefes, 957.

Deutsche Zeitschrift für Philosophie X No 8 (1962). PRACHT E. — Ästhetik

und Leben, 963—981. FUCHS E. — Vom Sinn des menschlichen Daseins — Eine Auseinandersetzung mit M. Heidegger, 982—994. JANSEN Th. — Ethik im Dienste des westdeutschen Imperialismus, 995—1007. OMELJANOWSKI M. E. — Das Problem der Anschaulichkeit in der Physik, 1008—1018. WAHSNER R. — J. P. Terletzki's Determinismusauffassung in der modernem Quantenphysik, 1019—1032. AFANASJEW W. G. — Über Bertalanffys „organismische“ Konzeption, 1033—1046. Diskussion: KRETSCHNAK — Zur Dialektik von Praxis und Erkenntnis, 1047—1067. GRUNWALD M., HÖFER M., REDEKER H. — Zum Verhältnis von Theorie und Praxis, 1068—1073. Berichte: ROCHHAUSEN R., THOMAS E. u. G. — Kausalität und Determinismus in der Biologie, 1074—1080. Rezensionen: Schneider F. — Die Hauptprobleme der Erkenntnistheorie unter besonderer Berücksichtigung der Naturwissenschaften. Frey G. — Gesetz und Entwicklung in der Natur. Wirk A. — Philosophie und Physik, (H. Hörz), 1081—1084. Inhaltsverzeichnis in Russisch, Englisch, Französisch und Spanisch, 1085.

VIII

Les Études Philosophiques No 2 (1962). BASTIDE G. — Convivre et survivre, 179—192. KAYSER B. — La domination urbaine, 193—200. MESNARD P. — L'École et la Cité, 201—212. BOULARD E. — Le thème des deux Cités chez saint Augustin, 213—232. Études critiques: MESNARD P. — Poésie et métaphysique, 233—236. DELEDALLE G. — Le temps physique, 237—240. ARBOUSSE-BASTIDE P. — Les entretiens de Santa-Barbara, 241—246. Analyses et comptes rendus, 247—292. La vie philosophique, 293—311. Nouvelles philosophiques, 312—317. Colloques et Congrès, 318—320.

IX

Filosofia Anno XIII Fasc. IV (1962). GUZZO A. — Forma di forma, 547—558. GLIOZZI M. Fisici piemontesi del Settecento nel movimento filosofico del tempo, 559—571. VERRA V. — F. H. Jacobi. Schiavitù e libertà nell'uomo, 572—590. TESSITORE F. — Lo storicismo giuridico-politico di Vincenzo Cuoco (continuazione e fine), 591—616. RICONDA G. — William James. La teoria pragmatica della conoscenza, 617—642. POLA-

TO F. — Il significato della storia nel pensiero di Renato Lazzarini, 643—658. TONELLI G. — Attività recenti del „Warburg Institute“ di Londra (1960—61), 659—660. FREEMAN E. — Il „Monist“ riprende le pubblicazioni, 661—662. DELORME S. — Il „Centre International de Synthèse“, 633. GUZZO A. — Dieci anni dopo, 644—667. GUZZO A. — Francesco Flora, 668. Rassegna di libri, 669—691: Hobbes — Opera philosophica, (G. Tonelli). Schmucker J. — Die Ursprünge der Ethik Kants, (G. Tonelli). Atti del IV Congresso Internazionale di Estetica, (E. Fubini). Nikol E. — El problema de la filosofía hispánica, (A. de Maria). Leclercq J. — Du droit naturel à la sociologia. (G. Bellussi). Chereghin F. — L'influenza dello spinozismo nella formazione della filosofia hegeliana, (R. Bortot). Gellner E. — Parole e cose, (A. G. Gargani). Pubblicazioni ricevute, 692—695.

X

Filosofický Časopis X No 1 (1962). SROVNAL J. — Metodologický význam marxisticko-leninského určení charakteru epochy, 1—14. HRZAL R. — Svoboda osobnosti za socialismu, 15—33. KOURIM Z. — Teorie poznání v díle La Mettrieově, 34—51. POKORA T. — Důležitá křížovatka české filosofie, 52—67, Diskuse: KOPECKÝ M. — Jaroslav Rajchl. K otázkám konečnosti a nekonečnosti, 68—78. FAJKUS B. — Některé otázky klasifikace forem pohybu hmoty, 79—87. URBANEK E. — O pojmu výrobních sil, 88—103. Poznámky: ROSSI M. — Tři momenty Hegelovy dialektiky: její vznik, formulace a rozklad, 104—113. MENZEL L. — O Kantově názoru na vývoj a dějiny formální logiky, 114—125. Recenze, 126—143. Zprávy, 144—161. Bibliografie, 162—164.

Filosofický Časopis X No 2 (1962). Za tvůrčí rozmach filosofické aktivity, za další rozvoj Filosofického Časopisu ČSAV, 165—169. MÁCHA K. — K některým problémům marxistické etiky, 170—186. FORMANEK M. — Havlíček a filosofie, 187—204. Diskuse: MENERTE — K filosofické charakteristice vědomí, 205—218. Poznámky: VEVERKA M. — Boj proti trestnosti a společenské vědy, 219—230. Recenze, 231—294. Zprávy, 295—306. Bibliografie, 307—312.

Filosofický Časopis X No 3 (1962). ŠAMALÍK F. — Stát a komunismus, 313—332. KOVÁLY P. — Ke kritice ně-

kterých etických koncepcí amerického personalismu, 333—350. Ke konferenci společenských věd: ROLLOVÁ V. — Pruky komunismu v brigádách socialistické práce, 351—377. HULÁKOVÁ M. — K otázce kulturního dědictví v kulturní revoluci, 378—397. Diskuse: MACHOVEC M. — K zápasu o náročnější metodologický přístup k středověké myšlenkové látce, 398—419. Světově kulturní výroci: MÁCHOVA J. — Pruky revolučního demokraticismu ve světovém názoru Boženy Němcové, 420—434. Recenze, 435—464. Z vědeckého života, 465—466. Zprávy, 467—493. Bibliografie, 494—499.

XI

Filozofska Mis'l XVIII No 3 (1962). Editorial — L'élaboration créatrice des questions philosophiques dans le domaine des sciences naturelles, 3—9. Du code de morale des édificateurs de communisme, 10—16. PANTCHEV I. — Les formes fondamentales du mouvement de la matière et les réalisations de la science contemporaine, 17—30. NICOLOV E. — Le XXIIe Congrès du PCUS sur l'art socialiste et sur son développement, 31—42. SAIAR G. — La conception du monde d'Achmed Kesravi-Tebrisi, éminent civilisateur, démocrate iranien, 43—53. Discussions: OCHAYKOV J. — De l'objet, du caractère et des problèmes du communisme scientifique et du matérialisme historique, 54—73. BANKOVSKA A. — Réponse à une critique de mauvaise foi, 74—85. DOUCHKOV N. — La vérité sur la philosophie anglo-américaine contemporaine, 86—94. Pour aider le propagandiste de philosophie: STEPHANOV N. — Socialisme et communisme, 95—105. Critique et bibliographie: POPOV I. — Sur quelques problèmes éthiques dans la pièce „Le coupable”. 106—113. CHIRKOVENSKI N. — Au sujet d'une oeuvre de psychologie, 114—119. Vie philosophique: BRATOEV G. et VEKILOV G. — Conférence théorique sur les questions philosophiques des sciences naturelles, 120—132. DIANKOV B. — Discussion sur le livre „L'efficacité de la pensée”, 133—139. SPASSOV D. — En Angleterre avec un bloc-notes philosophique en mains, 140—147. DRAGANOV M. — Cours sur le sujet et les problèmes de la psychologie sociale, 148—149. TROYANOV D. — Echange de vues avec les participants du mouvement pour le travail communiste, 149—150. Résumés en langue russe, 151—152. Résumés en langue anglaise, 153—155.

XII

The Journal of Aesthetics and Art Criticism, XXI No 1 (1962). LEE S. E. — Contrasts in Chinese and Japanese Art, 3—12. BEISWANGER G. — Chance and Design in Choreography, 13—18. Criteria of Criticism in the Arts: A Symposium, COHEN S. J. — A Prolegomenon to an Aesthetics of the Dance, 19—26. MICHELL J. — Criteria of Criticism in Music, 27—30. ADAMS H. — Criteria of Criticism in Literature, 31—34. MUNRO Th. — What Causes Creative Epochs in the Arts?, 35—48. BLINDERMAN Ch. S. — T. H. Huxley's Theory of Aesthetics: Unity in Diversity, 49—56. PRESTON R. — Aristotle and the Modern Literary Critic, 57—72. ELLIOTT E. C. — Reynolds and Hazlitt, 73—80. KRIEGER M. — Contextualism Was Ambitious, 81—88. ALLENTUCK M. — A Note on Eighteenth-Century „Disinterestedness”, 89—90. Reviews, 91—110: Lynch K. — The Image of the City, (E. H. Chapman). Ackerman J. S. — The Architecture of Michelangelo. Clements R. J. — Michelangelo's Theory of Art, (J. Schulz). Akiyama T. — Japanese Painting, (S. E. Lee). Aurenhammer H. — Lexikon der Christlichen Ikonographie, (Ph. Fehl). Tervarent G. de — Attributs et Symboles dans l'Art Profane, 1450—1600. — Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie — Iconographic Index on Dutch and Flemish Painting, (Ph. Fehl). Bieber M. — The Sculpture of the Hellenistic Age, (S. Howard). Kelemen P. — El Greco Revisited: Candia, Venice, Toledo, (S. Howard). Ainalov D. V. — The Hellenistic Origins of Byzantine Art, (S. Howard). Masterpieces of Byzantine, (S. Howard). Livingston R. — The Traditional Theory of Literature, (G. T. Dickie). Hallman R. J. — Psychology of Literature, (G. Dickie). Hynes S. — The Pattern of Hardy's Poetry, (R. L. Peters). Pareyson L. — L'estetica e i suoi problemi, (R. W. Kretsch). Ridge G. R. — The Hero in French Decadent Literature, (R. W. Kretsch). Prieberg F. K. — Musica ex Machina, (P. L. Frank). — Some Recent Articles of Interest, 107—110. Books Received, 111. Notes and News, 111—113. International Notes and News, 115—116.

XIII

Journal of the History of Ideas Vol. XXII No 4 (1961). RANDALL J. H. Jr. — The Changing Impact of Darwin on

Philosophy, 435—462. AVINERI S. — The Problem of War in Hegel's Thought, 463—474. SPIEGELBERG H. — Accident of Birth: A Non-Utilitarian Motif in J. S. Mill's Philosophy, 475—492. MILLER K. E. — John Stuart Mill's Theory of Intentional Relations, 493—514. DUDDEN A. P. — Nostalgia and the American, 515—530. WIENER P. P. — Some Problems and Methods in the History of Ideas, 531—548. Notes: ROMANELLO P. — Locke's Aphorisms on Education and Health, 549—554. KILGORE W. J. — Notes on the Philosophy of Education of Andrés Bello, 555—560. GRAHAM J. — Lavater's „Physiognomy" in England, 561—572. Review: MOROT Sir E. — Sartre's „Critique of Dialectical Reason", 573—581. Books Received, 582—584. Index to Volume XXII, 585—587. Contents of Volume XXII, 588. Advertisements, 589—592.

Journal of the History of Ideas Vol. XXIII No 1 (1962). COLISH M. L. — The Mime of God: Vives on the Nature of Man, 3—20. TEALL J. L. — Witchcraft and Calvinism in Elizabethan England: Divine Power and Human Agency, 21—36. FISHER P. F. — Milton's Logic, 37—60. COCHRANE E. W. — French Literature and the Italian Tradition in XVIIIth Century Tuscany, 61—76. SWART K. W. — „Individualism" in the Mid-XIXth Century. (1826—1860), 77—90. GULLACE G. — The Pragmatist Movement in Italy, 91—106. Notes: RIDGELY B. S. — Mellin de Saint-Gelais and the First Vernacular Reference to the Copernican System in France, 107—116. STEADMAN J. M. — Felicity and End in Renaissance Epic and Ethics, 117—132. SAILOR D. B. — Cudworth and Descartes, 133—140. SMITH C. I. — Locke and John Austin on the Idea of Morality, 141—142. Review: BARON H. — A British Symposium on Italian Renaissance Civilization, 143—146. Books Received, 147—153. Advertisements, 154—160.

Journal of the History of Ideas Vol. XXIII No 2 (1962). COHEN M. H. — The Aporias in Plato's Early Dialogues, 163—174. MAZZED J. A. — St. Augustine's Rhetoric of Silence, 175—196. GRANT E. Late Medieval Thought, Copernicus and the Scientific Revolution, 197—220. LADD E. C. Jr. — Helvétius and d'Holbach: „La moralisation de la politique", 221—238. STOCKING G. W. Jr. — Lamarckianism in American So-

cial Science: 1890—1915, 239—256. Notes: SHUCHMAN P. — Aristotle's Conception of Contract, 257—264. PATRIDES C. A. — Renaissance Views on the „Unconfused Orders Angelick", 265—267. ROBBINNS C. — Marvell's Religion: Was He a New Methodist?, 268—272. ELLIS B. D. — Newton's Concept of Motive Force, 273—278. RABINOWITZ M. Absolute Space — Again, 279—281. Review: AFRICA T. W. — The City of God Revisited: Toynbee's Reconsiderations, 282—292. Books Received, 293—298. Advertisements, 299—304.

Journal of the History of Ideas Vol. XXIII No 3 (1962). BIRD O. — The Tradition of the Logical Topics: Aristotle to Ockham, 307—323. GUNDERSHEIMER W. L. — Louis LeRoy's Humanistic Optimism, 324—339. GIVNER D. A. — Scientific Preconceptions in Locke's Philosophy of Language, 340—354. EASTON L. D. — Hegelianism in Nineteenth-Century Ohio, 353—378. FISMAN S. — Lasalle on Heraclitus of Ephesus, 379—391. SIGMUND P. E. Jr. — The Influence of Marsilius of Padua on 15th-Century Conciliarism, 392—402. SMITH G. J. — Some Ideas on Education Before Locke, 403—406. BERLAND A. — Henry James and the Aesthetic Tradition, 407—419. VECCHIO Del G. — Burlamaqui and Rousseau, 420—423. Books Received, 424—429.

XIV

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 11 (1962). THOMAS D. A. L. — Some Remarks on the Use of the Word „Moral", 281—293. Book Reviews: Wellman C. — The Language of Ethics, (W. K. Frankena), 293—297. Melden A. I. — Rights and Right Conduct, (E. N. Garlan), 297—303. Mora J. F. — Philosophy Today; and Dennes W. R. — Some Dilemmas of Naturalism, (K. Stern), 303—306. Notes and News, 306—307. New Books, 307—308.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 12 (1962). SACKSTEDER W. — „Theories" and Usage, 309—320. Book Reviews: Heisenberg W. — The Physicist's Conception of Nature, and Physics and Philosophy; Schrödinger E. — Mind and Matter, (N. R. Hanson), 320—323. Stace W. T. — Mysticism and Philosophy, (C. J. Ducasse), 323—325. Sherburne D. W. — A Whiteheadian Aesthetic, (V. C. Aldrich), 325—329. Furlong E. J. — Ima-

gination, (J. W. Yolton), 329—332. Wittgenstein L. — *Tractatus Logico-Philosophicus*, translated by D. F. Pears and B. F. McGuinness, (J. Jarvis), 332—335. Hill Th. E. — *Contemporary Theories of Knowledge*, (J. B. Schneewind), 335—336.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 13 (1962). YOLTON J. W. — Act and Circumstance, 337—351. MARGOLIS J. — Moral Appreciation, 351—355. Book Reviews: Hook S. — The Quest for Being (F. A. Olafson), 355—359. Hall E. W. — *Modern Science and Human Values* (S. E. Gluck), 359—363. New Paperback Reprints and Anthologies, 363—364.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 14 (1962). SIMONS L. — The Reduction of Temperature, 365—371. Comments and Criticism: van FRAASEN B. C. — Capek on Eternal Recurrence, 371—376. Book Reviews, 376—388: Swabey M. C. — *Comic Laughter*, (D. T. Wieck). Armstrong D. M. — *Perception and the Physical World*, (J. W. Yolton). New Books, 388—391. Notes and News, 391—392.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 15 (1962). QUINTON A. — The Soul, 393—410. RESCHER N. — The Revolt against Process, 410—418. New Books, 418—419. New Paperback Reprints and Anthologies, 419—420. Notes and News, 420.

XV

Magyar Filozófiai Szemle V No 2 (1961). SANDOR P. — Marx and Engels on Religion, 145—165. HEGEDŰS A. — On the subject and place of marxist sociology in the system of social sciences, 166—183. TARJÁN R. — Neuronic automats, 184—204. TAMÁS G. — Objective and subjective contradiction, 205—222. Discussion: SZIGETVÁRI S. — Contribution to the criticism of logies by P. Sz. Popov. Fogarasi, 223—229. GONDI J. — Vulgar materialist mistakes, or consistent marxist monism?, 230—252. Review and Criticism: SZANTO M. — Upswing of sociographic literature, 253—258. SZÉKELY S. — Tamás Varga: *Mathematic logic for beginners I*, 258—260. KOCSIS F. — Karol Akos: *The world of our senses*, 260—263. Reviews of periodicals, 263—277. Bibliography of foreign philosophical literature in 1959, 277—283.

Magyar Filozófiai Szemle V No 3 (1961). VASS H. — Ideological struggle and peaceful coexistence, 289—306. GAPOCHKA P. N. — Marxism-leninism on the mutual relationship between masses, classes, party and leaders, 307—320. VESZI B. — Reformist and revisionist distortions of relationship between economy and politics, 321—332. KULCSÁR K. — Marxist Sociology and Empirical Sociological Research, 333—354. SZÁNTÓ M. — Methodological experiences gained in an experimental survey, 355—378. SZIGETVÁRI S. — On some problems of the individual, the peculiar and the general in Marxist philosophy, 379—394. KALOCSAI O. — On some problem of Cartesian (generosity) moral, 395—416. Observer: Debate on the problem of the identity of thinking and existence in China, 417—419. SZE CSI A. — Engels considered the principle of identity of thinking and existence as correct, 419—428. SÈVE L. — Jean Paul Sartre and Dialectics in 1960, 428—440. Review and Criticism: BALOGH J. — The foundation of Marxist theory of history. *Collected Works of Marx-Engels*, Vol. III, 441—444. Reviews of periodicals, 444—459.

Magyar Filozófiai Szemle V No 4 (1961). MOLNAR L. — About some problems concerning the subject and character of marxist-leninist philosophy, 461—479. SZABÓ A. G. — About the difference between the dialectic and logical contradiction, 480—503. ELEK T. — Albert Einstein's theoretical conceptions and the philosophical contents of relativity, 504—522. IRIBADJACOV M. — The struggle against bourgeois ideology and the problems of our philosophical front, 523—537. BENEDICT S. — On some philosophical problems of cybernetics, 538—552. Discussion: POGÁNY R. — The theoretical group's debate on the book of Erik Molnár: „Fundamental problems of historical materialism”, 553—596. Observer: SZABÓ G. — For a closer cooperation of physics and philosophers, 597—602. CSIRSZKA J. — Methodological conclusion of a psychological enquiry, 602 — 610. Book review, 611—640.

Magyar Filozófiai Szemle V No 5 (1961). WIRTH A. — Today and the development of Marxist Philosophy, 641—657. HUSZÁR T. — Freudism and determinism in human behaviour, 658—691. SZAKASITS G. D. — The main

moving forces of technical development in socialism, 692—704. KOCSONDI A. — On the question of the philosophical generalisations of the theory of relativity, 705—724. ELEK T. — Contribution to András Koncsóndi's study: On the question of the philosophical generalisation of the theory of relativity, 725—730. TAMÁS G. — On the relations of the historical and the logical, 731—749. Discussion: UNGVARI G. — On some problems of determinism in dialectical materialism, 750—772, SÓS V. — Is the conception of predeterminism a consistent one? 772—783. SIPOS J. — Questions which cannot be avoided. On the dialectical relation between matter and conscience, 783—811. Observer: REVÉSZ F. — Main problems of philosophical education at universities and academies, 812—817. SZABÓ A. G. — Kálmán SZABÓ: On theoretical problem of socialist planning, 817—824.

Magyar Filozófiai Szemle V No 6 (1961). SOMOGYI Z. — „In the name of man, for the good of man”, 825 — 352. SZABÓ A. G. — The philosophical works of Stalin, 853—884. KOMJÁT Ő. — Social democratic revisionism and the German question, 885—900. Observer: S. P. — Samu Szemere, 901—902. About the all—Union conference of the scientific workers of the USSR, 902—907. Co-ordination of investigations on the field of philosophy, 907—908. HORVÁTH J. — Bulgarian experiences, 908—912. Review and criticism: PAIS I. — Lewis H. Morgan: The ancient society, 913—918. A. Szpirkin: The origin of conscience, 918—922. KATONA P. — Philosophical Encyclopaedia, 922—924. KULESÁR K. — Critical remarks in the margin of a book on sociology, 924—929. TIBA J. — On the Marxist philosophers of a remote country, 929—934. Reviews of periodicals, 934—958.

Magyar Filozófiai Szemle VI No 1 (1962). RÓZSAHEGYI E. — The place and role of the purpose in the process of cognition, 1—20. HORVÁTH J. — On the proper interpretation of the material unity the Universe, 21—33. MÁRKUS M. — C. W. Mills and the sociology of the elite, 34—53. TORDAI Z. — An outline of the history of Cartesianism in Hungary, 54—79. FÖLDESI T. — Some thought about the concept of the people's democracy, 80—111. Pedagogical problems: SOMOGYI J. — On the activity of the history and theory of atheism

chair in the State University of Moscow, 112—118. Discussion and Observer: SZÓTÁCZKY M. — Dr Coloman Kulesár: The problems of the sociology of law, 119—123. T. F. — Emeric Szabó: On the interpretation of the provisions of the law, 123—127. J. S. — Plekhanov as an atheist, 127—131. E. R. — M. M. Rozenhal: The principles of the dialectical logic, 131—135. BALOGH J. — Kedrov B. M.: Recurrence in the course of the evolution, 135—137. VAYDA M. — The order of value of the fear, 137—141. Review of Periodicals, 141—151.

Magyar Filozófiai Szemle VI No 2 (1962). JÁNOSSY L. — The philosophical problems of the special theory of relativity, 153—188. HALÁSZ L. — Psychology of arts as a auxiliary science of aesthetics, 189—202. OJZERMAN T. J. — The question of alienation and today's „reviews” of Marxism, 203—216. LENEL L. — The way of Cuba's revolution, 217—226. SZESZTAY A. — A sociological investigation of the work and life of dam-keepers and canal-keepers, 227—237. Discussion: MADARÁSZ A. — The dialectical and formal-logical interpretation of the fundamental laws in the logics, 238—256. Observer: Sz. M. — Lessons drawn from a study-tour, 257—262. Review and critics. SZIGETVÁRY S. — Definition and dialectical logics 263—265. HÁRS R. — Dr Károly Ákos: Do the animals think?, 265—267. VAJDA M. — Dénes Zoltai: Ideological education and religious ideology, 267—270. KUCZIK J. — History of the philosophy, vol. II, 270—272. ZEMPLÉN M. J. — Ludovico Geymonat: Galileo Galilei, 272—275. RÓZSAHEGYI E. — Meljuhin S.: The dialectics of the evolution of the anorganic nature, 275—276. Review of Periodicals, 276—279. V. M. — Selected bibliography of the foreign philosophical literature in 1900, 279—302. T. Z. — Bibliography of philosophical literature published in Hungary in 1961, 302—303.

XVI

Mind Vol. LXXI No 284 (1962). HARRISON J. — Knowing and Promising, 443—457. WOLGAST E. H. — Qualities and Illusions, 458—474. KERNER G. C. — Approvals, Reasons and Moral Argument, 474—486. WEILER G. — On Relevance, 487—493. BROWN R. — Meaning and Rules of Use, 494—511. HOFFMAN R. — Conjectures and Refutations

on the Ontological Status of the Work of Art, 512—520. Discussions: HANSON N. R. — The very idea of a Synthetic-Apriori, 521—524. MARTIN R. M. — Existential Quantification and the „Regimentation” of Ordinary Language, 525—529. HUDSON W. D. — On the Alleged Objectivity of Moral Judgments, 530—534. KARANI R. N. — Vindication of Ethical Intuitionism, 535—538. CROMBIE I. M. — An Exegetical Point in Aristotle's Nicomachean Ethics, 539—540. JONES R. M. — A Note on Observation, 541—542. GOUDGE T. A. — Salvaging the „Noosphere”, 543—544. ULLIAN J. S. — Corollary to Goodman's Explication of 'About', 545—546. Critical Notice: Spiegelberg H. — The Phenomenological Movement: A historical Introduction, (Ch. Taylor), 546—551. New Books, 552—594. Notes, 595.

XVII

Otázky Marxistickej Filozofie XVII No 1 (1962) HRUŠOVSKÝ I. — Science — Instrument of builders of Communism, 3—11. CIBULKA J. — The 22nd Congress of the CPSU and the Leninist Principle Experience of the Masses, 12—25. FILOVÁ E. — Concerning the Applying of the Principle of Complementarity in Biology, 26—37. Discussion: ŠIMA R. — On the Class Character of Sciences and of Social Consciousness, 38—48. A Discussion about Topic Questions of Methods and Forms of Education to Scientific Atheism: SVITÁK I. — Atheist Education in the Country, 49—56. Communications: KOCHOL V. — A Jubilee of Criticism, 57—60. On the „Technology” of Thinking (by S. J.), 61—65. Consultation: SUCHÝ M. — What Does It Mean to Understand the World in a Metapsychical Way?, 65—68. Reviews, 69—77. From philosophical Life, 78—88. Remarks, 89—96.

Otázky Marxistickej Filozofie XVII No 2 (1962). KAMARÝT J. — Concerning the Criticism of Cybernetic Mechanism, Positivism and Fideism, 97—110. MÜNZ T. — Fairy Tales, Religion and Social Development, 111—121. KATRIAK M. — On Methodologic Problems of Concrete Sociological Research, 122—133. Discussion: VALEHRACH B. — Remarks Concerning the Theory of Notions, 134—146. A Discussion about Topic Questions of Methods and Forms of Education to Scientific Atheism, 147. KUBOVIČ F. — Some Question of the Education to

a Scientific Conception of the World at University-Type Schools, 147—153. PRUSÁK P. — On Scientific Atheist Propaganda in the Country, 153—154. Communication: SZÁNTÓ L. — A Rich Source of Scientific Thinking, 155—159. Consultation: ZIGO M. — On the Relation of Mass and Energy, 160—163. Reviews, 164—174. From philosophical Life, 175—177. Remarks, 178—182. Bibliography, 183—184.

Otázky Marxistickej Filozofie XVII No 3 (1962). VARTIK Fr. — On Some Questions of Ideological Work after the 22nd Congress of the CPSU, 185—192. ŠIMA R. — The All-Round Development Of Personality in Communism and the Division of Work, 193—206. POMAIZL K. — Proletarian Internationalism and the Interests of Nations, 207—217. GOLDENTRICHT S. S. — The Artistic Method and the Conception of the World, 218—228. MICHAJLOV S. — The Abolishing of the Fundamental Difference between Mental and Physical Work in Socialism, 229—242. Discussion: A Discussion on Topic Questions of Methods and Forms of Education to Scientific Atheism: KVASNIČKA M. — For a Full Joining — In of Art to the Fight against Anachronismus, 243—245. HAVRAN M. — On the Education of a Scientific Conception of the World among Young People, 246—249. Communications: UHER J. — Vatican's Troubles with the Council, 250—254. ZIGO M. — Blaise Pascal (1662—1962), 255—258. Consultation: ČELKO J. — Who Benefits from the Views of the Church on the Charakter of Wars?, 259—262. Reviews, 263—270. From Philosophical Life, 271—281. Remarks, 282—288.

XVIII

The Philosophical Review Vol. LXXI No 4 (1962). SEARLE J. R. — Meaning and Speech Acts, 423—432. WELLMAN C. — Wittgenstein's Conception of a Criterion, 433—447. MOTHERSILL M. — Anscombe's Account of the Practical Syllogism, 448—461. CATON Ch. E. — An Apparent Difficulty in Frege's Ontology, 426—475. COLE R. — Ptolemy and Copernicus, 476—482. Discussion: WEINBERG J. R. — „Cogito, ergo sum”: Some Reflections on Mr. Hintikka's Article, 483—492. CARNEY J. D. — „Cogito, ergo, sum” and „Sum Res Cogitans”, 492—496. VINCENT R. H. — The Paradox of Ideal Evidence, 497—503. FRANK-

FURT H. G. — Memory and the Cartesian Circle, 504—511. AUNE B. — Fatalism and Professor Taylor, 512—519. Book Reviews, 520—544: Solmsen F. — Aristotle's System of the Physical World: A Comparison with His Predecessors, (J. H. Randall Jr.). Shwayder D. S. — Modes of Referring and the Problem of Universals: An Essay in Metaphysics, (L. Linsky). Hamlyn D. W. — Sensation and Perception: A History of the Philosophy of Perception, (C. W. K. Mundle). Edel A. — Science and the Structure of Ethics, (L. G. Miller). Canavan F. P., Durham S. J. — The Political Reason of Edmund Burke, (W. Wick). Lewis H. D. — Our Experience of God, (T. A. Roberts). Ambrose A., Lazerowitz M. — Logic: The Theory of Formal Inference, (K. S. Donnellan). Orsini G. N. G. — Benedetto Croce, Philosopher of Art and Literary, (H. S. Harris). Weiss P. — The World of Art, (M. C. Beardsley). Ramnoux C. — Héraclite ou l'homme entre les choses et les mots, (G. Vlastos). Görgemanns H. — Beiträge zur Interpretation von Platons Nomoi, (G. R. Morrow). Books Received, 545—552. Contents of Volume LXXI.

XIX

Revue d'Esthétique Vol. XIV No 2 (1961). RIESER M. — Théorie linguistiques des arts plastiques, 113—128. FATOUROS D. A. — Trois éléments de la peinture actuelle, 129—136. PÉRIGORD M. — Valeur esthétique du secret, 137—167. LEREBOURG M. P. — Situation de la peinture haïtienne, 168—185. FERLICOT J. Enseignement de la peinture, 186—202. Chroniques, 203—215. Séance de la Société Française d'Esthétique, 216 — 221, Analyses, 222—224.

Revue d'Esthétique Vol. XIV No 3—4 (1961). SOURIAU E. — L'art et les nombres, 225—254. MONTEL P. — La mathématique du nombre d'or, 255—266. MONOD-HERZEN E. — Sport et géométrie: figures de patinage, 267—281. RUDRAUF L. — Les méthodes d'analyse formelle à base mathématique, 282—293. XÉNAKIS I. — La musique stochastique, 294—318. STÉPHAN L. — Symmetria, 319—337. BATAILLE M. — Le Modulor et la construction moderne, 338—348. MAILLARD E. — La proportion du nombre d'or dans les oeuvres à deux dimensions, 349—364. VENTURINI J. — Le dualisme de Michel-Ange, 365—391. Analyses, 392—395. Annonces,

396. Table des matières du tome XIV, 397—399.

Revue d'Esthétique Vol. XV No 1 (1962), GUASTALLA P. — Théâtre vu et théâtre lu, 1—11. FRANCÈS R. — Esthétique: problèmes et méthodes, 12—29. SAISSÉLIN R. G. — Goût et civilisation, 30—42. MINGUET P. — L'esthétique sémantique aux USA, 43—63. COHEN J. — „L'obscurité" de Mallarmé, 64—72. Chroniques, 73—84. Séances de la Société Française d'Esthétique, 87—107. Analyses, 108—112.

XX

Revue de Métaphysique et de Morale, No 2 (1962). Colloque de Philosophie de la Physique (Paris, 16—18 octobre 1961): DOCKX S. — Avant-Propos, 129—132. GONSETH F. — A propos de la mesure du temps. L'aspect méthodologique du problème de la précision, 133—141. BERNAYS P. — Über den Unterschied zwischen realistisch und konservativer Tendenz in der heutigen theoretischen Physik, 142—146. ROSENFELD L. — Le conflit épistémologique entre Einstein et Bohr, 147—151. TONINI V. — Nouvelles tendances réalistes dans l'interprétation des théories physiques modernes, 152—162. TONNELAT M. A. — La part d'idéalisme dans la physique contemporaine, 163—173. DESTOUCHES J. L. — Théories prévisionnelles et théories réalistes en microphysique, 174—205. BRILLOUIN L. — Transformations et avatars de la notion de champ, 206—213. de BEAUREGARD O. C. — Relation intime entre le principe de Bayes, le principe de Carnot et le principe de retardation des ondes quantifiées, 214—227. PRIGOGINE I. — Irreversibilité et corrélations, 228—236. FREUDENTHAL H. — Abus philosophiques de la statistique, 237—246. BRILLOUIN L., ROSENFELD L. — Note complémentaire, 247—250. Études critiques: WAHL J. — Physique atomique et connaissance humaine (Bohr N. — Physique atomique et connaissance humaine), 251—262. WAHL J. — La nature dans la physique contemporaine (Heisenberg W. — La nature dans la physique contemporaine), 263—266. Bibliographie de l'article de M. Destouches, 267—268. Informations: XIIe Congrès des Sociétés de Philosophie de Langue Française, 269.

XXI

Revue Philosophique No 4 (1962). LEROY A. L. — Introduction à la phi-

losophie contemporaine d'expression anglaise, 433—466. ROBINSON R. — Nécessité, 467—482. BÉRA M. A. — Les situations linguistiques privilégiées, 483—495. FEIBLEMAN J. K. — Une ontologie logiquement primitive et empiriquement vérifiable, 497—514. DUBOIS P. — Querelles autour d'un petit livre: „Language, Truth and Logic” d'Ayer A. J., 515—532. Colloques et Congrès: NAMER E. — La nature humaine au Congrès de Montpellier (septembre 1961), 533—542. DELEDALLE G. — Déterminisme et liberté: A propos du premier colloque de l'Institut de Philosophie de l'University de New York, 543—546. Analyses et Comptes Rendus, 547—562: Milton—Areopagitica pour la liberté d'imprimer sans autorisation ni censure, (A. L. Leroy). Denonain J. J. — Thèmes et formes ed la poésie „métaphysique”, (A. L. Leroy). Denonain J.J. — Une version primitive de „Religio Medici” par Sir Thomas Browne. — Denonain J. J. — La personnalité de Sir Thomas Browne, (A. L. Leroy). Rivero E. — Il pensiero di Bertrand Russell, (E. Namer). Ayer A. J. — Langage, vérité et logique, (M. Chastaing). Christian W. A. — An Interpretation of Whitehead's Metaphysics, (A. L. Leroy). Studies in Whitehead's Philosophy, (A. L. Leroy). A Modern Introduction to Ethics, (A. L. Leroy). Langer S. — Reflections on art, (M. Chastaing). Rossi-Landi F. — Il pensiero Americano, (E. Namer), Körner S. — The philosophy of mathematics, an introductory essay, (R. Blanché). Tarski A. — Introduction à la logique, (R. Blanché). Witt-Hansen J. — Exposition and critique of the conceptions of Eddington concerning the philosophy of physical science, (R. Blanché). Toulmin S., Goodfield J. — The fabric of the heavens, (R. Blanché). Capek M. — Philosophical impact of contemporary physics, (R. Blanché). Symposium on Evolution, (C. Prévost). Ouvrages déposée au bureau de la Revue, 563—568. Revue des Revues, 569—572. Table des matières: Revue Philosophique 1962, 573—576.

XXII

Science & Society Vol. XXVI No 3 (1962). JASPAN M. A. — Workers' Attitudes in Nationalized Industry: An Indonesian Case Study, 257—275. PRIMBS E. R. J. — Truth in Science and Labor, 276—292. MATTICK P. — Capital Formation and Foreign Trade, 293—307. KEMP T. — The Intelligensia and Modern Capitalism, 308—325. Communica-

tion: MORRIS J. — Disarmament and the Rate of Profit, 326—331. Book Reviews, 332—381: Theobald R. — The Rich and the Poor, (C. Ayala). Chanana D. R. — Slavery in Ancient India: As Depicted in Pali and Sanskrit, (E. Leach). Mahoney Th. H. D. — Edmund Burke and Ireland, (A. L. Morton). Peterson W. C. — The Welfare State in France, (H. Goldberg). Faulkner H. U. — Politics, Reform and Expansion, 1890—1900, (S. T. Mcseveny). Asselineau R. — The Evolution of Walt Whitman: The Creation of a Personality, (L. Stoller). Easton S. C. — The Twilight of European Colonialism, (A. Gordon). Leyda J. — Kino: A History of the Russian and Soviet Film, (H. Biberman). Corson J. J. — Gouvernance of Colleges and Universities, (S. Barr). Hovey R. B. — John Jay Chapman: An American Mind, (R. Forrey). Bourret F. M. — Ghana: The Road to Independence, 1919—1957, (M. F. Douglass). Stolper W. F. — The Structure of the East German Economy, (H. Koziolek, J. Kuczyński). Crocker L. G. — An Age of Crisis, (G. Rudé). Briggs L. C. — Tribes of the Sahara. Murdock G. P. — Africa: Its People and Their Culture History (J. Kolaja). Sahlins M. A. Service E. R. ed. — Evolution and Culture, (P. Worsley). Nash H. P. Jr. — Third Parties in American Politics, (Ch. A. Madison). Taylor O. H. — The Classical Liberalism, Marxism, and the Twentieth Century, (H. B. Davis). Diamond M. L. — Martin Buber, Jewish Existentialist, (J. K. Dickinson). Röpke W. — International Order and Economic Integration. Robinson A. ed. — The Economic Consequences of the Size of Nations, (J. Etan). Leiserson W. H. — American Trade Union Democracy. Macdonald L. and Associates — Leadership Dynamics and the Trade Union Leader. Kuhn J. W. — Bargaining in Grievance Settlement: The Power of Industrial Work Groups, (R. Nixon). Book Notes, (382—384).

XXIII

Woprosy Filosofii No 8 (1962). Pieriedowaja: Wlastnoje wienenje naszego wriemienija, 3—9. MASLIN A. N. — Internacjonalnaja kultura kommunizma, 10—22. KRASIN J. A. — Mirnoje sosuszcstwowanie i protiworieczija kapitalizma, 23—35. GRASZCZENKOW N. I., ŁATASZ L. P., FEJRIENBERG I. M. — Osnownyje woprosy struktury reflektornogo diejstwija i ich mietodo-

logiczeskaja ocenka, 36—49. LEONTIEW A. N., PANOW D. J. — Psihologija czelowieka i tiehniczeskij progress, 50—65. ASRATJAN E. A. — Usłownyj rieflleks i rodstwiennyje jemu jawlenija, 66—77. BIERNISZTEJN N. A. — Nowyje linii razwitija w fizjologii i ich sootnoszenije s kibiernetikoj, 78—87. Jeszcze raz o sozuzie filozofow i jestiestwoispytatielej, 88—95. NIKITIN E. P. — Priroda nauczynogo objasnienija i sowriemiennij pozitiwizm, 96—107. KONYK G. K. — Łogika razwitija ponjatija „sila” w fizikie, 108—119. OSIPOW G. W. — Niekotoryje czerty i osobienosti burżuaznoj socyologii XX wieka, 120—131. SELLARS R. W. — Tri stupieni materializma, 132—139. BOGOMOŁOW A. S. — Roj Wud Sellars o materialisticzeskoj teoriji poznania, 140—142. Dla izuczajuszczich filozofiju, 143—154. Nauczynaja žizn', 155—163. Kritika i bibliografija, 164—177. Po stranicam zarubežnych žurnalow, 178—180. Nowaja litieratura, 181—183. Itogi konkursa na nauczynopopularnuju knigu „Osnovy kommunističeskoj prawstwiennosti”, 183. Riezjume na anglijskom jazykie, 184—186.

Woprosy Filosofii No 9 (1962). Aktualnyje woprosy estietyki w świetie nowoj Programmy KPSS, 3—14. SIEMIENOW J. I. — Obiektiwnyj kritierij socyalnogo progressa, 15—27. GUŁYGA A. W. — O charakterie istoričeskiego znania, 28—38. SACHAROW A. B. — Stroitielstwo kommunističeskoj i ukrieplenie obščestwiennogo prawoporiadka, 39—50. MSZWIENIERADZE W. W. — Antikom-

munizm — oruzije obrieczennyh, 51—62. WIETROW A. A. — O siemiantičeskom ponjatii istiny, 63—74. ŁANDA L. N. — O kibiernetičeskom podchodie k teoriji obuczenija, 75—87. SZWARCMAN K. A. — Intuitiwizm — odno iz projawlenij krizisa burżuaznoj etičeskoj mysli, 88—99. GORPIENKO A. E. — Izobrazitielnost i wyrazitielnost w iskusstwie, 100—111. ASMUS W. F. — Wopros i nieposriedstwiennom znaniu w filozofii Giegiela, 112—120. OMIELJANOWSKIJ M. E. — Kwantowaja fizika i problema elementarnosti czastic, 121—131. SAKATA SEITI (Japonija) — K woprosu ob istoikowanii kwantowo-miechaniczeskoj teoriji, 132—142. Dla izuczajuszczich filozofiju konsultacyi: ARNOLDOW A. I. — Kulturnaja riewolucija — zakonomiernost' stanowlenija i razwitija socyalizma, 143—154. BAŻENOW L. B. — O gipotiezie w jestiestwoznaniu, 154—164. Filozofskije zamietki i pis'ma: JAKOWLEWA O. N. — Cena kolonializma. Swidietielstwa głubokogo krizisa amierikanskoj obščetwiennoj žizni, 165—168. Po stranicam nauczynych žurnalow: Możet li maszina dumat?, 169—170. Kritika i bibliografija: TIEPŁOW B. M. — Nasledije I. M. Siečenowa i razwitije psichofizjologii i psichologii, 171—175. TROFIMOW P. S. — Mietetodologičeskije proščety w knigie „O tragiczeskom”, 176—179. WOŁODIN A. I. — O russkom materializmie XIX wieka, jego problemach swojeobrazii, 180—182. ENESKU G. — Issledowanija po łogikie, 183—184. Riezjume na anglijskom jazykie, 185—186.

Zapiski bibliograficzne

a) Prace polskie i przekłady na język polski

(zestawił H. Moese)

Skróty:

· AK = Ateneum Kapłańskie, Włocławek. ArchHFMSp = Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej, Warszawa. Arg = Argumenty, Warszawa. AUMCS = Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin. BiKIFi = Biblioteka Klasyków Filozofii, Warszawa. CoTh = Collectanea Theologica, Warszawa. Cz = Czytelnik, Warszawa. DzL = Dziennik Literacki, Kraków. Euh = Euhemer, Warszawa. GłN = Głos Nauczycielski, Warszawa. HD = Homo Dei, Kraków. Kier = Kierunki, Warszawa. KsiW = Książka i Wiedza, Warszawa. KUL = Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. KwH = Kwartalnik Historyczny, Warszawa. KwHNT = Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, Warszawa. KwPe = Kwartalnik Pedagogiczny, Warszawa. KuSp = Kultura i Społeczeństwo, Warszawa. L = Lublin. Ł = Łódź. ŁTN = Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Mea = Meander, Warszawa. MON = Ministerstwo Obrony Narodowej. NaP = Nauka Polska, Warszawa. NDr = Nowe Drogi, Warszawa. NKs = Nasza Księgarnia, Warszawa. NKu = Nowa Kultura, Warszawa. NLWyd = Nowiny Literackie i Wydawnicze, Warszawa. NSzk = Nowa Szkoła, Warszawa. Ossol = Ossolineum, Wrocław. PAN = Polska Akademia Nauk, Warszawa. PaLi = Pamiętnik Literacki, Wrocław. Per = Perspektywy, Katowice. PiP = Państwo i Prawo, Warszawa. PIW = Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa. Pń = Poznań. Pm = Pornorze, Bydgoszcz. Pol = Polityka, Warszawa. Polem. = Polemika. Pro = Problemy, Warszawa. PrzH = Przegląd Historyczny, Warszawa. PrzHu = Przegląd Humanistyczny, Warszawa. Przk = Przegląd kulturalny, Warszawa. PrzOr = Przegląd Orientalistyczny, Warszawa. PrzPs = Przegląd Psychologiczny, Poznań. PrzSoc = Przegląd Socjologiczny, Łódź. PrzZa = Przegląd Zachodni, Poznań. PSB = Polski Słownik Biograficzny, Kraków. PsWy = Psychologia Wychowawcza, Warszawa. PWN = Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa. PZWL = Państwowe Zakłady Wydawnictw Lekarskich, Warszawa. PZWS = Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa. Rec. = Recenzja. RFil = Roczniki Filozoficzne KUL. RHist = Roczniki Historyczne, Poznań. ROr = Rocznik Orientalistyczny, Warszawa. RTe = Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, Warszawa. RuFi = Ruch Filozoficzny, Toruń. RuPE = Ruch Prawniczo-Ekonomiczny, Poznań. SGPS = Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Warszawa. SN = Studium Nauczycielskie. SPAN = Sprawozdania Wydziału Nauk Społecznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa. SPTPN = Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań. StFi = Studia Filozoficzne, Warszawa. STNT = Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu. StLo = Studia Logica, Poznań. StSo = Studia Socjologiczne, Warszawa. StMNP = Studia i Materiały Nauki Polskiej, Warszawa. StPs = Studia Psychologiczne, Wrocław. T = Toruń. TNT = Towarzystwo Naukowe w Toruniu. TP = Tygodnik Powszechny, Kraków. TrLu = Trybuna Ludu, Warszawa. TrLi = Trybuna Literacka, Warszawa. TrWo = Trybuna Wolności, Warszawa. Tw = Twórczość, Kraków. TWP = Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, Warszawa. WAP = Wojskowa Akademia Polityczna, Warszawa. WLit = Wydawnictwo Literackie, Kraków. WLud = Wojsko Ludowe, Warszawa. Wr = Wrocław. Wszt = Wszechświat, Warszawa. WSE = Wyższa Szkoła

Ekonomiczna. WSP = Wyższa Szkoła Pedagogiczna. WP = Wiedza Powszechna, Warszawa. WUML = Wojewódzki Uniwersytet Marksizmu i Leninizmu. Wwa = Warszawa. Wych = Wychowanie, Warszawa. WychPrz = Wychowanie w Przedzszkolu, Warszawa. WŻ = Wiedza i Życie, Warszawa. ZaStEk = Zaoczne Studium Ekonomiczne, Warszawa. ZeNaKUL = Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie. ZeNaUJ = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. ZeNaUŁ = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu w Łodzi. ZeNaUMK = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu. ZeNaUWr = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu we Wrocławiu. ZeNaWSPW = Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Warszawie. ZeTe = Zeszyty Teoretyczno-Polityczne, Warszawa. Żik = Życie i Kultura, Warszawa. ŻLit = Życie Literackie, Kraków. ŻMy = Życie i Myśl, Warszawa. ZSN = Zaoczne Studium Nauczycielskie. ŻSzW = Życie Szkoły Wyższej, Warszawa. ŻWa = Życie Warszawy, Warszawa.

1 9 6 2

Filozofia w ogóle

Bibliografia, słowniki, zjazdy, organizacje

Katalog rozpraw doktorskich i habilitacyjnych 1959—1961. Wwa 1962 PWN str. 638, zł. 30,—

Fiedosiejew P. N. XXII Zjazd KPZR a zadania pracy naukowo-badawczej w dziedzinie filozofii. Skrót ref. Tł. z ros. ZeTe 1962 nr 5 str. 3—17.

Gumański L. Międzynarodowe Kolo-kwium Metodologii Nauk. RuFi 1962 nr 1 str. 1—6.

Kotarbiński T. Podsumowanie. (Dzie-sięciolecie PAN). TrLu 1962 nr 155 str. 3.

Legowicz J. Średniowiecze i współcze-ność. (Zakład Filozofii Średniowiecznej oraz Zakład Religioznawstwa PAN). Rozm. przepr. Z. Kosowska, J. Kuczyń-ski. T. Mrówczyński. Arg. 1962 nr 21 str. 1, 10, il.

M. A. K. II Międzynarodowy Kongres Filozofii Średniowiecznej ZeNaKUL nr 2 str. 122—123.

Przełęcki M. Międzynarodowe Kolo-kwium Metodologii Nauk. StFi 1962 nr 1 str. 259—263.

Sesja poświęcona uczczeniu twórczości profesora Kazimierza Ajdukiewicza. StFi 1962 nr 2 str. 249—250.

Stefański W. 49 kongres nauki w In-diach 8—9 I 1962 Kosmos Ser. A 1962 z. 3 str. 343—346.

Zagadnienia ogólne

Szumilewicz I. Sympozjon filozofów w Denver. Pro 1962 nr 6 str. 439—441.

Łuszczewska-Romahnowa S. Czy filo-zofia obumiera? StFi 1962 nr 1 str. 187—196.

Wstępy, podręczniki, nauczanie

Gawecki B. J. Ogólny wstęp do filozo-fii. Wwa 1962 Akad. Teologii Katol. str. 109, powiel.

Dyskusja o propedeutyce filozofii. Wypow.: W. Wałek, H. Piliuś, J. Sikora, J. Markiewicz, J. Szymański. Wych 1962 nr 10 str. 9—16, il.

Dyskusja o propedeutyce filozofii. Problemy reformy szkolnictwa. Wyp.: S. Jabłońska, J. Paduszek. Wych 1962 nr 12 str. 14—15.

Fidala M. Pomocna dłoń. Arg 1962 nr 20 str. 8.

Pajka St. Tak zacząłem uczyć filozo-fii... Szkoła zawodowa 1962 nr 4 str. 43.

Pyrz M. Jednak warto jej uczyć. Arg 1962 nr 20 str. 8.

Wydania i przekłady dzieł

Boethius A. M. S. O pocieszeniu, jakie daje filozofia. Przeł. z łac. W. Olszewski. Przypisy L. Joachimowicz. Wstęp J. Le-gowicz. Wwa 1962 BiKIFi PWN str. XIV + 171, tabl. 1, zł 20,—

Hume D. Dialogi o religii naturalnej, Naturalna historia religii. Wraz z do-datkami. Z ang. przeł. oprac. i wstępem

poprzedziła A. Hochfeldowa. 1962 BiKlFi PWN str. LVI + 260, portr. 1, z1 25,—

Saint-Evremond. O sztuce życia i życiu sztuki. Eseje, listy, maksymy. Wybrał, przeł. z franc. oraz wstępem i koment. opatrzył R. Brandwajn. Wwa 1962 Cz str. 288, portr. 1, z1 22,—

Historia filozofii

Filozofia starożytna

Kornatowski W. Wytyczne i myśli przewodnie społecznej doktryny św. Augustyna. ŻMy 1962 nr 5/6 str. 151—173, il.

Legowicz J. Filozofia okresu cesarstwa rzymskiego. Jej miejsce w historii, charakter i znaczenie. Wwa 1962 PWN str. 182, z1 24,—

Filozofia średniowieczna

Kuksewicz Z. Szkic poglądów Jana Głogowczyka na podstawie „Komentarza do De anima” StFi 1962 nr 1 str. 157—186.

Sulowski J. Kalcydiusz — jedno ze źródeł filozofii średniowiecznej. StFi 1962 nr 2 str. 111—137.

Zwiercan M. Materiały do wykładów Arystotelesowskich Piotra Aurifabera na Uniwersytecie Jagiellońskim na przełomie XV/XVI wieku. Biul. Bibl. Jag. 1960 nr 2 str. 21—23.

Filozofia nowożytna

Walicki A. Paradoks Czaadajewa. Fragm. pracy „Słowianofile i okcyden-taliści”. StFi 1962 nr 2 str. 49—80.

Współczesne kierunki filozoficzne

Luporini C. Marksizm i filozofia włoska. Rozm. przepr. T. Mrówczyński. Arg 1962 nr 24 str. 1—3.

Sokołowski S. J. Konkretyzm a materializm dialektyczny na tle kontrowersji filozoficznych. Fragm. pracy; Polem. Kuszko E. Zesz. nauk. WAP Ser. pedag. 1962 nr 7 str. 94—122.

Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących

Ziemski S. Ogólna teoria diagnozy Władysława Biegańskiego. Autoref. RuFi 1962 nr 1 str. 70—71.

Olszewska G. Pamięci Profesora St. Błachowskiego. Kultura Fizyczna 1962 nr 5 str. 387—389, il.

Olszewska G. Wspomnienie pośmiertne o prof. St. Błachowskim. Kronika Miasta Poznania. 1962 nr 2 str. 92—93, il.

Wołoszyn L., Wołoszyn St. Wspomnienie o profesorze St. Błachowskim. Ruch pedagogiczny 1962 nr 1 str. 1—7.

Nowicki A. Centralne kategorie filozofii Giordana Bruna. Wwa 1962 PWN str. 256, il., portr., tab. bibl. z1 42,—

Judenko K. Jan Stanisław Bystroń jako religioznawca (oraz) Bibliografia prac... Euh 1962 nr 2 str. 23—35, il.

Pasenkiewicz K. Analiza i krytyka teorii wielości rzeczywistości Leona Chwistka. StFi 1962 nr 1 str. 65—93.

Kuderowicz Z. Doktryna moralna młodego Hegla. Wwa 1962 PWN str. 397, bibl. z1 35,—

Kulakowska D. Jeszcze o Hercenie. Wych 1962 nr 12 str. 24—25, il.

Walicki A. Historiozofia Aleksandra Hercena. Arg 1962 nr 18 str. 1—10.

Turek L. Koncepcja człowieka i kultury Johana Huizingi. Zeszyty Arg 1962 nr 2 str. 105—129.

Olejniak St. Poglądy etyczne prof. Tadeusza Kotarbińskiego. Znak 1962 nr 4 str. 506—526.

Parain Ch. Marek Aureliusz. Przeł. z franc. J. Rogoziński. Wwa 1962 PWN str. 293, il., portr. bibl. z1 25,—

Petsch D. Tomasz Morus. Wwa 1962 WP str. 209, il., portr., bibl. z1 15,—

Kossak J. Mounier i personalizm. NDr 1962 nr 4 str. 90—104.

Ringobello A. Aktualność Mouniera w dzisiejszych Włoszech. Tł. z włos. A. Bukowski. Wiąz 1962 nr 5 str. 87—96.

Kuczyński J. Fryderyk Nietzsche: antynomie humanizmu, Arg 1962 nr 18 str. 6—7, il.

Steinmann J. Pascal — anonimowy święty. *Fragm. książki „Pascal”*. Tł. z franc. K. Brończyk. *Kier* 1962 nr 28 str. 4.

Nowodworski W. Bibliografia prac ks. Idziego Radziszewskiego oraz artykułów i fragmentów prac o nim. *ZeNaKUL* 1962 nr 2 str. 131—135.

Pastuszka J. Ks. Idzi Radziszewski w r. 1917/18. *ZeNaKUL* 1962 nr 2 str. 126—131.

W czterdziestolecie zgonu założyciela KUL. *ZeNaKUL* 1962 nr 2 str. 125—126.

Suszko R. Bertrand Russell — ojciec logicznego pozytywizmu. W 90-lecie urodzin, *Arg* 1962 nr 20 str. 6—7.

Danielou J. Znaczenie Teilharda de Chardin. Tł. z franc. H. M. *Znak* 1962 nr 5 str. 732—744.

Derżavin K. N. Wolter. Tł. z ros. W. Bieńkowska. *Wwa* 1962 PWN str. 672, tabl. 9, portr. 7 zł 58,—

Historia i filozofia nauki

Auger P. Współczesne kierunki badań naukowych. Studium na temat głównych kierunków badań naukowych w dziedzinie nauk ścisłych i przyrodniczych, upowszechniania nauki i jej zastosowań dla celów pokojowych. Na podstawie ankiety ONZ i UNESCO oprac. Fragmenty wybrał i z franc. przeł. E. Kujawski. *Wwa* 1961 PAN str. XIV + 82, tabl. 1, powiel.

Baczko B. Natura i historiozofia. *StFi* 1962 nr 1 str. 3—64.

Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria A: Historia Nauk Społecznych. z. 6 (Red. nauk. W. Voisé). *Wwa* 1962 PWN str. 134 zł 33,—

Voisé W. Początki nowożytnych nauk społecznych. (Epoka Renesansu, jej rodziny i schyłek). *Wwa* 1962 KsiW str. 390 zł 35,—

Logika i metodologia

Historia i zagadnienia ogólne

Marković M. Formalizm w logice współczesnej. (Z serbochorw. tł. B. Cirlić. Do druk. przygot. B. Stanosz). *Wwa* 1962 PWN str. 493, bibl. zł 45,—

Ziemski St. Jakub Górski jako logik i myśliciel. *StFi* 1962 nr 2 str. 81—109.

Systemy i podręczniki

Pszczółowski T. Umiejętność przekonywania i dyskusji. *Wwa* 1962 WP str. 284, bibl. zł 16,—

Ptaszyński W. Jak rozumieć książkę, z której się uczymy? Wskazania logiki. *Wwa* 1962 LSW str. 286, tab., bibl. zł 27,—

Poszczególne zagadnienia

Amsterdamski St. O prawdopodobieństwie pojmowanym jako relacyjna charakterystyka sądów. *Fragm. StFi* 1962 nr 2 str. 139—169.

Czeżowski T. Definicje dejktyczne. *Autoref. RuFi* 1962 nr 1 str. 65—68.

Kotarbiński T. Uwagi o znaczeniu wyrazów. *Rozpr. Komis. Jęz. ŁTN*. t. 8 1962 str. 7—12.

Nowaczyk A. „Lingwistyczna teoria logicznej konieczności” w świetle krytyki Arthura Papa. *StFi* 1962 nr 1 str. 95—110.

Psychologia

Psychologia w ogóle i zagadnienia ogólne

Babska Z. Przegląd czasopism (Streszcz. art. z czas. obcych). *PsWy* 1962 nr 2 str. 221—227.

Jacuńska M. Artykuły o problematyce psychologicznej z zakresu psychologii rozwojowej, wychowawczej i klinicznej dziecka, opublikowane w czasopismach i dziennikach polskich w roku 1959. Bibliografia. *PsWy* 1962 nr 2 str. 232—248.

Guilford J. P., Comrey A. L. Pomiar w psychologii. Tł. z ang. St. Suchoń. *Wr* 1961 Ossol str. X + 67, rys., bibl. zł 10,—

Kozielecki J. Z działalności Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. *PsWy* 1962 nr 2 str. 228—229.

Szewczuk Wl. Ideologia, polityka i psychologia. (Kongres psychologii stosowanej w Kopenhadze). *PsWy* nr 2 str. 121—132.

Zjawiska psychiczne

Geras G. Perseweracja a symptom psychogalwaniczny. *PrzPs* nr 5 1962 str. 53—82, rys. tab.

Nowicki J. Polski chronometr elektryczny „Miernik czasu reakcji” typ EMC-3. *PrzPs* nr 5 1962 str. 193—205, il. rys.

Skowrońska B. Bezpośredni i pośredni wpływ bodźców ubocznych na czas reakcji. *PrzPs* nr 5 1962 str. 83—96, tab. wyk.

Włodarski Z. Zależność między progiem różnicy a trwałością śladów pamięciowych wrażeń kinestetycznych. *PrzPs* nr 5 1962 str. 41—51, tab. wyk.

Psychologia jednostek i typów,
psychologia społeczna

Dąbrowski K. Higiena psychiczna. *Wwa* 1962 PZWS str. 419, bibl. zł 54,—

Gblewiczowa M. Badania nad wpływem sygnału ostrzegawczego i okresu przygotowawczego na czas reakcji prostej. *PrzPs* nr 5 1962 str. 3—40, rys. tab. wyk.

Kijowski A. Archeologia wyobraźni. *Tw* 1962 nr 5 str. 124—27.

Lobocki M. O egotycznym i rzeczowym zachowaniu się człowieka w ujęciu charakterologii F. Künkla. *ZeNaKUL* 1962 nr 2 str. 77—92.

Zaborowski Z. Psychologia dostosowania. (*Adjustment psychology*). *Ruch Pedagogiczny* 1962 nr 1 str. 118—123.

Rozwój psychiczny człowieka

Bryczyńska T., Łapińska J. Wychowanie dziecka w sanatorium. Trudności okresu adaptacji. *Pielęg. i Położna* 1962 nr 7 str. 12—13.

Strelau J. O metodach badania ogólnych typów układu nerwowego dzieci. *PsWy* 1962 nr 2 str. 184—194.

Etyka i teoria postępowania

Historia i zagadnienia ogólne

Borowski H. Co to jest metaetyka. *RuFi* 1962 nr 1 str. 23—27.

Jordan J. Metody badań nad działaniem. *RuFi* 1962 nr 1 str. 7—22.

Kołąkowski L. Etyka bez kodeksu. *Tw* 1962 nr 7 str. 64—86.

Kurdybacha Ł. Początki międzynarodowego świeckiego ruchu etycznego. *Wych* 1962 nr 10 str. 17—20.

mg: Problem zia. (*Bibliografia adnotowana*). *Znak* 1962 nr 4 str. 572—576.

Poszczególne zagadnienia

Czeżowski T. Sens i wartość życia. *Autoref. RuFi* 1962 nr 1 str. 62—65.

Dunikowski B. Technika pracy umysłowej. Wynalazczość i Racjonalizacja 1962 nr 4 str. 5—9.

Jankowski H. Moralna rzeczywistość i ideał moralny. *Arg* 1962 nr 29 str. 1—10.

Kasiński Wł. J. Filozofia w służbie szczęścia. *Kier* 1962 nr 27 str. 4—5.

Kotarbiński T. Kryształ myśli praktycznej. *Tygodnik kulturalny* 1962 nr 23 str. 1.

Lazari-Pawłowska I. Zasada życzliwości (ahimsy) w etyce Gandhiego. *Fragm. StFi* 1962 nr 1 str. 111—156.

Moese H. Klasyfikacja praktycznych zasad postępowania. *Autoref. RuFi* 1962 nr 1 str. 68—70.

Ossowska M. O filozofii wartości. *PrzK* 1962 nr 28 str. 9.

Pap St. Między dobrem a złem. *Znak* 1962 nr 4 str. 475—481.

Soldenhoff St. Trwałe normy moralne. *PrzK* 1962 nr 23 str. 6.

Tatarkiewicz Wł. O szczęściu (wyd. 3) *Wwa* 1962 PWN str. 578, zł 56,—

Wojtyła K. Miłość i odpowiedzialność. Studium etyczne. (Wyd. 2 przejr. i uzup.) *Kr* 1962 „Znak” str. 313, rys., bibl. zł 50,—

Zieleniewski J. Znane z literatury definicje organizacji oraz własne propozycje terminologiczne. *Przegląd Org.* 1962 z. 5 str. 2—7.

Estetyka oraz teoria sztuki
i literatury

Historia i zagadnienia ogólne

Chomiński J. M. Historia harmonii i kontrapunktu. T. 2: Okres Renesansu. Kr 1962 Pol. Wyd. Muzyczne str. 387, nuty, bibl. zł 40,—

Ejchenbaum B. Teoria „metody formalnej”. Tł. Z. Saloni. PrzhHu 1962 nr 3 str. 69—93.

Galecki J. Problematyka estetyki. Przedmiot i metoda. Kr 1962 Wyd. Literackie str. 197, zł 25,—

Krzemień S. Estetyka neotomizmu: Jacques Maritain. Zeszyty Arg 1962 nr 2 str. 60—83.

Morawski St. Problem wartości i kryteriów w estetyce H. Taine'a StFi 1962 nr 2 str. 3—27.

Stróżewski Wł. O kształtowaniu się doktryn estetycznych w XIII wieku. (w książce:) Średniowiecze. Studia o kulturze. Wwa 1961 PWN str. 9—49.

Turek L. Wokół problemów typologii. (Na tle dyskusji we współczesnej estetyce marksistowskiej). StFi 1962 nr 2 str. 29—48.

Wölfflin H. Podstawowe pojęcia historii sztuki. Problem rozwoju stylu w sztuce nowożytnej. Przeł. z niem. D. Hanulanka. Przedm. do wyd pol. L. Kalinowski. Wstęp Wł. Podlacha. Wr 1962 Ossol str. 307, il., portr. zł 40,—

Poszczególne zagadnienia

Crane R. S. The languages of criticism and the structure of poetry. Toronto 1953. Rec. Łapiński Z. PaLi 1962 z. 2 str 594—617.

Dobijanka O. Teoria tragedii Lessinga. Kr 1961 ZeNaUJ str 161, bibl. powiel. zł 12,—

Kraszewski J. I. Kraszewski o powieściopisarzach i powieści. Zbiór wypowiedzi teoretycznych i krytycznych. Oprac. St. Burkot. 1962 LSW str. 301, portr. 1, zł 29,—

Markiewicz H. Sposób istnienia i budowa dzieła literackiego. Fragm. książki

„Główne problemy nauki o literaturze”. PaLi 1962 z. 2 str. 331—352.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych

Historia i zagadnienia ogólne

Bauman Z. Zarys socjologii. Zagadnienia i pojęcia. Wwa 1962 PWN s. 431, bibl. zł 26,—

Kelles-Krauz K. Pisma wybrane. T. 1—2 Wwa KsiW str. XXIII + 552, portr. 1 i w tekście, il., nuty + str. 543, portr. 1, bibl. T. 1—2, zł 100,—

Moszyński K. O sposobach badania kultury materialnej Prasiłowian. Wr 1962 Ossol Wyd. PAN str. 293, portr. 1, rys., mapa, bibl. zł 50,—

Ossowski St. O osobliwościach nauk społecznych. Wwa 1962 PWN str. 327, rys. zł 32,—

Podgórecki A. Socjologia a nauki prawne. PiP 1962 z. 5/6 str. 825—835.

Szczepański J. Konferencja socjologów w Moskwie. StSo 1962 nr 2 str. 285—287.

Wesołowski Wł. Studia z socjologii klas i warstw społecznych. Wwa 1962 KsiW str. 217, tab. zł 15,—

Wiatr J. Uwarstwienie społeczne a tendencje egalitarne. KuSp 1962 nr 2 str. 33—45.

Dyskusja w sprawie metod badań
socjologicznych

Wiatr. J. Pokusa łatwego empiryzmu. Dyskusja o socjologii. Polityka 1962 nr 18 str. 5; **Ossowski St.** W sprawie badań ankietowych; **Bieńkowski W.** Wiedzieć czy nie wiedzieć. Tamże nr 19 str. 3—4; **Wallis A.** Błędy metody czy jej zastosowania. Tamże nr 20 str. 3; **Tomaszewski T.** O czym można wiedzieć na podstawie ankiety? Tamże nr 21 str. 5.

Nowakowska I. Bronię badań. Dyskusja o socjologii. Polityka 1962 nr 22 str. 11; **Szczepański J.** O ankietach, ankietomanii i kretynizmie matematycznym; **Doliński J.** Socjologia a praktyka. Tamże nr 23 str. 6; **Nowakowski St.** O modzie na socjologię. Tamże nr 24 str. 11. **Sarapata A.** Spór o ankietę czy o manię. Tamże nr 25 str. 3.

Schaff A. Jeszcze raz o ankietomaniu. — O badaniach empirycznych. (Podsumowanie dyskusji w sprawie metod badań socjologicznych). *Polityka* 1962 nr 27 str. 1—2, nr 28 str. 3.

Filozofia prawa i państwa

Polska bibliografia prawnicza. PiP 1962 z. 7 str. 218—221.

Borucka-Aretowa M. Eksperymentalne badania nad prawem w ramach integracji nauk społecznych. *Prawo i Życie* 1962 nr 14 str. 4.

Gregorowicz J. Definicje w prawie i w nauce prawa. *Ł* 1962 Ossol str. 99, bibl. zł 15,—

Lang W., Śmiałowski J. O rozumieniu tekstów prawnych. PiP 1962 z. 7 str. 18—35.

Maneli M. Koncepcje prawno-ustrojowe PPR. PiP 1962 z. 7 str. 3—17.

Nowacki J. Rodzaje moralnej oceny prawa. *ZeNaUŁ Ser. 1* 1962 z. 23 str. 27—38.

Podgórecki A. Socjologia prawa. *Wwa* 1962 WP str. 226, tab., bibl. zł 16,—

Śmiałowski J. Pojęcie i analiza sankcji prawnej. *ZeNaUJ* nr 49 1962 z. 9 str. 263—286.

Wróblewski J. Norma generalna i norma indywidualna (w prawoznawstwie). *ZeNaUŁ Ser. 1* 1962 z. 23 str. 3—26, tab.

Filozofia gospodarcza

Lange O. Nauka planowania gospodarki narodowej. *ŻWa* 1962 nr 120 str. 5.

Temkin G. Karoła Marksa obraz gospodarki komunistycznej. *Wwa* 1962 PWN str. 321, bibl. zł 35,—

Teorie wzrostu ekonomicznego a współczesny kapitalizm. Napisali: O. Lange i in. Red. J. Zawadzki i Al. Łukaszewicz. *Wwa* 1962 KsiW str. 610, rys., tab. zł 45,—

Filozofia kultury

Chalaśiński J. Kultura amerykańska. Formowanie się kultury narodowej w Stanach Zjednoczonych Ameryki. *Wwa* 1962 LSW str. 669, mapa 1, zł 75,—

Frazer J. G. Złota gałąź. Przeł. z ang. H. Krzeczkowski. Przedm. J. Lutyński. *Wwa* 1962 PIW str. 582, tabl. 15, zł 70,—

Grzybowski K. O właściwą postawę uczonego. *NDR* 1962 nr 6 str. 67—72.

Guranowski J. Jan Jakub i nasz wiek. *NKu* 1962 nr 28 str. 5, il.

Kotarbiński T. Dwa style uczonego. *ŻWa* 1962 nr 117 str. 3.

Suchodolski B. Integracja humanistyczna. *PrzK* 1962 nr 23 str. 1—2.

Filozofia wychowania

Bibliografia, dyskusje, zjazdy, zagadnienia ogólne

Korniszewski F. Prace z zakresu historii wychowania i historii myśli pedagogicznej opublikowane w Polsce w latach 1959—1960. (Wydawnictwa samostne). *Przegląd historyczno-oświatowy* 1962 nr 1 str. 151—172.

III Międzynarodowy Kongres Pedagogiczny, Oslo

Bertin G. M. Wychowanie społeczne a problem rozumienia innych ludzi. *Tł. KwPe* 1962 nr 2 str. 221—230.

Clause A. Struktura organiczna nowoczesnego społeczeństwa i jej skutki wychowawcze. *Tł. KePe* 1962 nr 2 str. 213—219.

Kotb J. S. Wychowanie społeczne w Zjednoczonej Republice Arabskiej. *Tł. KwPe* 1962 nr 2 str. 233—237.

Podsumowanie dyskusji. *KwPe* 1962 nr 2 str. 245—247.

Sandven J. Problemy do dyskusji. *Tł. KwPe* 1962 nr 2 str. 211—212.

Shoji M. Cel wychowania społecznego. *Tł. KwPe* 1962 nr 2 str. 231—232.

Vernon E. Krytyczna analiza metod stosowanych w pracy badawczej w dziedzinie wychowania społecznego. *Tł. KwPe* 1962 nr 2 str. 239—244.

Wroczyński R., Suchodolski B. Trzeci Międzynarodowy Kongres Pedagogiczny w Oslo. *KwPe* 1962 nr 2 str. 207—210.

Podręczniki, wydania pism,
opracowania zbiorowe

Chmaj L. Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku. Wwa 1962 PZWS str. 535, portr. 1, bibl. z1 60,—

Danilov M. A., Esipov B. P. Dydaktyka. Tł. z ros. T. Sosnowski i in. Wwa 1962 PZWS str. 447, tab., bibl. z1 36,—

Newerly I., Kamiński A., Żelazko W. Samorząd uczniowski w systemie wychowawczym Korsaka. Wwa 1962 NKs str. 230, rys., tab. z1 12,—

Sempolowska St. Pisma pedagogiczne i oświatowe. Wyd. 2 Wybór i wstęp. M. Falski. Wwa 1962 PZWS str. 424, portr. 1, tab. z1 40,—

Studia nad pedagogiką XX wieku. Wstęp i red. W. Okoń, B. Suchodolski. Wwa 1962 PZWS str. 516 z1 54,50.

Zarys pedagogiki. Praca zbiorowa pod red. B. Suchodolskiego. Wyd. 2 zmien. T. 1: Wprowadzenie. Wwa 1962 PWN str. 598, il., portr., tab. bibl. z1 55,—

Zarys pedagogiki. Praca zbiorowa pod red. B. Suchodolskiego. Wyd. 2 zmien. T. 2: System. Wwa 1962 PWN str. 522, il., tab., bibl. z1 50,—

Poszczególne zagadnienia

Kozielecki J. Efektywność procesu nauczania a motywacja. Ruch Pedagogiczny 1962 nr 1 str. 71—78.

Kozielecki J. Kształcenie myślenia w szkole. Wych 1962 nr 9 str. 26—28.

Kurdybacha Ł. Z dziejów laicyzacji oświaty. Wwa 1962 NKs str. 355 z1 20,—

Świętosławski W. Umiejętność egzaminowania. NaP 1962 nr 3 str. 95—100

Szaniawski I. Humanizacja pracy a funkcja społeczna szkoły. Antynomie wykształcenia ogólnego, politechnicznego i zawodowego oraz drogi ich przezwyciężenia. Wwa 1962 KsiW str. 427, tab., bibl. z1 30,—

Filozofia historii i nauk historycznych

Bloch M. Pochwała historii, czyli o zawodzie historyka. Wyd. 2 Przeł. z franc.

W. Jedlicka. Przejrzał i przedmową opatrzył St. Kula. Wwa 1962 str. 235, portr. 1, z1 20,—

Bobińska C. Pożytki i niebezpieczeństwa dystansu historycznego. Z pola walki 1962 nr 2 str. 46—57.

Leuilliot P. Najnowsze kierunki historiografii francuskiej: ekonomiki — społeczeństwa — cywilizacji. Tł. z franc. M. Senkowska. KwH 1962 nr 2 str. 422—432.

L' Histoire et ses méthodes. Paris 1961. Rec. Gieysztor A. KwH 1962 nr 2 str. 440—445.

Mackiewicz St. Wielkie zagadnienia filozofii historii. Kier 1962 nr 25 str. 9.

Romano R. Szkoła nowoczesności historycznej (Historiografia francuska). Tł. z franc. Arg 1962 nr 20 str. 1—9.

Serejski M. H. Miejsce Joachima Lelewela we współczesnej mu nauce historycznej. Streszcz. ZeNaUL Ser. 1 1962 z. 24 str. 23—27.

Z badań nad pracami historycznymi J. Lelewela. Referaty i głosy dyskusyjne z sesji naukowej UAM zorganizowanej ku uczczeniu setnej rocznicy śmierci. Pń 1962 Uniwersytet im. A. Mickiewicza str. 196, z1 46,—

Filozofia przyrody i medycyny

Einstein A., Infeld L. Ewolucja fizyki. Rozwój poglądów od najdawniejszych pojęć do teorii względności i kwantów. Wwa 1962 PWN str. 263, tabl. 3, rys. z1 20,—

Landau L. D., Rumer J. B. Co to jest teoria względności. Wyd. 2. Z ros. tł. Z. Przybyłowicz. Wwa 1962 WP str. 85, il. z1 4,—

Lorch J. The natural system in biology. Philosophy of Science. 1961. Rec. Dominas H. Kosmos Ser. A. 1962 z. 3 str. 307—310.

Filozofia religii

Królikowski K., Poniatowski Z. Bibliografia (tematyczna do zagadnień stosunku religii i nauki). Euh 1962 nr 3 str. 92—95.

A. N. O niektórych kategoriach historii filozoficznej krytyki religii. *Euh Zesz. filoz.* 1962 nr 3 str. 3—7.

Baczko B. Refleksja historyczna — filozofia — światopogląd. Rozm. przepr. J. Kubski, J. Kuczyński, T. Mrówczyński. *Arg* 1962 nr 25 str. 1, 10—11, il.

Bańkowski A. Prodikos z Keos i jego teoria religii. *Euh Zesz. filoz.* 1962 nr 3 str. 8—22.

Danielou J. Religia i technika. Tł. z franc. H. Kułak. *TP* 1962 nr 29 str. 5—7.

Dąbrowski E. Religie Wschodu. Rozprawę wstępną: Pojęcie religii, jej geneza i rozwój napisał E. Bulanda. *Pń* 1962 Księg. św. Wojciecha str. 458, bibl. zi 90,—

Gierowski St. Ateistyczna religia Augusta Messera. *Euh Zesz. filoz.* 1962 nr 3 str. 120—124.

Górski K. Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce. Cz. 1: 966—1795. *L* 1962 *KUL* str. 233 zi 50,—

Kaczewski T. Czy nauka usuwa Boga? (Analiza dowodów Juliana Huxleya). *HD* 1962 nr i str. 78—85.

Nowaczyk M. Motywy euhemerystyczne w twórczości Jamesa G. Frazera (1854—1941). *Euh Zesz. filoz.* 1962 nr 3 str. 143—156.

Nowicki A. Aparatura pojęciowa rozważań Kazimierza Łyszczyńskiego (1634—1689) o religii i stosunkach między ludźmi. *Euh Zesz. filoz.* 1962 nr 3 str. 53—81, il.

Ożarowski J. Dwa etapy stosunku Paula Natorpa (1854—1924) do religii. *Euh Zesz. filoz.* 1962 nr 3 str. 82—91.

b) prace w językach obcych

(zestawił L. Gumański)

Filozofia w ogóle

Bibliografia, słowniki, zjazdy, organizacje

Bibliografia filosofica italiana. Anno 1958 (Centro di studi filosofici cristiani,

Gallarate). Brescia, Morcelliana editr., 1960, 118 p., 1300 L.

Bibliographie de la Philosophie. Bulletin trimestriel. VIII, 1, 2, 3, 4 — Janvier-mars, avril-juin, juillet-septembre, octobre-décembre 1961 (Institut International de Philosophie). Paris, J. Vrin, 1961, 105 p., 109 p., 181—290 p., 293—316 p.

Konferencija posvjaščennaja 250-letiju so dnia roždenija Žan-Žaka Russo. Odesa 16—18. VI 1962, Odessa, Odesskij Gos. Universitet, 1962, 96 p.

Wagner (Gustav Friedrich), Schopenhauer-Register. Neu hrsg. von Arthur Hübscher. 2 Aufl. (Photomechan. Nachdr.) (1. Aufl. u. d. T.: Encyklopädisches Register zu Schopenhauer Werken). Stuttgart—Bad Cannstatt. Frommann, 1960, VIII + 530 p., 52 DM.

Wstępy, podręczniki, nauczanie

Garrett (Leroy) (ed.), Philosophy in High School. A Report on the Lilly Endowment-MacMurray College Project in Philosophy at Jacksonville (Illinois) High School, with Other Essays by Louis W. Norris and Douglas N. Morgan on the Teaching of Philosophy in High School. Jacksonville (Ill.), Mac Murray College, 1960, 45 p.

Jaspers (Karl), Way to Wisdom. An Introduction to Philosophy. Trsl. by Ralph Manheim (A Yale Paperbound). New York, Yale University Press, 1960, 208 p., 2.25 doll.

Thompson (Samuel Martin), The Nature of Philosophy. An introduction, New York, Holt, 1961, 430 p., 4.75 doll.

Publikacje zbiorowe

La Nature humaine. Actes du XI-e Congrès des Sociétés de Philosophie de Langue Française. Montpellier, 4—6 septembre 1961 [Et. philos., 1961 (16), n. 3]. Paris, Presses Universitaires de France, 1961, 334 p., 15 NF.

The Dignity of Science. Studies in the Philosophy of Science Presented to William Humbert Kane, O. P. Edited with introduction by James A. Weisheipl, O. P. in collaboration with The Thomist and the Albertus Magnus Lyceum. Preface by Michael Browne. O. P. Washing-

ton, The Thomist Press, 1961, XXXIV + 526 p., 6 doll.

Wydania i przekłady dzieł

Aristoteles, Werke (dt.) Bd 1: Einführungsschriften. Eingel. u. neu übertr. von Olof **Gigon** (Die Bibliothek d. alten Welt. Griech. Reihe). Zürich, Stuttgart, Artemis Verlag, 1961, 348 p., 18.50 DM.

Aristoteles Latinus, I, 1—5: Categoriae vel Praedicamenta. Translatio **Boethii**. Editio composita. Translatio **Guillelmi de Moerbeke**. Lemmata e Simplicii commentario decerpta. Pseudo-Augustini Paraphrasis Themistianae. Edidit Laurentius **Minio-Paluello** (Corpus Philosophorum Medii Aevi Academicarum consociatarum auspiciis et consilio editum). Bruges-Paris, Desclée de Bruwer, 1961, XCVI + 260 p., 400 f. b.

Aristotle, Posterior Analytics. Tr. by Hugh **Tredennick**; and Topica. Tr. by E. S. **Forster** (Loeb classical Library). Cambridge (Mass.), Harvard Univ. Press, 1961, 755 p., 3.50 doll.; London, Heinemann, 18 s.

Aristotle, De anima. Edited with introd. and commentary by Sir David **Ross**. London, Oxford Univ. Press, 1961, 338 p., 8 doll., 50 s.

Bentham (Jeremy), The Utilitarians: Principles of Morals and Legislation. **Mill** (John Stuart), On Liberty and Utilitarianism. New York, Doubleday & Co., Delphin Books edition, 1961, 600 p., 1.45 doll.

Bernard (Claude), Pages choisies. Introduction et notes par Ernest **Kahane** (Les Classiques du peuple). Paris, Ed. Sociales, 1961, 200 p., 5.50 NF.

Blondel (Maurice), Lettres philosophiques de Maurice Blondel (Lettres à E. Boutroux, V. Delbos, L. Brunschvicg, J. Wehrlé, Henri Bremond, Ed. Le Roy.../Paris, Aubier, Editions Montaigne, 1961, 313 p., 12.90 NF.

Burke (Edmund), The Correspondence of Edmund Burke. Vol. III (July 1774 — June 1778). Edited by George H. **Guttridge**. Chicago, University of Chicago Press, 1961, XXV + 478 p., 12 doll.; London, Cambridge Univ. Press, 84 s.

Cahiers Pierre Teilhard de Chardin, II: Réflexion sur le bonheur (Deux inédits: La grande monade (1918) et Réflexions sur le bonheur (1943). Paris, Ed. du Seuil, 1960, 188 p., 7.50 NF.

Couturat (Louis), La Logique de Leibniz. D'après des documents inédits (Unveränd. reprograf. Nachdruck d. Ausg. Paris 1901). Hildesheim, Gg Olms, 1961, XIV + 608 p., 78 DM.

Diderot, Oeuvres philosophiques (Textes établis avec introductions, bibliographies et notes par Paul **Vernière**) (Classiques Garnier). Paris, Garnier, 1961, XXVIII + 649 p., 9.50 NF.

Diels (Hermann), Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und deutsch. 10. Auflage hrsg. von Walther **Kranz**. Band 1. Berlin-Charlottenburg, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1961, XII + 504 p.

Diels (Herman), Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und deutsch. 10. Auflage hrsg. von Walther **Kranz**. Band II. Berlin-Charlottenburg, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1960, 428 p.

Dilthey (Wilhelm), Die geistige Welt. Einleitung in d. Philosophie d. Lebens. Hälfte 1: Abhandlungen zur Grundlegung der Geisteswissenschaften (Gesammelte Schriften, 5). 3 unveränd. Aufl., Stuttgart, Teubner; Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1961, CXVII + 442 p., 23.80 DM.

Dilthey (Wilhelm), Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften (Gesammelte Schriften, 7). 3. unveränd. Aufl., Stuttgart, Teubner; Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1961, XII + 380 p., 18.50 DM.

Feuerbach (Ludwig), Sämtliche Werke. Neu hrsg. von Wilhelm **Bolin** u. Friedrich **Jodl**. Bd 1: Gedanken über Tod und Unsterblichkeit. Durchges. u. neu hrsg. von Friedrich **Jodl**. 2., unveränd. Aufl. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann, 1960, XLVII + 374 p., 30 DM.

Frege (G.), Philosophical Writings, Selections. Transl. fr. German by P. **Geach** and M. Black. 2-nd ed. Oxford Blackwell, 1960, X + 244 p., 25 s.

Gregorius Nyssenus, Opera. Auxilio aliorum virorum doctorum edenda cu-

ravit Wernerus **Jaeger**. Vol. II: Contra Eunomium libri. Iteratis curis edidit W. **Jaeger**. Pars altera: Liber III (Vulgo III—XII), Refutatio confessionis Eunomii. Leiden, E. J. Brill, 1960, LXXII + 412 p., 54 fl.

Humboldt (Alexander von), Kosmos und Humanität. Alexander von Humboldts Werk in Auswahl. Hrsg. und eingeleitet von Fritz **Krauss** (Sammlung Dieterich, 236). Bremen, Carl Schünemann, 1960, XL + 452 p., 14.80 DM.

Jean de Ripa, Lectura super Primum Sententiarum. Prologi — Quaestiones I & II. Texte critique avec introduction, notes et tables par Mgr André **Combes**. Paris, J. Vrin, 1961, XXXVI + 436 p., 51 NF.

Joannis Duns Scoti Opera omnia iussu et auctoritate Rm P. Augustini **Sépinski**, studio et cura Commissionis Scotisticae ad fidem codicum edita praeside P. Carolo **Balic**, XVI: Lectura in Librum primum Sententiarum. Prologus et distinctiones a prima ad septimam. Civitas Vaticana, Typis Polyglottis Vaticanis, 1960, XVI + 554 p.

Lamarck (J. B.), Philosophie zoologique. Paris 1809. Weinheim, H. R. Engelmann; Strasbourg, Librairie Documents; Hertfordshire, Wheldon, 1960, 936 p., 120 DM.; 145 NF., 205 s.

Malebranche, Oeuvres complètes. Tome XIX: Correspondance, actes et documents (1690—1715), recueillis et présentés par André **Robinet**. Paris, J. Vrin 1961, VI + 584 p., 58.20 NF.

Meister Eckhart, Die Lateinischen Werke. I. Band, Lfg 6—7: Expositio libri Genesis. Liber parabolarum Genesis. Hrsg. von Konrad **Weiss** (Die deutschen und lateinischen Werke. Hrsg. im Auftr. d. Dt. Forschungsgemeinschaft). Stuttgart, Kohlhammer, 1961, 353—480 p., 14.40 DM.

Orestano (Francesco), Opera omnia. Vol. I: Opere teoretiche, Nuovi principi, Idee e concetti, Il nuovo realismo, Nuove vedute logiche, Verità dimostrate. A cura di C. **Dollo** e A. **Di Stefano** (I filosofi siciliani, 1), Padova, Cedam, 1960, 689 p., 5000 L.

Orestano (Francesco), Opera omnia. Vol. II: Opere morali. I valori umani,

Prolegomena alla scienza del bene e del male. A cura di C. **Dollo** (I filosofi siciliani, 2). Padova, Cedam, 1960, 466 p., 5000 L.

Ortega y Gasset (José), The Modern Theme. Tr. from the Spanish by James **Cleugh**, Introd. by José **Ferratar Mora**. (Harper torchbook). New York, Harper, 1961, 152 p., 1.35 doll.

Ortega y Gasset (José), Der Aufstand der Massen. Autoris. Uebers. aus d. Span. von Helene **Weyl**. Ungekürzte Ausg. (Rowohlts deutsche Enzyklopädie, 10). 12. Aufl. Reinbeck b. Hamburg, Rowohlt, 1961, 157 p., 2.20 DM.

Ortega y Gasset (José), History as a System, and Other Essays Toward a Philosophy of History. With an afterword by John William **Miller**. New York, W. W. Norton & Co., 1961, 269 p., 4.50 doll.

Ortega y Gasset (José), Meditations on Quixote. With introd. and notes by Julian **Marias**. Tr. from the Spanish by Evelyn **Rugg** and Diego **Marin**. New York, Norton, 1961, 192 p., 4.50 doll.; Toronto, McLeod, 5.25 doll.

Philon d'Alexandrie, De praemiis et poenis, de execrationibus. Introduction. traduction et notes par A. **Beckaert** (Les oeuvres de Philon d'Alexandrie publiées sous le patronage de l'Université de Lyon par R. Arnaldez, J. Pouilloux, C. Mondésert). Paris, Ed. du Cerf, 1961, 130 p., 12.60 NF.

Smith (Adam) An Inquiry into the Nature and Cause of the Wealth of Nations. Representative selections. Edited, with an introduction, by Bruce **Mazlish** (The Library of Liberal Arts, 125). New York, The Liberal Arts Press, 1961, XXXIV + 310 p., 1.45 doll.

Whitehead (Alfred North), An Anthology. Sel. by F. S. C. **Northrop** and Mason W. **Cross**. Introd. and a note on Whitehead's terminology, by Mason W. **Cross**. New York, Macmillan, 1961, 928 p., 2.95 doll.

Whitehead (Alfred North). The Interpretation of Science. Selected essays. Edited with an introduction, by A. H. **Johnson** (The Library of Liberal Arts, 17). New York, The Liberal Arts Press, 1961, XLVI + 274 p., 1.45 doll.

Historia filozofii

Całokształt dziejów, zagadnienia ogólne

Heimsoeth (Heinz), Studien zur Philosophiegeschichte (Gesammelte Abhandlungen, 2) (Kantstudien. Ergänzungshefte, 82). Köln, Kölner Universitäts-Verlag, 1961, X + 310 p.

Koyré (Alexandre), Etudes d'histoire de la pensée philosophique (Cahiers des Annales, 19). Paris. Armand Colin, 1962, 330 p., 15 NF.

Filozofia starożytna

Burnet (John), Greek Philosophy: Thales to Plato (Papermacs). London, Macmillan, 1961, 360 p., 11 s. 6 d. 2 doll.

Hicks (Robert Drew), Stoic and Epicurean (Epochs of philosophy). New York, Russell & Russell, 1961, 412 p., 7.50 doll.

Leonen (J. H. M. M.), Parmenides, Melissus, Gorgias. A Reinterpretation of Eleatic Philosophy. New York, Humanities Press, 1961, 207 p., 5 doll.

Ricoeur (Paul), Etre, essence et substance chez Platon et Aristote, Cours professé à l'Université de Strasbourg en 1953—1954 (Les Cours de Sorbonne). Paris, Centre de documentation universitaire, 1960, 149 p., 7.50 NF.

Waldenfels (Bernhard), Das Sokratische Fragen. Aporie, Elenchos, Anamnesis (Monographien z. philosophischen. Forschung, 26). Meisenheim a. Glan, Hain, 1961 156 p., 15.50 DM.

Filozofia średniowieczna

Gulyga (A. V.), Iz Istorii nemeckogo materializma (Posledniaja tret' XVIII v.), Moskva, Ak. Nauk SSSR Institut Filozofii, 1962, 205 p.

Filozofia nowożytna

Grigor'jan (B.), Neokantianstwo. Kritičeskij oczerk. Materijaly k lekcijam po filozofii. Moskva, Wysszaja Szkoła, 1962, 90 p.

Sokołow (V. V.), Oczerki filozofii epoki Vozroźdienia. Moskva, Wysszaja Szkoła, 1962, 168 p.

Filozofia Wschodu

Bhattacharya (S.), The Philosophy of the Srimad-Bhagavata. Vol. I: Metaphysics. Calcutta, Ranait Ray, 1960, XVII + 387 p.

Boulier-Fraissinet (Jean), La philosophie indienne („Que sais-je?", 932). Paris, Presses Universitaires de France, 1961, 128 p., 2.50 NF.

Linssen (Robert), Essais sur le bouddhisme en général et sur le Zen en particulier. Préface du Dr Roger Godel. Notes de **Masson-Oursel** et de **M-me A. David-Neel**. Nouvelle édition. Paris, La Colombe, 1960, 398 p., 15 NF.

Schweitzer (Albert), Les grands penseurs de l'Inde (Petite bibliothèque Payot). Paris, Payot, 1962, 224 p., 3.60 NF.

Sources of Chinese Tradition. Compiled by Wm. Theodore de **Bary**, **Wing-tsit-Chan**, **Burton Watson**, and others. New York, Columbia Univ. Press, 1960, XXIV + 976 p., 7.50 doll.

Współczesne kierunki filozoficzne

Egzystencjalizm

Grenier (Jean), Absolu et choix (Initiation philosophique). Paris, Presses Universitaires de France, 1961, 122 p., 4.50 NF.

Marksizm

Czierkiesow (W. I.), Materialisticzskaja dialektika kak logika i teorija poznaniija. Moskva, Univ., 1962, 476 p.

Siłnikow (E. M.), Problema „otczuźdieniija" w burżuaznoj filozofii i falsifikatory marksizma. Moskva, Akad. Obszcz. Nauk pri KCKPSS. Kafiedra Filozofii, 1962, 114 p.

Inne kierunki

La philosophie analytique (Cahiers de Royamont. Philosophie No IV). Paris, Editions de Minuit, 1962, 388 p., 33 NF.

Seebohm (Thomas), Die Bedingungen der Möglichkeit der Transzendental-Philosophie. Edmund Husserls transzenden-

tal-phänomenologischer Ansatz dargestellt im Anschluss an seine Kant-Kritik (Abhandlungen zur Philosophie, Psychologie und Pädagogik, 24). Bonn, H. Bouvier, u Co. Verlag, 1962, 202 p., 19. 80 DM.

Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących

Zemb (Jean Marie), Aristoteles in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten (Dokumentar. u. bibliograph. Anh. bearb. Paul Raabe) (Rowohlt's Monographien, 63). Reinbek b. Hamburg, Rowohlt, 1961, 175 p., 2.50 DM.

Armstrong (David Malet), Berkeley's Theory of Vision. A Critical Examination of Bishop Berkeley's „Essay Towards a New Theory of Vision“. Melbourne, Melbourne University Press; New York, Cambridge University Press, 1961, XIV + 106 p., 27 s. 6 d., 4.50 doll.

Peterson (Caro), Albert Camus (Köpfe d. XX Jahrhunderts, 22). Berlin, Colloquium Verl., 1961, 94 p., 4.50 DM.

Weische (Alfons), Cicero und die Neue Akademie. Untersuchungen zur Entstehung u. Geschichte d. antiken Skeptizismus (Orbis antiquus, 18). Münster/Westf., Aschendorff, 1961, 111 p., 9.80 DM.

Hundert Jahre Evolutionsforschung. Das wissenschaftliche Vermächtnis Charles Darwins. Hrsg. von G Heberer und Fr. Schwanitz. Stuttgart, Fischer, 1960, 458 p., 72 DM.

Bettoni (E.) O.F.M., Duns Scotus. The Basic Principles of His Philosophy. Trans. from the Italian by B. Bonansea. Washington, Cath. Univ. of America Press, 1961, 220 p., 4.75 doll.

Hyppolite (Jean), Logique et existence. Essai sur la logique de Hegel (Coll. „Epimétheé“). 2-e éd. Paris, Presses Univ. de France, 1962, 252 p., 10 NF.

Corvez (Maurice), La philosophie de Heidegger (Coll. „Initiation philosophique“, 51). Paris, Presses Univ. de France, 1961, 140 p., 4.50 NF.

Stephen (Sir Leslie), Hobbes (Ann Arbor paperback). Ann Arbor, Univ. of Michigan Press, 1961, 243 p., 1.75 doll.

Vorob'ev (L. V.), Filosofskie i sociologičeskie vozrenija Ljubena Karavelova. Moskva, Mosk. Univ. 1962, 196 p.

Houtin (A.) et **Sartiaux** (F.), Alfred Loisy, sa vie, son oeuvre. Manuscrit annoté et publié avec une bibliographie Loisy et un index bio-bibliographique par E. Poulat. Paris, Ed. Centre National de la Recherche Scientifique, 1960, XI + 421 p.

Marx's Concept of Man; with a tr. from Marx's economic and philosophical manuscripts, by T. B. Bottomore. Edited by Erich Fromm (Milestones of thought in the hist. of ideas). New York, F. Ungar Publ. Co., 1961, 260 p., 4.75 doll.

Colomer (Eusebio), S. J., Nikolaus von Kues und Reimund Llull. Aus Handschriften der Kueser Bibliothek (Quellen und Studien zur Geschichte der Philosophie, hrsg. von Paul Wilpert, II). Berlin, Walter de Gruyter, 1961, XVIII + 200 p., 32 DM.

Auger (Léon), Un savant méconnu: Gilles Personne de Roberval. Son activité intellectuelle dans les domaines mathématique, physique et philosophique. Paris, A. Blanchard, 1962, 215 p., 15 NF.

Taylor (A. E.), Plato, the Man and His Work. New edition (University Publications). London, Methuen, 1960, 562 p., 12 s. 6 d.

Kreise um Schopenhauer. Arthur Hübscher zum 65. Geburtstag am 3. I. 1962 u. zum 25-Jahres-Jubiläum als Präsident d. Schopenhauer-Gesellschaft im Oktober 1961. Festschrift. Hrsg. von Carl August Emge. Wiesbaden, Brockhaus, 1962, 154 p., 13 DM.

Radul-Zatulowskij (J. B.), Ando See-ki. Filosof-materialist XVIII v. Moskva, AK. Nauk SSSR. 1961, 212 p.

Labriola (Antonio), La dottrina di Socrate. A cura di L. Dal Pane (Opere complete di A. Labriola, 2). Milano, Feltrinelli, 1961, 294 p., 3000 L.

Tresmontant (Claude), Einführung in das Denken Teilhard de Chardins. Aus d. Franz. Dt. von Eva Feichtinger. Freiburg i. Br. Alber, 1961, 155 p., 12. 80 DM.

Pour comprendre Teilhard de Chardin. A. Monestier, P. Misraki, B. Léger et T. de Quenetain. Paris, M. J. Minard, Lettres Modernes, 1962, 112 p., 7 NF.

Sherburne (Donald W.), *A Whiteheadian Aesthetic. Some Implications of Whitehead's Metaphysical Speculation.* Foreword by F. S. C. Northrop. New Haven, Yale Univ. Press, 1961, XXIX+219 p., 5 doll.

Metafizyka

Beiträge zur Geschichte des vormarxistischen Materialismus. Hrsg. von Gottfried Stiehler (Sammelband, Gemeinschaftsarb. d. Arbeitsgruppe f. Philosophie bei d. Dt. Akademie f. Wissenschaften u. d. Philosoph). Instituts d. Humboldt-Universität, Berlin, Dietz, 1961, 310 p., 6.50 DM.

Breton (Stanislas), *Essence et existence* (Coll. „Initiation philosophique“, 53). Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 92 p., 4.50 NF.

Conrad-Martius (Hedwig), *Der Selbstaufbau der Natur. Entelechien und Energien. 2. überarbeitete Auflage.* München, Kösel-Verlag, 1961, 498 p., 29.80 DM.

Harré (R.), *Theories and Things. A Brief Study in Prescriptive Metaphysics* (Newman history and philosophy of science series, 9). London, New York, Sheed & Ward, 1961, 114 p., 5 s.

Heidegger (Martin), *Sein und Zeit. 9. unveränderte Auflage.* Tübingen, Max Niemeyer, 1960, XI+437 p., 22 DM.

Immortalité. (Conférences de) N. M. Luyten, A. Portmann, K. Jaspers et K. Barth. Neuchâtel, Delachaux & Niestlé, 1958, 71 p., 4 f. s.

Schrödinger (Erwin), *Geist und Materie* (Die Wissenschaft, 113). 2. Aufl. Braunschweig, Vieweg, 1961, 77 p., 9 DM.

Sciaccia (Michele Federico), *Dall'attualismo allo spiritualismo critico (1931—1938).* Milano, C. Marzorati, 1961, 560 p., 4500 L.

Taylor (A. E.), *Elements of Metaphysics* (University Paperbacks. U. P. 29). London, Methuen; New York, Bar-

nes & Noble, 1961 XXVI+419 p., 12 s. 6 d. 1.95 doll.

Teoria poznania

Anciferowa (L. I.), *O zakonomernostiach elementarnej poznawatielnoj dejatelnosti.* Moskva, Mosk., 1961, 150 p.

Bohr (Niels), *Physique atomique et connaissance humaine.* Trad. par Edmond Bauer et Roland Omnes. Paris, Gauthier-Villars & Co., 1961, 98 p.

Dewey (John) and **Bentley** (Arthur F.), *Knowing and the Known.* Boston, Beacon Press, 1960, XIII+334 p., 1.95 doll.

Hamlyn (David Walter), *Sensation and Perception. A History of the Philosophy of Perception* (Int. lib. of philosophy and scientific method). New York, Humanities Press, 1961, 210 p., 5 doll.; London, Routledge, 25 s.; Toronto, British bk. service, 5.75 doll.

Ryle (Gilbert), *Dilemmas.* New York, Cambridge University Press, 1960, 129 p.

Historia i filozofia nauki

Boirel (René), *Théorie générale de l'invention* (Bibliothèque de philosophie contemporaine. Logique et philosophie des sciences). Paris, Presses Univ. de France, 1961, 408 p., 16 NF.

Bourbaki (Nicolas), *Eléments d'histoire des mathématiques* (Coll. „Histoire de la pensée“). Paris, Hermann, 1960, 276 p., 18 NF.

Leclercq (René), *Histoire et avenir de la méthode expérimentale.* Préface de Jean Rostand (Coll. „Evolution des Sciences“, 17). Paris, Masson & Co., 1960, 133 p., 15 NF.

Sarton (George), *The Life of Science. Essays in the History of Civilization.* Introd. by Conway Zirkle (Midland bk). Bloomington, Ind. Univ. Press, 1960, 197 p., 1.50 doll.; London, M. Paterson & Co., 12 s. 6 d.; Toronto, The Copp Clark Co., 1.80 doll.

Steinen (W. von den), *Der Kosmos des Mittelalters. Von Karl dem Grossen zu Bernhard von Clairvaux.* Bern-München, Francke-Verlag, 1959, 400 p.

Veblen (Thorstein), *The Place of Science in Modern Civilisation and Other Essays*. 5-th ptg. New York, Russell & Russell, 1961 509 p., 7.50 doll.

Logika i metodologia

Zagadnienia ogólne, historia

Buchler (Justus), *The Concept of Method*. New York, Columbia Univ. Press, 1961, 180 p., 4 doll.

Rossi (Paolo), *Clavis universalis. Arti mnemoniche e logica combinatoria da Lullo a Leibniz*. Milano, R. Ricciardi, 1960, XV + 315 p., 2800 L.

Logiko-grammaticzeskie oczerki. Red. L. B. Baženow i in. Moskva, Wysszaja Szkoła, 1961, 257 p.

Oczerki po istorii logiki w Rossii. Moskva, Mosk. Univ. 1962, 257 p.

Wstępy, podręczniki, nauczanie

Luce (A. A.), *Teach Yourself Logic to Think More Clearly* (Life enrichment book). New York, Association Press, 1959, X + 207 p., 3.75 doll.

Prior (A. N.), *Formal Logic*. 2-d ed. Oxford, Clarendon Press, 1962, XII + 342 p., 35 s.

Roels (Alphons Bruno), *Logisch denken. Eine prakt. Einf. in d. Gesetze d. Logik*. Uebertr. aus d. Holländ: Karl Kurt Peters (Humboldt-Taschenbücher 97). Berlin, Verl. Lebendiges Wissen, 1961, 139 p., 2.20 DM.

Poszczególne zagadnienia

Blair (G. W. Scott), *Measurements of Mind Matter*. New York, Philosophical Library, 1956, 115 p., 4.50 doll.

Brunner (Oscar), *Logica dell'interrogazione*. Trieste, La editoriale libreria, 1960, 166 p.

Domraczew (G.M.), **Efimow** (S. F.), **Timofiejewa** (A. W.), *Zakon otricanija otricanija*. Moskva, Wysszaja Szkoła, 1961, 139 p.

Francis (R. G.), *The Rhetoric of Science. A Methodological Discussion of the Two-by-two Table*. Minneapolis, Univ. of Minn. Press, 1961, 183 p., 4.75 doll.

Lewis (C. S.), *Studies in Words*. New York, Cambridge University Press, 1960, 240 p., 3.95 doll.

Measurement: Definitions and Theories. Edited by C. West Churchman and Philburn Ratoosh. New York, John Wiley & Sons, 1959, VIII + 274 p., 7.95 doll.

Pavlov (V. T.) *Otnoszenija mieždu poniatijami*. Kijev, Kijevskij Univ. 1961, 174 p.

Zinov'ev (A. A.), *Logika vyskazyvanij i teorija vyvoda*. Moskva, Ak. Nauk SSSR, 1962, 153 p.

Psychologia

Zagadnienia ogólne, wstępy, podręczniki, historia

Materiały III Zakavkazskoj konferencji psychologov. Tezisy dokladov. Baku, Obszczestwo Psychologov, 1962, 185 p.

Sourcebook in Psychology: A Course of Selected Readings. Particular attention is directed to the Introductory Reading Guide by James Drever. New York, Philosophical Library, 1960, XXIV + 335 p., 6 doll.

Systemy, kierunki, metody

Bühler (K.), *Das Gestaltprinzip im Leben des Menschen und der Tiere*. Bern u. Stuttgart, H. Huber, 1960, 106 p., 22 DM.

Görres (Albert), *Methode und Erfahrungen der Psychoanalyse*. 2., veränd. Aufl. München, Kösel, 1961, 302 p., 19.80 DM.

Madison (Peter), *Freud's Concept of Repression and Defense, Its Theoretical and Observational Language*. Minneapolis, Univ. of Minn. Press, 1961, 205 p., 4.75 doll.

Ringger (Peter), *Das Weltbild der Parapsychologie*. Olten, Walter Verlag, 1959, 223 p.

Zjawiska, stany, dyspozycje psychiczne

Abramjan (L. A.), *Signal i uslownyj refleks*. Filosofskij oczerk. Erevan, Ak. Nauk Arm. SSR, 1961, 162 p.

El'kin (D. G.), *Vosprijatie vremeni*, Moskva, Ak. Nauk RSFSR Obszczestwo Psichologow, 1962, 310 p.

Juritsch (Martin), *Sinn und Geist. Ein Beitrag zum Deutung der Sinne in der Einheit des Menschen* (Studia friburgensia. Neue Folge, 28). Freiburg/Schw., Universitätsverlag, 1961 XX + 324 p., 32 f. s. 32 DM.

Pongratz (Ludwig J.), *Psychologie menschlicher Konflikte. Phänomenologie u. Theorie*. Göttingen, Verl. f. Psychologie Hogrefe, 1961, VIII + 277 p., 28.50 DM.

Problemy sposobnostej. (Materialy konferencii 22—24 VI 1960, Leningrad), Moskva, Ak. Pedagog. Nauk RSFSR, 1962, 308 p.

Problemy vosprijatija prostranstwa i vremeni. Vtoroje naucznoje sovieszczanije. Red. B. G. Anan'ev, B. F. Lomov. Leningrad, Kafedra Psichologii Leningr. Univ., 1961, 212 p.

Viaud (Gaston), *L'intelligence. Son évolution et ses formes ("Que sais-je?")*. Nouvelle éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 120 p., 2.50 NF.

Psychologia jednostek i typów,
psychologia społeczna

Filosofia della alienazione e analisi esistenziale (Arch. Filos., 1961. n. 3). Padova, Cedam, 1961, 250 p., 2000 L.

Teoria wartości

Borne (Etienne), *Le problème du mal* (Initiation philosophique). Nouvelle édition Paris, Presses Universitaires de France, 1960, 124 p., 4.50 NF.

Scintism and Values. Edited by Helmut Schoeck and James W. Wiggins. Princeton, (New Jersey), D. Van Nostrand Co., 1960, VI + 270 p., 6.50 doll.

Estetyka i teoria
postępowania

Edel (Abraham). *Science and the Structure of Ethics* (International Encyclopedia of Unified Science. Vol. II, no 3). Chicago, University of Chicago Press, 1961, IV+101 p., 2.25 doll.

Gregoire (François), *Les grandes doctrines morales* (Que sais-je? 658). 3-e éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1961, 120 p., 2.50 NF.

Johnston (Herbert), *Business Ethics*. 2-d ed. New York, Pitman Publ. Corporation, 1961, XIII+305 p., 5.50 doll.

Le Senne (René), *Traité de morale générale* (Coll. „Logos”). 4-e éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1961, VIII+760 p., 24 NF.

Lillie (William), *An Introduction to Ethics* (Univ. paperback). New York, Barnes & Noble, 1961, 342 p., 1.25 doll.; London, Methuen, 6 s. 6 d.

Nabert (Jean), *Eléments pour une éthique*. Préface de Paul Ricoeur (Coll. „Philosophie de l'esprit”). Paris, Aubier, Montaigne, 1962, 224 p., 12 NF.

Russell (Bertrand), *The Conquest of Happiness* (U bk). London, G. Allen, 1961, 159 p., 6 s.

Touraine *Le suicide ascétique*. Paris, Nouvelles Editions Debresse, 1960, 115 p., 6 NF.

Estetyka i teoria sztuki

Bachelard (Gaston), *La poétique de la rêverie* (Bibliothèque de philosophie contemporaine). 2-e éd. Paris, Presses Univ. de France, 1961, 188 p., 8 NF.

Bayer (Raymond), *L'esthétique mondiale au XX-e siècle*. Paris, Presses Univ. de France, 1961, 240 p., 12 NF.

Ingarden (Roman), *Issledovanija po estetike*. Moskva, Izdat. Inostr. Literat., 1962, 572 p.

Iz istorii esteticzeskoj mysli drevnosti i srednevekovja. Moskva, Ak. Nauk SSSR Inst. Filosofii, 1961, 342 p.

Kornienko (V. S.), *O suszcznosti esteticzeskogo poznanija*. Novosibirsk, Sib. Otdel. Ak. Nauk SSSR, 1962, 176 p.

Meyerhoff (Hans), *Time in Literature*. Berkeley, Univ. of California Press, 1960, XIV+160 p., 1.50 doll.

Svenaesus (Gösta), *Méthodologie et spéculation esthétique*. Lund, CWK Gleerup, 1961, 355 p., 30 SwCr.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych

Zagadnienia ogólne, historia

Aron (Raymond), Des grandes doctrines de sociologie historique, Montesquieu, Auguste Comte, Karl Marx, Alexis de Tocqueville, les sociologues et la révolution de 1848 (Les Cours de Sorbonne. Sociologie). Paris, Centre de documentation universitaire, 1960, 227 p., 13.50 NF.

Gurvitch (Georges), Dialectique et sociologie (Nouvelle bibliothèque scientifique). Paris, Flammarion, 1962, 248 p., 14.50 NF.

Mauss (Marcel), Sociologie et anthropologie (Bibliothèque de sociologie contemporaine). Paris, Presses Univ. de France, 1960, LII+391 p., 20 NF.

Rožin (V. P.), Vviedeniye v marksist-skuyu sociologiyu. Leningrad, Leningrad-skij Universitet, 1962, 159 p.

Voprosy marksistkoj socjologii. Trudy sociologičeskogo seminara. Red V. P. Rožin, Leningrad, Leningradsk. Univ. 1962, 140 p.

Filozofia prawa i państwa, filozofia
gospodarcza

Essays in Economic Thought: Aristotle to Marshall. Ed. by Joseph John **Spengler** and W. R. **Allen** (Rand McNally economics ser.). Chicago, Rand McNally, 1960, 800 p., 8.50 doll.

Ginsberg (Morris), Essays in Sociology and Social Philosophy. Vol. III: Evolution and Progress (Heinemann Books on sociology). London, Heinemann, 1961, XII+280 p., 25 s.

Lévy-Bruhl (Henri), Sociologie du droit (Coll. „Que sais-je?"). Paris, Presses Univ. de France, 1961, 128 p., 2.50 NF.

Russell (Bertrand), Power. New ed. (U books). London, Allen & Unwin, 1960, 206 p., 6 s.

Tussman (Joseph), Obligation and the Body Politic. New York, Oxford Univ. Press. 1960, VI+144 p., 4 doll.

Filozofia kultury

Ayrault (Roger), La genèse du romantisme allemand, situation spirituelle de

l'Allemagne dans la deuxième moitié du XVIII-e siècle. Paris, Aubier — Édition Moutaigne 1961, 382 p., 383—782 p.

Eliot (Thomas Stearns), Zum Begriff der Kultur (Notes towards the definition of culture, dt). Dt. Uebers. aus d. Engl. von Gerhard **Hensel** (Rowohlts deutsche Enzyklopädie, 136). Reinbek b. Hamburg, Rowholt, 1961, 150 p., 2.20 DM.

Le travail et l'homme. Textes des conférences et des entretiens organisés par Rencontres Internationales de Genève, 1959, (Histoire et société d'aujourd'hui). Neuchâtel, Editions de la Baconnière, 1959, 396 p., 27 NF.

Symbolon (Jahrbuch für Symbolforschung). Band I. Hrsg. von Julius **Schwabe**. Basel-Stuttgart, Benno Schwabe, 1960, 176 p., 15 f. s.

Filozofia wychowania

Fletcher (Basil Alais), A Philosophy for the Teacher. A Study of the Child and Human Knowledge. London, Oxford Univ. Press, 1961, 148 p., 10 s. 6 d.

Russell (Bertrand), On Education. London, G. Allen, 1960, 171 p., 6 s.; Toronto, Nelson, 1.25 doll.

Filozofia historii
i nauk historycznych

Brunner (August), Geschichtlichkeit. Bern u. Francke, 1961, 204 p., 18 DM.

Collingwood (Robin G.), The Idea of History (A Galaxy Book). New York, Oxford Univ. Press, 1960, VIII + 183 p., 1.25 doll.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych

Ambacher (Michel), Méthode de la philosophie de la nature (Bibliothèque de philosophie contemporaine). Paris, Presses Univ. de France, 1961, 234 p., 10 NF.

Bridgman (P. W.), The Way Things Are (Compass bk.). New York, The Viking Press, 1961, 333 p., 1.75 doll.

Filosofskie voprosy mediciny. Sbornik Statiej. Red. G. I. **Garegorodcev** i in. Moskva, Medgiz, 1962, 301 p.

Filosofskie voprosy sovremennoj biologii. Materialy Ukrainskogo soveszczanija po voprosam sovremennoj biologii. Kiev, Ak. Nauk SSSR, 1962, 492 p.

Svecznikow (G. A.), Kategorija priczinnosti v fizike, Moskva, Socekgiz, 1961, 245 p.

Whyte (Lancelot Law), Essay on Atomism, from Democritum to 1960. Middletown, Weleyan Univ. Press, 1961, 108 p., 2.95 doll.

Filozofia religii

Goldammer (K.), Die Formenwelt des Religiösen. Grundriss der systematischen

Religionswissenschaft (Kröners Taschen-
ausgabe, 264). Stuttgart, A. Kröner, 1960,
XXXII + 528 p., 15 DM.

Wieman (Henry Nelson), Intellectual
Foundation of Faith. New York, Philo-
sophical Library, 1961, 212 p., 3.75 doll.

Mistyka, teozofia, okultyzm

Zaehner (R. C.), Mysticism, Sacred
and Profane. An Inquiry into Some Vari-
eties of Praeternatural Experience
(A Galaxy book, GB 56). New York, Ox-
ford Univ. Press, 1961, XVI + 256 p.,
1.50 doll.

Wiadomości bieżące

Wiadomości wydawnicze

Publikacje jednostkowe

Jan Legowicz: Filozofia okresu cesarstwa rzymskiego. Jej miejsce w historii, charakter i znaczenie (Warszawa PWN 1962, str. 184, cena w opr. 24 zł). „Podjęte tu rozważania — pisze autor w Słowie wstępnym — nie mają na celu pogłębionej syntezy historii filozofii okresu cesarstwa rzymskiego, lecz są próbą historycznego i metodologicznego rozeznania w filozoficznej umysłowości epoki, którą uznano za początek nowej ery, a która — jak się zdaje — jest integralną częścią świata starożytnego i dalszym etapem w rozwoju umysłowości społeczeństwa niewolniczego”. Treść: Słowo wstępne. 1. Miejsce filozofii okresu cesarstwa w historii filozofii grecko-rzymskiej. 2. Gnoza hellenistyczna (W poszukiwaniu filozofii życia; Teologiczna gnoza platońska; Mitozoficzny dogmatyzm pitagorejski; Teistyczno-moralna ideologia stoików; Sceptycyzm jako przeciwstawienie się teoriopoznawczemu dogmatyzmowi; Teistyczny radykalizm cyników; Recepja arystotelizmu w okresie rozwoju gnozy teistycznej; Neoplatonizm jako uniwersalistyczna filozofia teistyczna; Ideowe znaczenie gnozy hellenistycznej). 3. Judaizm i filozofia grecko-rzymska (Filońska teistyczna filozofia bożego usynowienia człowieka; Uniwersalizm teistyczny gnozy filońskiej). 4. Gnoza jako tajemnicza wiedza Wschodu. 5. Gnoza chrześcijańska (Zagadnienie źródeł i charakteru gnozy wczesnochrześcijańskiej; Problem gnozy chrześcijańskiej; Charakter i zadania wczesnochrześcijańskiej apologetyki; Chrześcijańska gnoza katechetyczna; Racjonalizm gnostyczny w teologii dogmatyków chrześcijańskich; Synteza starożytnej umysłowości

filozoficznej w systemie Aureliusza Augustyna; Charakter dzieł i filozoficznej działalności Aureliusza Augustyna; Ideowo-filozoficzna synteza Augustyna). 6. Historyczny sens teistycznej filozofii gnostycznej. — Indeks nazwisk.

Andrzej Nowicki: Centralne kategorie filozofii Giordana Bruna (Warszawa PWN 1962, str. 258, cena w opr. 42 zł). Książka jest rozprawą habilitacyjną autora na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego. Treść: Przedmowa. Wykaz skrótów. Wstęp (Myśliciel a epoka; Metoda Bruna; Bruno a Lullus). Część I. O języku (Kategoria „sposobu mówienia”; Kategoria „metaforycznego sposobu mówienia”; Kategoria „fizycznego sposobu mówienia” a walka Bruna o prawidłową interpretację teorii Kopernika). Część II. O metodzie (Kategoria „sposobów badania” i metodologiczny pluralizm Bruna; Kategoria „praktyki” a renesansowe zainteresowanie „magią”). Część III. O przyrodzie (Metafora „matki” i kategoria „materii”; Kategoria „kołowrotu”; „Boskość” przyrody a realność „niezliczonych”). Część IV. O religiach i o wartościach (Bruno o religiach; Hierarchia wartości Bruna). Zakończenie — O jedności filozofii Bruna. Bibliografia. Skorowidz nazwisk. Skorowidz ważniejszych terminów i wyrażeń Bruna omawianych w pracy.

Zbigniew Kuderowicz: Doktryna moralna młodego Hegla (Warszawa PWN 1962, str. 398, cena 35 zł). Książka, poświęcona pamięci Tadeusza Krońskiego, jest rozprawą doktorską, przedstawioną Wydziałowi Filozoficznemu Uniwersytetu Warszawskiego. Treść: Od Autora. Wstęp. R. I. Ewolucja heglowskiego ideału społecznego (Czynniki inspirujące heglowską refleksję filozoficzną; Spór

o ocenę heglowskiego ideału społecznego; „Religia ludowa” jako ideał społeczny; Przewyciężanie zła moralnego na podstawie bezpośredniej więzi społecznej; Przesłanki teoretyczne nowego ideału społecznego; Włączenie indywidualizmu do heglowskiego ideału społecznego; Krytyka liberalizmu i rola państwa). R. II. Historiozofia a ideał społeczny w filozofii młodego Hegla (Wyjaśnienie problematyki; Historyczna ocena kantyzytu; Krytyka „subiektywnego” i ahistorycznego charakteru doktryny Kanta i Fichtego; Problem obiektywnej reprezentacji prawa moralnego; Problem wolności i teoria procesu dziejowego; Zagadnienie determinizmu historycznego; Zagadnienie relatywizmu historycznego i jego granic). R. III. Problem odpowiedzialności moralnej (Drogi przewyciężenia kantowskiej teorii wolnego wyboru jako podstawy indywidualnej odpowiedzialności moralnej; Autorytatywne państwo a problem odpowiedzialności moralnej; Osąd moralny i historia; Problem granic indywidualnej odpowiedzialności moralnej). Konkluzja. Bibliografia. Skorowidz nazwisk. Skorowidz pojęć.

Bogusław Wolniewicz: Krytyka subiektywnego idealizmu w „Materializm a empiriokrytycyzm” W. I. Lenina (Nadbitka Zeszytów Naukowych Wydziału Humanistycznego WSP w Gdańsku, z. II, Gdańsk 1962, str. 92). Rozprawa dzieli się na dwie części: I. Geneza zagadnienia i próby jego rozwiązania. II. Leninowska teoria odbicia a krytyka subiektywnego idealizmu. W pierwszej części autor analizuje teorię subiektywnego idealizmu i skierowaną przeciw niej argumentację Lenina, w drugiej natomiast poddaje teorię odbicia interpretacji różnej od zwykle przyjętej, dowodząc, że teoria ta polega na zakwestionowaniu klasycznego modelu percepcji, odrzuceniu reprezentatywnej teorii poznania i powrocie do stanowiska naturalnego („naiwnego”) realizmu.

Bolesław J. Gawecki: Ogólny wstęp do filozofii (skrypt wykładów, powiel. Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie, Warszawa 1962, 4°, str. 109). Treść: I. (1. Przedmiot „ogólnego wstępu do filozofii”. 2. Literatura w jęz. polskim. 3. Trudności związane z definicją filozofii. 4. Podział filozofii na teoretyczną i praktyczną. 5. Podział filozofii teoretycznej na analityczno-krytyczną i syntetyczno-konstruktywną. 6. Gnoseologia — krytyka i teoria poznania i episte-

mologia — teoria nauki. 7. Emancypacja dyscyplin naukowych, pierwotnie połączonych w całość pod nazwą „filozofii”. 8. Pojęcie systematu filozoficznego. 9. Definicja filozofii. 10. Stosunek filozofii do nauk szczegółowych). II. Zagadnienia filozofii nauki (11—20). III. Zagadnienia i kierunki w gnoseologii (21—24). IV. Zagadnienia i kierunki w ontologii (25—34). V. Zagadnienia i kierunki w etyce (35—37). VI. Filozofia sztuki (38). VII. Filozofia a życie (39). VIII. Historia filozofii (40).

Jerzy Gałęcki: Problematyka estetyki — przedmiot i metoda (Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1962, str. 200, cena 25 zł). Prof. Roman Ingarden w przedmowie do książki pisze: „Podjęcie przez autora zagadnienia epistemologiczno-metodologicznych podstaw estetyki naukowo odpowiedzialnej jest ... poczynaniem naukowo doniosłym. Książka ... zapełnia lukę, nieraz bardzo niemile odczuwaną przez poszukujących właściwej drogi badaczy”. Książka dzieli się na dwie części: I. Tak zwane zagadnienie metody w estetyce (1. Symptomatyczne znaczenie sporu o metodę w estetyce. 2. Historia logiki jako historia nauk. 3. Aesthetica acroamatica — Krytyka władzy sądenia — Logika estetyki. 4. Logika a estetyka. 5. Historia estetyki — zagadnienie istoty sporu o metodę estetyki. 6. Estetyka subiektywna a obiektywna. 7. Estetyka psychologiczna a normatywno-krytyczna. 8. Właściwa a niewłaściwa estetyka obiektywna. 9. Estetyka jako autonomiczna nauka szczegółowa — jako część składowa filozofii — jako teren zastosowania innych nauk. 10. Konkluzja i dalsze zagadnienia). II. Przeżycie estetyczne i jego przedmiot a estetyka jako nauka (1. Dwustronne uwarunkowanie estetyki: postawą estetyczną i postawą naukową. 2. Uwarunkowanie wszelkiej estetyki doświadczeniem estetycznym. 3. Uwarunkowanie doświadczeniem estetycznym estetyki subiektywnej a estetyki obiektywnej. 4. Doświadczenie estetyczne a przedmiot estetyki. 5. Wymóg zajmowania postawy estetycznej w toku uprawiania wszelkiej estetyki. 6. Funkcja postawy estetycznej, zajmowanej w toku uprawiania estetyki subiektywnej. 7. Emocjonalność a intencjonalność. Przeżycie estetyczne a jego przedmiot. 8. Funkcja postawy estetycznej, zajmowanej w toku uprawiania estetyki obiektywnej. 9. Wymóg równoczesnego zajmowania postawy naukowej i postawy estetycznej oraz konflikt mię-

dzy tymi postawami. 10. Wymóg respektowania przez estetykę obiektywną aspiracji poznawczej i dalszy konflikt między postawami oraz jego rozwiązanie). Pożądanymi byłyby dla czytelnika indeks rzeczowy i osobowy.

Gotthold Efraim Lessing; Laokoon czyli o granicach malarstwa i poezji. Część pierwsza. Opracowała Jolanta Naurin Białostocka, przełożył Henryk Zymon-Dębicki (Wrocław-Warszawa-Kraków, Ossolineum — PAN Instytut Sztuki Polskiej. Teksty źródłowe do dziejów teorii sztuki, tom XII, 1962, str. XLIX, 216, cena w opr. 40 zł). Treść: Lessing i sztuki plastyczne (wstęp wydawcy). Laokoon — Przedmowa, rozdziały I—XXIX, Komentarze (Przypisy Lessinga. Przypisy wydawcy. Indeks nazw osobowych).

S. L. Rubinsztein: Podstawy psychologii ogólnej. (Warszawa 1962, Książka i Wiedza, str. 961, cena 90,— zł). Jest to przekład z rosyjskiego drugiego wydania książki zmarłego niedawno psychologa radzieckiego. Przekładu dokonali: Z. Danielska, M. Jędrzejewska, N. Lubnicki, T. Tomaszewski, M. Strawińska i K. Wiązowski. W przedmowie autora do pierwszego wydania oryginału rosyjskiego czytamy, że książka powstała z pracy nad drugim wydaniem „Podstaw psychologii”, które ukazało się w roku 1935. Autor uznał wówczas za właściwe zmienić szereg podstawowych tendencji książki, gdyż doszedł do wniosku, że jest ona przeniknięta kontemplacyjnym intelektualizmem. Główny nacisk położyl na zagadnienia rozwoju psychiki, aktywności i świadomości oraz na przezwyciężenie abstrakcyjnego funkcjonalizmu i przejście do badania świadomości w konkretnym działaniu. W ten sposób chciał przybliżyć psychologię do praktyki pedagogicznej i dydaktycznej. Zdaniem autora książka ta jest pracą badawczą, a nie referującą. Drugie jej wydanie wprowadziło tylko niewielkie poprawki i uzupełnienia. W obecnej postaci książka składa się z pięciu części. Pierwsza omawia przedmiot, metody i dzieje psychologii, druga problem rozwoju psychologii, rozwoju zachowania się i psychiki zwierząt oraz świadomości człowieka. Część trzecia poświęcona jest wrażeniom, spostrzeżeniom, pamięci, wyobraźni, myśleniu, mowie, uwadze, uczuciom i woli. Część czwarta zajmuje się działaniem i działalnością, a piąta ukierunkowaniem osobowości, zdolnościami, temperamentem

i charakterem oraz świadomością człowieka i jego drogą życiową. Książkę opatrzył posłowiem T. Tomaszewski, który stwierdza, że mimo braków dydaktycznych podręcznik ten dzięki swej wartości naukowej należy do najwybitniejszych dzieł psychologicznych okresu powojennego. Była to bowiem pierwsza na tak szeroką skalę próba ujęcia całej wiedzy psychologicznej z punktu widzenia materializmu dialektycznego. Głównym dążeniem Rubinsztejna było pokazanie złożoności zjawisk bez gubienia ich jedności. Tomaszewski przyznaje, że podręcznik Rubinsztejna jest książką trudną, co wynikało ze sposobu pisania i stosowania niezbyt precyzyjnej terminologii. Niemniej rozwiązania proponowane przez autora są interesujące. Książka zawiera obszerną bibliografię w układzie działowym oraz indeks nazwisk i indeks rzeczowy.

S. L. Rubinsztein: Myślenie i drogi jego poznania, przeł. E. i J. Flesznerowie (Książka i Wiedza, Warszawa 1962, str. 198 in 16°, cena 15 zł). Autor píše w przedmowie: „Książka niniejsza, poświęcona problematyce myślenia, jest bezpośrednio związana z moją poprzednią pracą pt. *Byt i świadomość*” (zob. *Ruch Filozof.* XXI, str. 386). „Myślą przewodnią obydwu tych książek jest zasada determinizmu. Gnozeologiczno-teoretyczną analizę myślenia, rozpoczętą w pierwszej z nich, kontynuuję obecnie na gruncie psychologiczno-eksperymentalnym”. Książka składa się z następujących rozdziałów: I. Zasada determinizmu a psychologiczna teoria myślenia. II. O naturze myślenia i jego składnikach. III. Podstawowe zadania i metoda psychologicznych badań nad myśleniem. IV. Proces analizy poprzez syntezę i jego rola w rozwiązywaniu zadań. V. Uogólnienie stosunków, zależność uogólnienia od analizy i abstrakcji. VI. Proces rozumowania. — Wnioski końcowe. Dodatek.

Oskar Lange: Całość i rozwój w świetle cybernetyki (Warszawa PWN 1962, str. 88, cena 10 zł). Tematem badania jest analiza stosunku pomiędzy własnościami i rozwojem całości, a własnościami i rozwojem składających się na tę całość elementów. Analizę taką uważa się za jedno z kluczowych zadań materializmu dialektycznego. Posługując się aparatem myślowym cybernetyki, autor podejmuje próbę określenia pojęcia układu oraz pojęcia dialektycznej sprzeczności tkwiącej w układzie, a stanowiącej

źródło ruchu i samoczynnego rozwoju układu. Wynikiem jest matematyczne sformułowanie prawa ruchu i prawa rozwoju układu oraz matematyczna teoria autoregulacji i samosterowania układów. Treść: Od Autora. 1. Wstęp. 2. Element działający. 3. Sprzężenie elementów działających. 4. Układ elementów działających i jego struktura. 5. Układy wyższego rzędu. 6. Sposób działania układu. 7. Proces rozwoju układu. 8. Równowaga i stabilność. Autoregulacja. 9. Procesy energetyczne samosterowane. 10. Dialektyczny charakter rozwoju.

Albert Ducrocq: Era robotów przeł. R. Romicki (Biblioteka Problemów, PWN 1960, str. 344, cena w opr. 26 zł). Treść: 1. Rewolucja przemysłowa. 2. Nasze organy zmysłów. 3. Jak poznajemy świat. 4. Jak robot poznaje świat. 5. Informacja. 6. Rejestracja i pamięć. 7. Mózgi elektroniczne. 8. Wszelświat — fabryka logiczna. 9. Język dwójkowy. 10. Sztuczna wyobraźnia.

Wybrane zagadnienia prakseologiczne (Polska Akademia Nauk, Biuro kształcenia i doskonalenia kadr naukowych, Warszawa 1962, str. 272). Wydawnictwo to zawiera wykłady wygłoszone na konferencji szkoleniowej z zakresu prakseologii, która się odbyła w Jablonnej pod Warszawą w listopadzie 1962 r. Treść: Wprowadzenie; J. Zieleniewski — Organizacja i działanie na tle niektórych innych pojęć ogólnych; W. Krencik — Twierdzenia prakseologiczne w dziełach W. I. Lenina; T. Pszczołowski — Oceny prakseologiczne; T. Tomaszewski — Struktura czynności ludzkich; X. Gliszczyńska — Klasyfikacja genetyczna błędu praktycznego; A. Matejko — Socjologia i prakseologia; Br. Biegeleisen Żelazowski — Prakseologia a nauka o pracy; B. Walentynowicz i Z. Wasiułyński — Prakseologia a technika; J. Lutosławski — Prakseologia a praktyka zarządzania; St. Kowalewski — Prakseologia a organizacja na przykładzie administracji państwowej. Bibliografia.

E. W. Beth, J. Piaget: Épistémologie mathématique et psychologie. Essai sur les relations entre la logique formelle et la pensée (Paris 1961, Presses Universitaires de France, str. 352, cena 22 NF). Książka stanowi tom XIV serii Études d'Épistémologie génétique (zob. Ruch Filozof. t. XIX str. 293b). W przedmowie

autorzy stwierdzają, że ten podwójny tom nie wyrósł wprawdzie bezpośrednio z prac Centrum Epistemologii Genetycznej, jednakże wiąże się z nimi pośrednio. Obaj autorzy nie zgadzali się dawniej co do stosunku logiki do rzeczywistego myślenia, postanowili przeto wspólnie zbadać ten problem. Udział BETH w licznych sympozjach Centrum i przyjaźń, która powstała między obu autorami, oraz ich współpraca doprowadziły do częściowego przynajmniej uzgodnienia stanowisk. Tom obecny składa się z dwu odrębnych prac: pierwsza pióra BETH, druga — PIAGETA. Całość zakończona jest wnioskami ogólnymi, napisanymi wspólnie przez obu autorów. Praca BETH dotyczy głównie stosunku logiki do matematyki i podstaw tej ostatniej. Zawiera ona wiele informacji historycznych oraz przegląd różnych metod logiko-matematycznych. Praca PIAGETA oparta jest głównie na jego własnych badaniach z dziedziny psychologii. Książka zawiera indeks nazwisk, indeks rzeczowy i bibliografię. Dołączono też do niej krótką notatkę J. B. Grize'a na temat „maszyn myślących”.

Denis de Rougemont, directeur du Centre Européen de la Culture w Paryżu, wydał ostatnio dwie książki, których treścią są rozważania dotyczące kultury europejskiej:

Vint-huit siècles d'Europe — la conscience Européenne à travers les textes d'Hésiode à nos jours (Paris, Payot — Bibliothèque historique, 1961, str. 428, cena 22 NF). Teksty, ujęte w słowa wiążące autora, zostały podzielone na następujące działy: I. Les origines d'Hésiode à Charlemagne (od IX w. przed Chr. do XI w. po Chr.), II. Prises de conscience européenne, de Pierre du Bois à l'Abbée de Saint-Pierre (XVI—XVIII w.), III. L'ère des philosophes, de Leibniz à Charlemagne (od IX w. przed Chr. do t. de Kant à Hegel (1789—1848), V. L'ère des nations, de Mazzini à Georges Sorel (1848—1914), VI. L'Europe en question; de Spengler à Ortega, VII. L'ère des fédérations, de l'unité de culture à l'union politique. Appendice: Textes relatifs à l'union de l'Europe (1922—1960). Autor przytacza m. i. wyjątki z przemówień wygłoszonych w czasie pierwszych „Rencontres internationales de Genève” w r. 1946, na temat „L'Esprit Européen”.

Das Wagnis Abendland, übers. aus dem Franz. v. Walter Lenz (München, Albert

Langen — Georg Müller, 1957, str. 197). Oryginał francuski pt. „L'Aventure occidentale de l'Homme” został przełożony również na język angielski pt. „Man's Western Quest”. Książka zawiera rozważania historyzoficzne na temat kultury europejskiej, jej przeszłości, dróg rozwoju i przyszłości: 1. Der Weg und das Wagnis, 2. Die abendländische Suche, 3. Wohin gehen wir?

Actes du Quatrième Colloque Philosophique International de Royaumont, które odbyło się 8—13 IV 1958 (zob. Ruch Filozof. XVIII, str. 271b), opublikowane zostały w tomie pod tytułem „La philosophie analytique” (Cahiers de Royaumont n-o IV. Paris, Ed. de Minuit, 1962, str. 382). Tom zawiera referaty i dyskusje w języku francuskim. Treść: Introduction (J. Wahl), Histoire de l'analyse (J. Urmson), La certitude du Cogito (B. Williams), La phénoménologie contre „The Concept of Mind” (G. Ryle), Analyse, science et métaphysique (P. F. Strawson), Le mythe de la signification (W. V. Quine), Le champ sémantique de l'incertitude (L. Apostel), Les rapports entre langues formalisées et langue naturelle (E. W. Beth), Performatif-Constatif (J. Austin), „Rien n'a d'importance”, L'anéantissement des valeurs est-il pensable? (R. Hare).

Jacques Cabaud: L'Expérience vécue de Simone Weil avec de nombreux inédits (Paris, Librairie Plon 1957, str. 405, cena 12 NF).

Marie-Magdeleine Davy, Simone Weil, Préface de Gabriel Marcel, nouvelle édition revue et mise à jour (Classiques de XXe siècle, 39. Éditions Universitaires, Paris 1961, str. 136, in 16°, 3 fotogr.). Dwie wymienione książki świadczą o zainteresowaniu, jakie wciąż budzi we Francji osoba Simone Weil (1909—1943) oraz jej działalność filozoficzno-religijna i społeczna. Książka wymieniona na pierwszym miejscu jest obszerną monografią życia i myśli, opartą na szerokim materiale; w zakończeniu zawiera szczegółową bibliografię pism Simone Weil oraz książek o niej i najważniejszych dotyczących jej artykułów z czasopism. Druga książeczka jest popularnym przedstawieniem rozwoju myśli postaci tytułowej, napisanym przez autorkę, która ma w swoim dorobku poważne prace naukowe z dziedziny filozofii i myśli religijnej, średniowiecznej i współczesnej.

Jacques Maritain, La responsabilité de l'artiste przekł. z ang. G. i Ch. Brazzola (Le Signe, Librairie Arthème Fayard, 2 wyd. Paris 1961, str. 124, cena 7,50 NF). Książka powstała w r. 1960 z sześciu wykładów, które autor miał w Princeton University w r. 1951, i ma treść następującą: Avant-propos. Ch. I. Art et Moralité. Ch. II. L'Art pour Art. Ch. III. L'Art pour le peuple. Ch. IV. La poésie et la perfection de la vie humaine.

Hans-Eduard Hengstenberg, Philosophische Anthropologie (Verlag H. Kohlhammer, Stuttgart 1, 2 wyd. 1960, str. XIV + 396, cena 24 DM). Poprzednie wydanie ukazało się w r. 1957.

Tegoż autora: **Freiheit und Seinsordnung, Gesammelte Aufsätze und Vorträge zur allgemeinen und speziellen Ontologie** (w tym samym nakładzie, 1961, str. 320, cena 24 DM). Autor, urodzony w Nadrenii 1904 r., był uczniem Maxa Schelera, Johanna Lindworsky'ego, N. Hartmanna i H. Plessnera. Przez szereg lat był prywatnym uczonym, obecnie jest zwyczajnym profesorem filozofii w Uniwersytecie w Würzburgu na wydziale pedagogicznym. Jest autorem ośmiu książek i wielu artykułów, głównie z zakresu antropologii filozoficznej i etyki, od których przechodzi na pole ontologii.

Paul Lorenzen: Formale Logik. (2. verbesserte Auflage, Berlin 1962, W. de Gruyter u. Co., str. 165, cena 5,80 DM). W stosunku do wydania pierwszego (zob. recenzję w Ruchu Filoz. t. XIX str. 170) wydanie obecne nie wprowadza zmian zasadniczych, zawiera jednak liczne drobne poprawki i przeformułowania. Najważniejszym przerwaniem uległ § 7 traktujący o niesprzeczności i zupełności systemów. Zmieniono tam układ aksjomatów G1—G4. Przekształcono też nieco układ aksjomatów logiki afirmatywnej G+1 — G+4. 2. Poza tym poprawiono błędy drukarskie wydania poprzedniego oraz uzupełniono bibliografię nowo opublikowanymi pozycjami a także rozszerzono indeks rzeczowy.

Kurt Schilling, Die Kunst — Bedeutung, Entwicklung, Wesen, Gattungen (Verlag Anton Hain KG, Meisenheim am Glan, 1962, str. VIII, 232, cena w opr. 25,80 DM). Treść: Einleitung. I. Kunstphilosophische Grundlegung (1. Tier und Mensch, 2. Abbildlichkeit, Urzeit, Höhlenmalerei, 3. Vorzeit. Ma-

gisch prägende Rhythmisierung des Lebens. 4. Das Kunstwerk als freies Vorbild — Beispiele: Griechen, Mittelalter, 5. Vollendete Befreiung des Kunstwerkes als solchen im Traum — A. Inhalt: Platon, B. Form: Kant, 6. Anhang zur Soziologie der Kunst). II. Allgemeine Aesthetik (1. Erscheinung und Gegenstand der Kunst — Die Gestalt, 2. Der Gehalt der Kunst, 3. Poiesis und Praxis — Kunst und Sittlichkeit, 4. Poiesis und Theoria — Kunst und Erkenntnis, 5. Die Grenzbegriffe — Das Naturschöne, das Erhabene und das Komische, 6. Das Urteil über Kunst). III. Spezielle Aesthetik (Einleitung: Der Stilbegriff. A. Raumkünste — 1. Architektur, 2. Ornament, 3. Plastik, Malerei, Graphik, 4. Imitative und abstrakte Kunst; B. Zeitkunst: Musik — 1. Tonhöhenverhältnisse, 2. Rhythmus, 3. Das Ausdrucksproblem, 4. Entstehung und Entwicklung der Musik; C. Sprachkunst: Dichtung — 1. Sprachanalyse: a) Geistige Bedeutung, b) Symbolik, c) Wortklang als Zeichen, Rhythmus, Reim, d) Sprachsynthesis, 2. Das Problem der Gattungen; Epos, Lyrik, Dramatik).

Giuseppe Prezolini, Das Erbe der italienischen Kultur übers. v. Lisa Rüdiger (Carl Schünemann Verlag Bremen, Sammlung Dieterich 238, 1960, str. 384 in 16°, cena DM 13,80 w opr.), Książka ukazała się najpierw pt. „The Legacy of Italy” w Ameryce, gdzie autor przebywa jako dobrowolny emigrant. W 30 rozdziałach zostały przedstawione z oryginalnego punktu widzenia historia dzieje kultury włoskiej, od wczesnego średniowiecza począwszy, z uwzględnieniem również filozofii. Oto tytuły niektórych rozdziałów: 3. Franz von Assisi (Der Heilige der Freiheit aus dem Geiste der Armut). 5. Die Universität (Die erste kosmopolitische Schöpfung Italiens). 9. Der Humanismus (Italiens teuer erkaufte Ruhmesblatt). 11. Der missverständene Aristoteles (Die Entdeckung des Klassischen). 12. Macchiavelli (Die Entdeckung der Politik als Wissenschaft). 14. Galilei (Die Entdeckung der Naturwissenschaft). 15. Vico (Die Entdeckung der Dichtung). 25. Italienische Philosophen (Bedeutende Männer, die Italien nicht brauchen konnte).

Das Problem der Ordnung, Verhandlungen des VI Deutschen Kongresses für Philosophie, München 1960, herausgeg. v. Prof. Dr. H. Kuhn u. Dr. Fr. Wiedmann (Verlag Anton Hain KG.,

Meisenheim/Glan, str. 352, 39 DM) — publikacja podaje teksty referatów i przebieg dyskusji z wymienionego w tytule kongresu (zob. Ruch Filoz. XX, str. 121b).

The Construction of Reality by Herman Zanstra, Formerly Professor of Astronomy in the University of Amsterdam, with a Commentary of Dr James Ross, Philosophy Department University of Michigan (Pergamon Press, Oxford—London—New York—Paris, 1962, str. 8 nlb+140, cena w opr. 21 s.). Podtytuł książki, powstaje z wykładów, które autor miał jako Netherlands Visiting Professor, brzmi: Lectures on the Philosophy of Science, Theory of Knowledge and the Relation between Body, Mind and Personality, given under the auspices of the Philosophy Department of the University of Michigan, Ann Arbor, as weekly lectures during the second semester of 1959/60. Autor, urodzony w r. 1894, pracował w uniwersytetach i obserwatoriach astronomicznych Holandii, Anglii, Stanów Zjednoczonych i Południowej Afryki, w r. 1961 otrzymał złoty medal Królewskiego Towarzystwa Astronomicznego w Londynie za prace w dziedzinie mgławic gazowych. Jego zainteresowania zagadnieniami filozoficznymi sięgają jeszcze lat młodości, Treść: Foreword. 1. A contribution of physics to modern thought. 2. Economy of thought and simplicity of laws. 3. Hypothesis and reality. 4. The construction of reality. The method and how it works. 5. Picture thought in waking life, dreams and art. 6. Mind under compulsion. 7. On the terminology of knowledge. Behaviourism. Cybernetics. 8. The principle of goal-directed activity. The model body, mind and personality. 9. Normal personality not a unit. Purpose thinking. Extension of the principles for obtaining knowledge. — Concluding remarks. Commentary by James F. Ross. Appendix: An early colloquium (1921). Name Index. Subject Index.

Philosophy in the Twentieth Century.

An Anthology, ed. by William Barrett (New York Univ.) a. Henry D. Aiken (Harvard Univ.). (New York, Random House, 1962, 2 tomy, str. VIII+ 878 oraz VIII+722, cena 13 dol.). Tom I zawiera działy: I. Pragmatism and America's Philosophical Coming of Age (wstęp H. D. Aiken, teksty J. Royce, Ch. S. Peirce, W. James, J. Dewey, G. Santayana):

II. The Rise of Analytical Philosophy in England (wstęp H. D. Aiken, teksty F. H. Bradley, G. E. Moore, B. Russell, L. Wittgenstein, J. Wisdom, J. L. Austin, A. N. Whitehead, Tom II: III. Positivism (wstęp W. Barrett, teksty M. Schlick, A. J. Ayer, W. V. Quine); IV. Phenomenology and Existentialism (wstęp W. Barrett, teksty E. Husserl, M. Heidegger, H. Bergson, G. Marcel, J. P. Sartre, A. Camus); V. Marxism and the Philosophy of History (wstęp W. Barrett, teksty B. Croce, V. I. Lenin, K. Jaspers); VI. Neo-Orthodoxy (wstęp W. Barrett, teksty E. Gilson, P. Tillich, M. Buber).

Living Schools of Philosophy ed. by D. D. Runes (Twentieth Century Philosophy, Littlefield, Adams and Co. Ames, Iowa, 1956, str. 500, cena dol. 1,95). Książka jest antologią, na którą składają się następujące fragmenty: I. Ethics (J. H. Tufts), Aesthetics (De Witt, H. Parker), Axiology (W. M. Urban), Philosophy of Law (R. Pound), Philosophy of History (J. E. Boodin), Philosophy of Science (V. F. Lenzen), Philosophy of Life (A. N. Whitehead), Metaphysics (E. W. Hall), Theology and Metaphysics (D. C. Mackintosh). II. Philosophy of the Twentieth Century (B. Russell), Kantianism (A. C. Ewing), Philosophy of Hegelianism (R. Hoenigswald), The Humanism of St. Thomas Aquinas (J. Maritain), Transcendental Absolutism (G. Santayana), Personalism (R. T. Flewelling), Phenomenology (M. Farber); Logical Empiricism (H. Feigl), The Story of American Realism (W. P. Montague), The Development of American Pragmatism (J. Dewey), Dialectical Materialism (J. Somerville), Philosophic Naturalism (R. B. Winn), Philosophies of China (Wing-tsit Chan).

Alan Donagan: The Later Philosophy of R. G. Collingwood (Oxford at the Clarendon Press, 1962, str. XII, 332, cena 42 s). Robin George Collingwood (1889—1943), profesor metafizyki Uniwersytetu w Oksfordzie, wychowany był w oksfordzkiej szkole realistycznej Wilsona i Pricharda, sam jednak przychylił się do kwitnącego również w Anglii idealizmu; zbliżony rodzajem zainteresowań do Crocego, z którym pozostawał w osobistych stosunkach, był przedstawicielem historyzmu filozoficznego. W Anglii jemu

współczesnej dość odosobniony (jakkolwiek jego dzieła były poczytne), w Polsce był zupełnie nieznan. Główne jego dzieła: *Essay on Philosophical Method* (1933), *The Principles of Art* (1938), *An Essay on Metaphysics* (1940), *The New Leviathan or Man, Society, Civilisation and Barbarism* (1942) oraz wydane pośmiertnie, z obszerną i pouczającą przedmową prof. T. M. Knox, *The Idea of History* (1946). Treść wymienionej w nagłówku książki: 1. Introduction. Part I. Mind and Language (2. Feeling and Consciousness. 3. Concepts and Propositions. 4. Question and Answer. 5. Homo nascitur poeta). Part II. Theoretical Science (6. Natural Science. 7. Psychology as the Science of Feeling. 8. Scientific History. 9. The Philosophy of History). Part III. Metaphysics (10. The Reform of Metaphysics. 11. Quaestiones disputatae). Appendices. Indexes.

Neal Ward Gilbert: Renaissance Concepts of Method. (Columbia University Press, New York 1960, str. XXVI+255, cena 6.00 dol.). Autor, profesor nadzwyczajny filozofii uniwersytetu w Buffalo, zajmuje się szesnastowieczną dyskusją dotyczącą pojęć metody — techniki zdobywania i przekazywania wiedzy. Dyskusja, w której brali udział logicy, filozofowie, matematycy, prawnicy, historycy, lekarze, teolodzy i inni, poprzedziła wielki rozwój badań naukowych w następnym wieku. Uczestniczył w niej także Bartłomiej Keckermann, którego autor wysoko ceni i sądzi, że logik gdański zasługuje na lepszą monografię aniżeli dotychczasowa W. H. van Zuylen'a (Bartholomäus Keckermann: Sein Leben und Wirken, 1934*). Dyskusja powyższa stanowiła w szczególności podstawę dla „Rozprawy o metodzie” Descartesa. Spis treści: Introduction. Part One. 1. The Ancient and Medieval Sources of Renaissance Methodology. 2. The History of Method as a Philosophical Term. 3. The Influence of Humanism on Methodology in the Various Subjects of the University Curriculum. Part Two. 4. The Methodology of the Dialecticians of the Renaissance. 5. The Single Method of

* O Keckermannie pisali ostatnio w Polsce: I. Dąbska, *Logika w gimnazjum akademickim gdańskim w pierwszej połowie XVII w.* (zob. *Ruch Filoz.* XIX, str. 248a) oraz B. Nadolski, *Zycie i działalność naukowa uczonego gdańskiego Bartłomieja Keckermannia* (zob. *Ruch Filoz.* XX, str. 226a).

Peter Ramus. 6. The Reaction to the Methodologies of Ramus and the Dialecticians. 7. The Italian Aristotelians. 8. Some Other Italian Aristotelians. 9. Echoes of the Methodological Controversy in England. 10. The Clash of Aristotelian and Ramist Methodology in Germany. Conclusion. Appendix: Methodus in Titles of Books in the Late Renaissance. Selective Bibliography. Index.

Aesthetics Today, Readings selected, edited and introduced by Mirris Philipson (Meridian Books, The World Publ. Comp. Cleveland and New York, 1961, str. 496, cena 1,65 dol). Treść: Preface. I. Art and Cultural Purposes (Introduction; J. Barzun — The Arts, the Snobs and the Democrat; N. Shamoto — On Tastes in Art — The Soviet View; A. K. Coomaraswamy — The Theory of Art in Asia; L. Kronenberg — America and Art). II. Style: Form-and-Content (Introduction; M. Shapiro — Style; E. H. Gombrich — Meditations on a Hobby Horse or the Roots of Artistic Form; J. Ortega y Gasset — On Point of View in the Arts). III. Expression and Communication (Introduction; O. K. Bouwsma — The Expression Theory of Art; L. B. Meyer — Some Remarks on Value and Greatness in Music; R. Arnheim — Expression). IV. Art and Knowledge (Introduction; L. Trilling — The Meaning of a Literary Idea; J. Maritain — Concerning Poetic Knowledge; H. D. Aiken — Some Notes Concerning the Aesthetic and the Cognitive). V. Psychology and Aesthetics (Introduction; D. N. Morgan — Psychology and Art — 1950; K. Burke — Freud and the Analysis of Poetry; H. Read — The Dynamics of Art; L. L. Whyte — A Scientific View of the „Creative Energy” of Man). VI. Aesthetics as a Philosophic Discipline (Introduction; R. Cumming — The Literature of Extreme Situations; H. Jaeger — Heidegger and the Work of Art; W. Abell — Toward a Unified Field in Aesthetics). Notes on Contributors. Bibliography.

Decisions, Values and Groups. Proceedings of a conference sponsored by the Air Force Office of Scientific Research held at the University of New Mexico (Pergamon Press, Oxford-London-New York-Paris. Printed in Poland to the order of PWN — Polish Scientific Publishers). Vol. 1. (ed. by Dorothy Willner,

Bureau of Applied Social Research Columbia University, 80 str., cena 12,50 Dol.) Contents: Mathematical Models in Decision Processes; Conceptualizations and Designs for Research in Values and Evaluative Processes; Theoretical Contributions to Small Group Research; Psychodynamic Patterns of Behaviour; Special Military Problems. — Vol. 2. (ed. by Norman F. Washburne 1962, str. 522, cena £ 5) zawiera 22 referaty m. i.: The Interdisciplinary Approach and the Concept of Behavioral Science (M. Landau, H. Proshansky, W. H. Ittelson); A Program for Research on Experiments in Social Psychology (H. W. Reicken); Some Requirements and Suggestions for Quantitative Methods in Behavioral Science Research (Ph. H. DuBois, D. Gold); Intelligence — A Concept in need of Re-examination (S. Liverant); Cognitive Structure and Social Structure — Some Concepts and Relationships (W. A. Scott) Uniformities in Culture — Ideas with Histories (E. Rose); A Descriptive Approach to Communication (H. Maclay); The Rational Properties of Scientific and Common Sense Activities (H. Garfinkel); Deterministic Theories (R. Montague); A Theoretical Analysis of Conflict (A. Pepitone, S. Feshbach). Subject Index.

D. L. Munby, God and the Rich Society — A Study of Christians in a World of Abundance (London, Oxford University Press, 1961, str. VI + 209, cena 25 s). Autor — Fellow of Nuffield College, Oxford — jest ekonomistą z zawodu, a zarazem działaczem chrześcijańskim (protestanckim) i uczestnikiem narad ekumenicznych. Książka zawiera rozwinęty tekst odczytów, które autor miał w Birmingham University (Edward Cadbury Lectures) w r. 1960, z dodatkiem trzech gdzie indziej publikowanych referatów; jej treścią jest przedstawienie zagadnienia pomocy dla krajów niedorozwiniętych z punktu widzenia wskazań ewangelicznych. Spis rzeczy: Preface. 1. God in the Economic Order. 2. God and Progress. 3. God and Wealth. 4. Fair Shares? 5. Sharing the World's Wealth. 6. Conflict and Co-operation. 7. Can we Control the Economic System? — Note on 'Technology'. 8. The Christian Impact. App. A. Christians and Economic Progress. App. B. The Use of the Resources of the World in Stewardship for the Whole of Mankind. App. C. The Two-Facing Role of the Bussinessman. — Sources of Quotations. Index.

Publikacje zbiorowe

Commentaria in Aristotelem Graeca, edita consilio et auctoritate Academiae Litterarum regiae Borussicae, vol I—XXIII, opr. w 29 tomach ukazały się ponownie nakładem firmy Walter de Gruyter (Berlin W 30), cena za komplet 4000 DM, w sprzedaży są również poszczególne tomy broszurowane.

Filon z Aleksandrii — przekład francuski wszystkich jego dzieł jest przygotowywany przez zespół trzydziestoosobowy w ramach Centre de la Recherche Scientifique przy Uniwersytecie w Lyonie. Całość wydawnictwa ma objąć 35 tomów, z których ukazało się dotychczas siedem. Całość ma być ukończona w r. 1967.

Opere complete di Michele Federigo Sciacca w 27 tomach wychodzą nakładem firmy Marzorati w Mediolanie. Ukazało się dotychczas 15 tomów.

Kants Gesammelte Schriften, 23 tomy w wydaniu Królewskiej Pruskiej Akademii Nauk, ukazały się ponownie nakładem firmy Walter de Gruyter w Berlinie (W 30), cena za komplet brosz. 1200 DM, w sprzedaży są również poszczególne tomy.

Wydawnictwa seryjne

Myśli i ludzie. W serii „Wiedzy Powszechnej” pod powyższym tytułem (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 467a) został wydany tomik kolejny: **Danuta Petsch: Tomasz Morus** (II. Filozofia nowożytna i współczesna pod red. doc. dra Br. Baczyki, str. 212, cena 15 zł). Autorka tak charakteryzuje swoje ujęcie: „Tomasz More, humanista świadomy zła panującego we współczesnym mu świecie... w licznych pismach ... rzuca hasło reform monarchii i reform Kościoła. ... W tym świetle pokazany, More przemawia do dzisiejszego czytelnika z przekonującą siłą ostrej krytyki feudalizmu i rodzącego się kapitalizmu oraz jako autor demokratycznych pomysłów reformatorskich. Ocenie czytelnika pozostawiamy, czy tak postawione zadanie udało nam się przeprowadzić w niniejszej próbie interpretacji życia i dzieła wybitnego Anglika”. W drugiej części (str. 87—199) zostały podane wyjątki z pism More'a (Utopia, Dialogi, Listy). Całość zamyka skróty nazwisk z objaśnieniami i bibliografia.

Sw. Tomasz z Akwinu: Suma Teologiczna. Tom 21. „Męstwo” (2—2, qu. 123—140) przełożył i objaśnieniami zaopatrzył ks. Stanisław Bełch (Kat. Ośrodek wydawn. „Veritas” w Londynie, tom 1 serii tomistycznej „Biblioteki Polskiej”, str. 210 w opr.). Obok objaśnień wydawcy, tom jest zaopatrzony w indeks źródeł oraz indeks zagadnień (terminów). Jako następny z kolei w tej samej serii ukazał się tom opatrzony numerem 24 „Wcielenie Słowa Bożego” (3 qu, 1—15) w przekładzie ks. St. Piotrowicza; w druku jest tom 22 „Umiarkowanie” (2—2, qu. 141—160). Całość Sumy wraz z indeksami wypełni 36 tomów.

Die philosophischen Bemühungen des 20. Jahrhunderts — to tytuł nowej serii wydawniczej, w nakładzie firmy Benno Schwabe u. Co Verlag, Basel/Stuttgart. Jako pierwsza pozycja ukazała się książka: **Die Philosophie Westeuropas im zwanzigsten Jahrhundert von Hermann Noack** Professor der Philosophie an der Universität Hamburg (1962, str. 359, cena w opr. 27 DM). Treść: Einleitung (Die Signatur der Zeit in der westeuropäischen Philosophie des 20. Jahrhunderts). Die Hauptrichtungen der westeuropäischen Philosophie (I. Friedrich Nietzsche — a) Leben, Werk und Sprache, b) Grundzüge der Philosophie Nietzsches, c) Das dionysische Lebensgefühl, d) Der Immoralismus, e) Der Antichrist, f) Der Nihilismus und die Metaphysik des Willens zur Macht, g) Zur Würdigung von Nietzsches Werk und Wirkung. II. Von der metaphysischen zur hermeneutischen Lebensphilosophie — a) Spengler, Klages und die Krisenproblematik, b) Bergson und Simmel, c) Dilthey und der Historismus. III. Vom Neukantianismus zum dialektischen Idealismus — a) Die Marburger Schule, Cohen und Natorp, Die Entwicklung der Marburger Schule, b) Die Badische Schule, Windelband und Rickert, Die Entwicklung der Badischen Schule, c) Das Problem der Dialektik und der Neuhegelianismus, In Deutschland, Im Ausland. IV. Von der Phänomenologie zur Ontologie — a) Deskriptive Psychologie und Gegenstandstheorie, Das Psychologismusproblem, Fr. Brentano, A. v. Meinong, H. Pichler und die bewusstseinstheoretische Metaphysik, b) Phänomenologie und Ontologie, E. Husserl, M. Scheler und die phänomenologische Schule, N. Hartmann und die Realontologie. V. Von der Existenzdialektik zur

Existenzphilosophie — a) Kierkegaard und die Existenzproblematik, b) Von der Existenztheologie zum Existenzialismus, c) K. Jaspers, d) M. Heidegger, VI. Vom Neupositivismus zur analytischen Philosophie — a) Die Frage nach der Sache der Philosophie, b) Der Empirismus des Wiener Kreises, c) B. Russell, G. E. Moore und L. Wittgenstein. Jako dalsze pozycje zapowiedziano m. in.: Die nicht-marxistische Philosophie Osteuropas von Dimitrij Tschizewskij, Professor der Slavistik an der Universität Heidelberg, Die Wechselwirkung zwischen Philosophie und evangelischer Theologie, Die Wechselbeziehungen zwischen Philosophie und katholischer Theologie, Die Begegnung zwischen Philosophie und Tiefenpsychologie, Die wechselseitigen Beziehungen zwischen Philosophie und moderner Physik, Die inneren Verbindungen zwischen Philosophie und Medizin.

Monographien zur philosophischen Forschung (Verlag Anton Hain KG., Meisenheim (Glan) — w serii tej ukazały się ostatnio następujące pozycje: XXVII. August Seiffert — *Concretum*, str. 362, 36 DM; XXVIII. Ivo Höllhuber — Michele Federigo Sciacca, ein Wegweiser abendländischen Geistes str. 176 cena 16,90 DM; Rainer Marten — *Ousia im Denken Platons*, str. 84, cena 14 DM.

Wydawnictwa ciągłe i czasopisma

Estetyka, rocznik III (PAN Komitet Nauk o Sztuce, PWN Warszawa 1962, str. 336, cena 77 zł). Kolejny tom tego czasopisma (zob. *Ruch Filoz.* XX, s. 114a oraz XXI, s. 343a) wyszedł pod zmienioną firmą instytutu PAN i zawiera: ROZPRAWY. K. Piwocki — Husserl i Picasso; M. Porebski — Teoria informacji a badania nad sztuką; W. Tarkiewicz — *Ekspresja i sztuka*; J. Szrednicki — *Upodobanie a sąd estetyczny*; T. Brunius — *O sposobach korzystania ze sztuki*; S. Szuman — *O artystycznym przekształceniu i przeobrażeniu naturalnego wyglądu przedmiotów w utworach graficznych i malarskich*; J. L. Zajac — *Przestrzeń w obrazach*; J. Pelc — *Zdania a sąd w dziele literackim*; M. Gołaszewska — *Z badań nad genezą krytyki artystycznej*; E. Csató — *Funkcje mowy scenicznej*; J. Białostocki — *Pojęcie natury w teorii sztuki Renesansu*;

A. Nowicki — *Problematyka estetyczna w dziełach Giordana Bruna*; S. Krzemięń — *Realizm, narodziny pojęcia i krystalizacja doktryny*; I. Wojnar — *Estetyka a problemy wychowawcze*. INFORMACJE. H. Junghertz-Taborska — *Główne kierunki współczesnej estetyki angielskiej*. SPRAWOZDANIA. *Woprosy Estietiki* t. 3 i 4, 1960 (S. Resz); *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, t. XVI—XIX, 1957—1961 (B. Wiśniowski, S. Kumorowa); *The British Journal of Aesthetics*, 1960—1961 (H. Junghertz-Taborska); *Revue d'Esthétique*, 1957—1961 (I. Wojnar); *Rivista di Estetica*, 1959—1960 (M. Rzepińska). RECENZJE. *Pisma estetyczne Leona Chwistka* (K. Zwolińska); *Jana Białostockiego „Teoria i twórczość”* (M. Porebski).

Przegląd Psychologiczny (zob. *Ruch Filoz.* XXI, str. 116a) nr 5 ukazał się w lipcu 1962 r.; przygotowany został do druku — po śmierci redaktora naczelnego prof. Stefana Błachowskiego — przez prof. Mieczysława Kreutzta i zawiera pięć rozpraw oryginalnych oraz rubryki: *Przegląd zagadnień*, *Recenzje*, *Nowa aparatatura* (str. 207, cena 35 zł, adres Redakcji: Warszawa, Krakowskie Przedmieście 26/28).

Zeszyty Naukowe KUL przynoszą w n-rze 4 (20) roczn. V (1962) artykuł ks. Tadeusza Ślipko — *Aktualne tendencje w etyce marksistowskiej w Polsce* (str. 75—97), zawierający krytyczną analizę publikacji z zakresu etyki prof. M. Fritzlanda.

Studies in Soviet Thought, a Quarterly of the Institute of East-European Studies at the University of Fribourg, Switzerland. (The Reidel Publishing Comp., Dordrecht/Holland. P. O. Box 17. Prenumerata roczna 40 fl. hol. lub 11,20 dol.). Redaktorem kwartalnika jest prof. J. M. Bocheński, adres redakcji w Instytucie, rue de l'Hôpital, Fribourg. Pierwszym tomem czasopisma jest książka, która ukazała się pod tym samym tytułem w r. 1961 (str. 150, cena 5 dol.) i zawiera: J. M. Bocheński — *On Soviet Studies*; Th. J. Blakeley — *A Bibliography of Soviet Philosophy*; J. M. Bocheński — *Soviet Logic*; G. Küng — *Mathematical Logic in the Soviet Union (1917—1947 and 1947—1957)*; N. Lobkowicz — *The Principles of Contradiction in Recent Soviet Philosophy*; H. Dahm — *Soviet Phi-*

osophy's Conception of 'Basic Laws', 'Order' and 'Principles'; H. Fleischer — On Categories in Soviet Philosophy, a Survey; S. Müller — Markus — Einstein and Soviet Philosophy; Z. Jordan — The Development of Philosophy and Marxism-Leninism in Poland since the War; N. Lobkowitz — Marxism-Leninism in Czechoslovakia; L. Vrtacizic — Marxist-Leninist Literature in Yugoslavia 1949—1959; A. Buchholz — Problems of the Ideological East-West Conflict. Index. W r. 1962 czasopismo wychodzi już jako kwartalnik. **Zeszyt 1 tomu II** zawiera: **ARTICLES.** J. M. Bocheński — The Three Components of Communist Ideology; H. Fleischer — The Materiality of Matter; D. D. Comey — Two Recent Soviet Conferences on Logic; L. Hackstaff a. J. M. Bocheński — A study in Many-valued Logic; S. Müller-Markus — Die Organisation der sowjetischen Philosophie der Physik seit Dezember 1960. **NOTES and COMMENTS.** Organisational; Dialectical and Historical Materialism; Logic; Philosophy of Physics; Miscellaneous. **REVIEWS.** V. P. Tugarinov, O cennostiach žizni i kultury (H. Fleischer); G. L. Kline, The Withering away of the State — Philosophy and Practice (D. Comey). **CHRONOLOGY.** Main Events in Soviet Philosophy 1947—1960 (T. Blakeley); Report from the Institute of East-European Studies. A Note to Western Authors. Treść **zeszytu 2.** (June 1962): **ARTICLES.** The Sovietological Conference in Berlin; T. Blakeley — Is Epistemology Possible in Diamat?; L. Vrtacizic — Der jugoslawische philosophische Revisionismus im Lichte der sowjetischen Kritik; H. Fleischer — The Limits of 'Party-Mindedness', a Selection of Texts. **NOTES and COMMENTS.** **REVIEWS.** A. Buchholz, Der Kampf um die bessere Welt (J. M. Bocheński); D. Joravsky, Soviet Marxism and Natural Science 1917—1932 (D. D. Comey); A. S. Esenin-Vol'pin, Vesennij List (D. D. Comey); S. T. Meljuchin, O dialektike razvitija neorganicznejeskoj prirody (H. Fleischer). **CHRONOLOGY.** 1960 (addenda), 1961. **BIBLIOGRAPHY.** Recent Western Works on Soviet Philosophy (K. G. Ballestrem). Report from the Institute. — Redakcja pośredniczy w przekazywaniu książek i odbitek autorów z krajów zachodnich filozofom radzieckim.

Darshana. An International Quarterly of Philosophy, Psychology, Psychical Re-

search, Religion, Mysticism and Sociology wychodzi od 1 stycznia 1961 r. pod redakcją komitetu na którego czele stoi Prof. J. P. Atreya (Moradabad, India — prenumerata roczna 3 dol.). W czasopiśmie tym ukazały się m. i. następujące artykuły: T. M. P. Mahadevan — The Role of Knowledge; A. J. Bahm — What is Self? The Organicist Answer; Ch. Hartshorne — Religion and Creative Experience; B. L. Atreya — Psychological Approach to World Peace; J. Sommerville — The UNESCO Approach to East-West Ideological Differences.

Bibliografie, leksykony

Informator o wynikach badań naukowych w r. 1961 w szkołach wyższych. Nauki Humanistyczne. (Min. Szkoln. Wyższego, Warszawa PWN 1962) podaje na str. 25—66 (B. Tematy wchodzące w zakres planu badań naukowych część „R”. Filozofia, socjologia, pedagogika, psychologia) 51 tytułów prac filozoficznych, 24 — socjologicznych, 30 — pedagogicznych oraz 31 psychologicznych.

Emilio Willems: Dictionnaire de Sociologie. Adaptation française par Armand Cuvillier (Petite Bibliothèque sociologique internationale. Paris, M. Rivière 1961 str. 272). Jest to francuskie wydanie Dicionário de Sociologia, który ukazał się w Rio de Janeiro 1950 r., uwzględniające uzupełnienia z ostatniego dziesięciolecia. Oprócz informacji terminologicznych słownik podaje nazwiska ponad 300 socjologów z danymi biograficznymi i bibliograficznymi.

Odczyty, wykłady, referaty

Oddział PTF w Krakowie (zob. Ruch Filoz. XXI s. 467b) — 29 IX 62. W. Kaufmann (Princeton USA): O zagadnieniu alienacji. — 13 X 62. I. Dąbbska: Zagadnienie czasu u Pascala. — 15 X 62. M. Cohen (Mass. Inst. of Techn., Boston): What is the Critical Reason to-day? — 20 X 1962. R. Ingarden: O tzw. alienacji (zagajenie dyskusji). — 25 X 62. T. Czeżowski: O indywiduach oraz istnieniu. — 29 X 62. G. Mende (Jena): Über ein neues Nietzsche-Buch.

Sekcja estetyki odbyła dwa posiedzenia naukowe, poświęcone dyskusji na temat

„Zagadnienia systemu jakości estetycznej wartościowych”, zagajonej przez prof. R. Ingardena.

Oddział PTF w Lublinie — 5 X 62. N. Lubnicki, Z. Cackowski, T. Margul: Aktualne zagadnienia filozofii i socjologii (na marginesie wrześniowej konferencji filozoficznej). — 26 X 62. K. Rudolph (Lipsk): Die Problematik der Religionswissenschaft als akademische Disziplin (streszczenie w jęz. polskim). — 3 XI 62. A. Luria (Moskwa): Główne zagadnienia badań wyższych czynności nerwowych (w jęz. rosyjskim); E. Chomska (Moskwa): Regulująca rola mowy i jej zaburzenia przy uszkodzeniach mózgowych (w jęz. rosyjskim). — 16 XI 63. Z. Poniatowski: Zasada integracji świata w dziejach filozofii. — 30 XI 62. Fr. Tokarz: Starożytna filozofia chińska (Moh-tih). — 14 XII 62. M. Ziemnowicz: John Dewey jako filozof, psycholog i pedagog. — ODCZYTY POPULARNO-NAUKOWE. 15 XI 62. T. Kwiatkowski: Pojęcie światopoglądu. — 22 XI 62. L. Koj: Zasady poprawnego przemawiania. — 29 XI 62. T. Margul: Zagadnienie powstawania świata i społeczeństwa ludzkiego w mitologii japońskiej. — 6 XII 62. N. Lubnicki: Czas i przestrzeń w życiu, w nauce i filozofii. — 13 XII 62. Z. Czarnecki: Jak rozumiano duszę we wczesnej filozofii greckiej.

Oddział PTF w Toruniu (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 468a) — 10 X 62. T. Czeżowski: Konotacja i denotacja. — 31 X 62. B. Wolniewicz: Budowa logiczna „Tractatus Logico-Philosophicus” Wittgensteina. — 26 XI 62. Cz. Znamierowski: O relatywizmie etycznym. — 20 XII 62. S. Rogowski: Ideał a rzeczywistość (uwagi z logicznego punktu widzenia). — Koło w Olsztynie odbyło w drugim półroczu 1962 r. dwa posiedzenia naukowe z referatami: 16 XI 62. H. Hinz, Niektóre problemy ideologiczne Soboru; 20 XII 62. Z. Hull, Juliana Huxley'a filozofia religii.

Oddział PTF we Wrocławiu (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 468a) — 18 X 62. J. Ładosz: Logika w świetle epistemologii genetycznej i dialektyki (relacja z sympozjum genewskiego). — 25 X 62. M. Kokoszyńska-Lutman: Sprawozdanie z podróży naukowej do USA. — 31 X 62. G. Mende (Jena):

Atom a problem transcendencji (w jęz. niemieckim). — 6 XI 62. W. Heinrich: O poglądach Lenina na przedmiot filozofii naukowej. — 7 XI 62. R. Suszko: O pełni logiki tradycyjnej. — 18 XII 62. R. Wójcicki: Empiryczna sensowność wyrażań.

Wydział Filozoficzny Tow. Naukowego KUL w Lublinie (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 345b) — 28 IX 62. I. Dąbwska: Czas w ujęciu Pascala. — 17 X 62. St. Kamiński: O dyskusji w sprawie naukowego charakteru teologii. — 8 XI M. Gogacz: Niektóre źródła teorii duszy ludzkiej u Marsilio Ficino. — 28 XI 62. St. Kamiński: Idealna a faktyczna metoda naukowa u Arystotelesa. — 13 XII 62. W. Sedlak: Rola krzemu jako mikroelementu w organizmie i teoria silicidów.

Prof. Wl. Tatarkiewicz wygłosił w czasie pobytu w Anglii i Stanach Zjednoczonych AP następujące odczyty: 15 III 1962. Londyn, University of London, Birkbeck College i British Society: Filozofia a sztuka abstrakcyjna (ang.). 16 II 1962. Londyn, Odczyt zorganizowany przez towarzystwo „Kontynenty”: Rozwój pojęcia sztuki. — 17 IV 1962. New York, Columbia University: Klasyfikacja sztuk w starożytności (ang.). — 6 IV 1962. New York, Pol. Institute of Arts and Sciences: Zadowolenie z życia. — 14 V 1962. Philadelphia, University of Pennsylvania: Historik filozofii i jego problemy (ang.). — 22 VI 1962. Chicago, Polskie Stowarzyszenie Akademickie: Starożytne a nowożytne rozumienie sztuki. — 18 VII 1962. Santa Barbara, University of California: Poznawcze możliwości sztuk (ang.). — 20 VII 1962. Los Angeles, University of Southern California: Filozoficzne źródła klasycznej sztuki (ang.). — 24 VII 1962. Claremont, Graduate College: Nowa sztuka a filozofia (ang.). — 9 VIII 1962. Berkeley, University of California: Klasyczna sztuka grecka a dwie filozofie (ang.).

Czwartki Literackie Miejskiej Biblioteki Publ. w Zakopanem: 11 X 62. J. Hadyna — Swami Vivekananda, filozof indyjski (w setną rocznicę urodzin).

Organizacje

Internationale Vereinigung zur Förderung des Studiums der Hegelschen Philosophie została powołana do życia

uchwała Zjazdu Heglowskiego (Hegel-Tagung), który odbył się 29 VII — 1 VIII 1962 r. z inicjatywy Hegel-Archiv i Hegel-Kommission der d. Forschungsgemeinschaft w Heidelbergu (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 237b). Przewodniczącym organizacji został prof. Hans-Georg Gadamer (Heidelberg), wiceprzewodniczącymi prof. A. Koyré (Paryż) i prof. J. Ritter (Münster), zarząd ma się składać z przedstawicieli tych narodów, które będą reprezentowane w organizacji przynajmniej przez pięciu członków. Adres: Prof. Gadamer, Heidelberg-Universität, Augustinergasse 15.

Schopenhauer-Archiv przy Miejskiej i Uniwersyteckiej Bibliotece w Frankfurcie nad Menem oraz Schopenhauer-Gesellschaft zostały obecnie tak związane ze sobą, iż przewodniczący towarzystwa dr Arthur Hübscher objął zarazem kierownictwo archiwum (wspólny adres: Frankfurt-Wiesbaden, Hedderheimer Landstrasse 225, Haus Zoll).

Association for Symbolic Logic: skład zarządu na okres trzyletni 1962—1964 jest następujący: Przewodniczący Leon Henkin (Berkeley), wiceprzewodniczący Carl G. Hempel (Princeton), członkowie J. R. Shoenfeld (Duke Univ.), Burton Dreben (Harvard), D. Scott (Berkeley), A. Schmidt (Marburg/Lahn), St. Jaśkowski (Toruń).

Sekcja Logiki, Metodologii i Filozofii Nauk Międzynarodowej Unii Historii i Filozofii Nauk (UIHPS) odbyła swe ogólne zgromadzenie w czasie Koloquium w Helsinkach w sierpniu 1962 r. (zob. str. 104a) i dokonała wyboru nowego Zarządu na lata 1963—1966 w następującym składzie: G. H. von Wright (Finlandia) — przewodniczący, L. Kalmár (Węgry) — zastępca przewodniczącego, P. Suppes (USA) — sekretarz, H. Freudenthal (Holandia) — skarbnik, prof. A. Mostowski z Warszawy został członkiem Zarządu. Uchwalono zorganizować następny Międzynarodowy Kongres Logiki, Metodologii i Filozofii Nauk w 1964 r. w Jerozolimie.

The Max Weber Centennial Commission powstała w Kansas City (706 Grand Avenue, Kansas City 6, Missouri) celem przygotowania w r. 1964 obchodu setnej rocznicy urodzin tego socjologa i filozofa; w programie są wykłady, seminaria w różnych instytucjach oraz centralne sympozjum, projektowane na kwiecień 1964 w Kansas City.

Zjazdy

XIII Międzynarodowy Kongres Filozoficzny w Meksyku (zob. Ruch Filoz. XXI, s. 469b). Sekretariat Kongresu wydał drukiem „Introductory Reports” zawierające referaty przeznaczone na posiedzenia plenarne: I. The Problem of Man (Gabriel Marcel, Michele F. Sciaccia, Adolfo Munoz Alonso, F. J. v. Rintelen, Juan Zaragüeta, Louis de Raeymaecker, Miguel A. Virasoro, M. B. Mitin). II. The Criticism of Our Time (Francisco Larroyo, Herbert W. Schneider, P. T. Raju, Charles A. Moore). Opublikowano nadto materiały pięciu sympozjów: I. Philosophical Argumentation (J. Marias, J. Passmore, N. Rotenstreich, J. Wahl); II. The Husserlian Notion of the Lebenswelt (J. Gaos, L. Landgrebe, E. Paci, J. Wild); III. Natural Rights and Axiology (L. Bagolini, N. Bobbio, H. Coing, F. García Máynez, M. Reale, L. Recaséns Siches); IV. Value in Genere and Specific Values (D. Christoff, J. L. Curiel, A. C. Ewing, R. Frondizi, R. S. Hartmann, J. F. v. Rintelen); Information and Communication (T. A. Brody, J. Ferrater Mora, J. D. García Bacca, H. Margenau).

Doroczny Zjazd Polskiego Towarzystwa Psychologicznego obradował w Poznaniu 28—30 października 1962 r. Program Zjazdu wypełniły — poza zebraniem administracyjnym — sprawozdania poszczególnych oddziałów Towarzystwa z prac badawczych, aktualnie prowadzonych w kraju. Przewodniczącym Towarzystwa został wybrany prof. Andrzej Lewicki z Uniwersytetu Poznańskiego.

VII Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki (Zakład Logiki IFS PAN) odbyła się w Krakowie 26—27 X 1962 r. z następującym programem: I. Dąbska — Poglądy Wittgensteina na niesprzeczność i na charakter zdań matematycznych, zawarte w „Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik”; A. Korcik — Jana Śleszyńskiego formalna teoria relacji „przed”, „po” i „między”; S. Kamiński — Geneza i charakter dylematu w logice tradycyjnej; K. Leśniak — Uwagi o „Dialektyce Cycerona” Adama Burskiego; T. Kwiatkowski — Koncepcja Wasiliewa logiki niearystotelesowskiej; I. Tarnowska — a) Krakowski Arystoteles logiczny XIV i XV wieku; b) Z badań nad logiką Michała z Bystrzykowa

(cz. 2); J. Wójcik — Wybrane zagadnienia logiki Jana z Głogowa.

Krajowa Konferencja Psychologów Klinicznych odbyła się w Warszawie 15—17 XI 1962; w programie zawierały się następujące referaty o charakterze ogólnym: Główne problemy psychologii klinicznej (A. Lewicki); O zastosowaniu metod psychometrycznych w psychologii klinicznej (M. Choynowski); Próba modyfikacji metody Rorschacha (M. Kreutz).

Międzynarodowe Kolokwium poświęcone tzw. logikom nieklasycznym (wielowartościowym, modalnym i logikom norm) odbyło się w Helsinkach 23—26 sierpnia 1962 r. pod patronatem Sekcji Logiki, Metodologii i Filozofii Nauk przy międzynarodowej Unii Historii i Filozofii Nauk (UIHPS). Przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego był prof. G. H. von Wright, w czasie obrad wygłoszono 23 referaty, w tej liczbie były 4 referaty autorów polskich: A. Mostowskiego, S. Jaśkowskiego, H. Rasiowej i T. Hiża. Sprawozdanie, zawierające wszystkie referaty, będzie ogłoszone drukiem.

18. Internationale Hochschulwochen des Europäischen Forums, Alpbach w Tyrolu 18 VIII — 5 IX 1962 miały jako temat: Westliche Welt und asiatische Kulturen, w którym zostały wyodrębnione następujące sekcje: Metaphysik in Orient und Okzident; Der Einfluss des europäischen Denkens auf Asien seit der Aufklärung; Die dogmatische Theologie des Westens und das undogmatische religiöse Denken des Ostens; Psychische Techniken und Therapien in West und Ost; Dialektischer Materialismus und exakte Wissenschaft.

XVIIes Rencontres internationales de Genève (zob. Ruch Filoz. XX, str. 122a) 4—14 IX 1962 miały za temat: La vie et le temps oraz Les générations dans le monde actuel.

VI. Internationaler Hegel-Kongress, zorganizowany staraniem Hegel-Gesellschaft (Ila Marktplatz, Grünwald bei München) obradował w Genewie 7—10 września 1962 r., łącząc dwie różne rocznice, mianowicie 250-lecie urodzin J. J. Rousseau i 150-lecie ukazania się pierwszego tomu Hegla „Wissenschaft der Logik”. Kongres zgromadził przedstawicieli wielu krajów m. i. Związku Radzieckiego i Polski. Sprawozdanie z przebiegu Kongresu podają „Studia Filozoficzne”, z. 1 z r. 1963, str. 265.

Institut Voltaire z siedzibą w Genewie, w tamtejszym mieszkaniu Voltaire'a „Aux Délices” organizuje międzynarodowy kongres wolterowski 4—12 lipca 1963 na temat ogólny: Le siècle des lumières.

Xth International Congress — History of Science obradował 26 VIII — 2 IX 1962 r. w Ithaca — Philadelphia USA (Poprzedni odbył się w Hiszpanii w 1959 r., zob. Ruch Filoz. XIX, str. 305b) z udziałem blisko 400 uczestników, wśród których była także delegacja PAN z prof. B. Suchodolskim na czele. Obrady toczyły się na czterech sympozjach i w siedmiu sekcjach, nadto odbyło się kolokwium na temat stosunków między historią i filozofią nauki. Sekcja I nosiła tytuł General Problems in the History of Science, Methods, Philosophy and Historiography of Science, III — Science in Antiquity, IV — Science in the Middle Ages and the Renaissance, VII — Sciences of Man (Psychology, Anthropology, Sociology, Linguistics). Wygłoszono m. in. następujące referaty: Science and the Neoplatonists (S. Sambursky), The Graeco-Roman Concept of Scientific Progress (L. Edelstein), The animate and sensitive body in Renaissance Science (A. C. Crombie), Sur le dualisme foncier au apparent des notions de corpuscule et du milieu continu (M. A. Tonnelat), The Influence of Minimum Principles on the Philosophies of Leibniz and Kant (G. Buchdahl), Bacon's Second Method (M. Hesse), „Probabilists”, „Antiprobabilists” and the Quest for Certitude in the XVIth and XVIIth Centuries; Traditional Themes and New Perspectives in the Origin of Modern Philosophy and Science (B. Nelson), Descartes and Plato (D. Shapere), L'Universalisme épistémologique et l'émancipation des sciences au XVIe siècle (W. Voisé), The Scope of the History of Technology and Its Place among other Sciences (E. Olszewski), The Concept of Time from Pythagoras to Aristotle (G. J. Whitrow), Nicholas of Cusa as a Forerunner of Modern Science (Th. P. Mc Tighe), Newton and Spinoza (O. Blüh), Was Gassendi a Predecessor of Newton? (M. Čapek), The Development of Newton's Concept of Force (J. W. Herivel), Les problèmes de „l'essence” et de „l'existence” dans la connaissance de l'homme (B. Suchodolski), Is Philosophy of Science Germane to History of Science? The Work of Emile Meyerson and Joseph Needham (R. Cohen), Philosophy and

the History of Science (S. Toulmin), The Confusion between Physics and Metaphysics in the Standard Histories of Physics (J. Agassi), The Theory of Michael Sendivogius, Its Origin and Significance (W. Hubicki), Thomas Aquinas' Notion of a Physical Science (F. J. Collingwood), Aristotle's „Shipbuilders” and Medieval Criticisms of His Law of Motion (E. Grant), Some Problems of Source Material in the History of Science in Mediaeval India (A. Rahman), Aristotle's Notion of Place (Topos) in Physics (S. Bochner).

Międzynarodowe Kolokwium Filozoficzne poświęcone J. G. Fichtemu w 200 rocznicę urodzin odbyło się w Berlinie w ramach uroczystości organizowanych z tej okazji przez Uniwersytet im. Humboldta 17—20 maja 1962 r. Temat główny: „Johann Gottlieb Fichte jako niemiecki patriota” podkreślał społeczny i polityczny charakter kolokwium. Wygłoszono 15 referatów. Doc. Emil Adler przedstawił w swoim referacie recepcję filozofii Fichtego w Polsce oraz nowsze polskie opracowania tej filozofii. Referaty mają być opublikowane w osobnym wydawnictwie. (Sprawozdanie z Kolokwium ukazało się w Studiach Filozoficznych 4 (31) z r. 1962, str. 259—260).

12. Mediävistentagung organizowana przez Thomas-Institut an der Universität Köln, pod przewodnictwem prof. Wilperta, obradowała 25—27 IX 1962 na temat ogólny: Berufsbewusstsein und Selbstverständnis des spätmittelalterlichen Menschen. Wygłoszono m. i. referaty: A. Dempf (Monachium) — Die Differenzierung der Berufsentelligenzen im 14. Jahrh.; A. L. Gabriel (USA) — Motivation of the Founders of Mediaeval Colleges; W. Rüegg (Frankfurt) — Das Sendungsbewusstsein des Humanisten; J. Le Goff (Paryż) — Comment l'université médiévale est consciente d'elle-même; P. Wilpert (Kolonja) — Boëthius von Dacia, die Autonomie des Philosophen; E. Colomer (San Cugat) — Das Sendungsbewusstsein des Ramon Lull; H. Keller (Frankfurt) — Die Persönlichkeit des Künstlers in der mittelalterlichen Werkstatt.

Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie odbyła 7—9 X 1962 w Monachium doroczne zebranie sekcji niemieckiej, temat ogólny obrad brzmiał: Philosophie der Menschenrechte und der Grundrechte der Staatsbürger.

Congrès de symbolisme, zorganizowany przez Société de symbolisme w Paryżu obradował w Brukseli 23—24 XI 1962 na temat ogólny: Les fondements du symbolisme à la lumière de plusieurs disciplines, w którego ramach wygłoszono dziewięć referatów.

XIX° Congresso Nazionale di Filosofia, staraniem Società Filosofica Italiana, obradował w Uniwersytecie Bari 16—19 marca 1962 pod przewodnictwem prof. F. Battaglia na temat: La filosofia di fronte alle scienze. Na zebraniach plenarnych wygłoszono referaty programowe: La filosofia di fronte alle scienze (A. Guzzo), Filosofia e scienze fisico-matematiche (L. Geymonat), Filosofia e psicologia (C. Musatti), Filosofia e sociologia (F. Lombardi), Filosofia e storia (A. Corsano).

Institut International d'études européennes A. Rosmini, Bolzano zorganizował także swą doroczną sesję 29 VIII—2 IX 1962 na temat ogólny: Fondements et limites de l'éducation de l'homme européen, w którego obrębie dyskutowano zagadnienia: 1. L'homme européen et l'interprétation nationale de l'histoire, 2. Les bases de l'éducation de l'homme européen, 3. Les limites dans l'éducation de l'homme européen, 4. Le type idéal de l'homme européen. Dyrektorem Instytutu jest prof. Felice Battaglia.

Joint Session of the Aristotelian Society and the Mind Association, doroczny zjazd filozofów angielskich, w r. 1963 został wyznaczony na 12—14 lipca w Newcastle z następującym programem: Odczyt inauguracyjny: On Knowing the Difference between Right and Wrong (K. W. Britton); Sympozja: Plato and the Third Man (C. Strang, D. A. Rees); Christian Virtues (T. H. McPherson, J. Harrison); Knowing where One is (D. R. P. Wiggins, M. J. Woods); Negative Utilitarianism (H. B. Acton, J. W. N. Watkins); Oratio obliqua (A. N. Prior, A. Kenny); Existentialism (A. R. Manser, A. Kolnai).

XVII Międzynarodowy Kongres Psychologiczny, organizowany przez International Union of Scientific Psychology odbędzie się w Waszyngtonie 20—26 sierpnia 1963, honorowym przewodniczącym kongresu będzie prof. Edwin Boring z Harvard University.

V Międzynarodowy Kongres Socjologiczny, zorganizowany przez Association Internationale de Sociologie (z siedzibą w Belgii) oraz American Sociological Association pod patronatem UNESCO, obradował w Waszyngtonie 2—8 IX 1962 na tematy następujące: 1. Socjologowie, politycy i społeczeństwo; 2. Socjologia postępu (Początkowe stadia wzrostu, Podtrzymywanie wzrostu, Zerwanie z tradycjonalizmem, Religia i postęp, Przemiany w rejonach miejskich i wiejskich, Obywatele i autorytet władzy, Elity tradycyjne i elity nowoczesne); 3. Istota i zagadnienia teorii socjologicznej (Studia historyczne i porównawcze, Funkcjonalizm, Marksizm, Spożytkowanie modeli dla budowy teorii). Zarazem odbywały się sesje komitetów naukowych AIS, między innymi jedna była poświęcona socjologii wiedzy. W kongresie wzięła udział kilkuosobowa delegacja polska pod przewodnictwem prof. J. Szczepańskiego.

American Philosophical Association, Western Division — 61 doroczne zebranie zostało wyznaczone na 2—4 maja 1963 r. w Columbus, Ohio State University; w programie zapowiedziano osiem sympozjów: Are Logical Truths Analytic (J. Hintikka, J. Ullian, H. Castaneda); Phenomenology of the Ego (H. Spiegelberg); The Problem of Evil (A. Plantinga, G. Mavrodes, N. Pike); The Nature of Laws in the Behavioral Sciences (M. Scriven, P. Suppes); Law and Morality (K. Baier, J. Rawls); The Philosophy and the History of the Concept of Relations (J. Weinberg, R. Cartwright, N. Rescher); Oratio Recta and Oratio Obliqua (P. Geach, D. Davidson, L. Linsky); Responsibility (E. G. M. Anscombe, J. Feinberg, F. Will). Nadto w czasie zjazdu prof. E. Nagel wygłosi odczyt z fundacji Carus-Lectures.

The First Annual Symposium on Phenomenological and Existential Analysis obradowało w Northwestern University 26—27 X 1962 z następującym programem: Existentialism and the Tradition (A. Moore, Commentator F. Molina); Round Table Discussion on Teaching Phenomenology (with special reference to problems of perception) pod przewodnictwem H. Spiegelberga; The Two Imaginations (A. W. Levi, Comment. W. Earle); Value as a Mode of Historical Existence (C. O. Schrag, Comment. R. C. McCleary).

American Society of Aesthetics miało swój zjazd doroczny w Bostonie 25—27 X 1962. W czasie zjazdu wygłoszono blisko 20 referatów; wśród referentów był doc. Stefan Morawski z Warszawy.

American Philosophical Association, Eastern Division miała swój 59 zjazd doroczny w New York City 27—29 grudnia 1962 r. z następującym programem, podzielonym na cztery równoległe sekcje: I. Session. Section A. Symposium Necessary Truth (K. Donellan — Necessity and Criteria; H. Putnam — It Ain't Necessarily So; Chairm. and Comment. R. McKeon); Section B. Ethics. (J. Sweigart, Comment. K. Nielson — The Distance between Hume and Emotivism; B. Baumrin, Comment. E. H. Madden — Moral Blindness; R. Ackermann, Comment. D. Harrah — Normative Explanation; Chairm. A. Edel). Section C. History of Philosophy (W. L. Reese, Comment. P. Diamadopoulos — Nonbeing and Negative Reference; J. W. Lenz, Comment. R. Rorty — 'Necessity' and 'Possibility' in Aristotle's Philosophy; A. Hyman, Comment. S. MacClintock — Aristotle's 'First Matter' and Avicenna's and Averroes 'Corporeal Form', Chairm. R. Demos). Section D. Descriptive Metaphysics (G. E. Myers, Comment. P. Tabutt — Metaphysics and Extended Meaning; F. Zabeeh, Comment. J. LaLumia — Oxford's Metaphysics A. B. Levison, Comment. A. Pasch — Wittgenstein and Logical Laws; Chairm. J. Yolton). II. Session. Section A. Symposium Can We Dispense with Existence? D. Williams — Dispensing with Existence; W. Barrett, Comment. R. Cumming — One Hundred Real Dollars; Chairm. a. Comment. G. Schrader). Section B. Symposium Thoughts, Beliefs, and Intentions (R. Martin — On Knowing, Believing, Thinking; A. Anderson — On Professor Martin's Beliefs; Chairm. a. Comment. W. V. O. Quine). Section C. Philosophy of History (R. C. Tucker, Comment. G. L. Kline — Marxism and the Idea of Justice; M. Primack, Comment. L. J. Goldstein — What Happened in History?). Section D. Phenomenology (W. T. Blackstone, Comment. C. D. McGee — Metaethics and Existential Perspectives; J. M. Edie, Comment. W. Desan — Transcendental Ontology and Existentialism; Chairm. W. Cerf). III. Session. Section A. Symposium

The Mutual Relevance of the History and the Philosophy of Science (N. R. Hanson — The Irrelevance of History of Science to Philosophy of Science; A. Grünbaum — The Relevance of Philosophy to the History of the Special Theory of Relativity; Chairm. a. Comment. H. Margenau). Section B. Symposium Universals in Medieval Philosophy (F. P. Clarke — St. Thomas on Universals; J. F. Ross — Suarez on Universals; A. B. Wolter — The Realism of Scotus; Comment. E. A. Moody, Chairm. a. Comment. A. Church). Section. C. Philosophy of Mind (H. N. Castaneda, Comment. N. Garver — Private Languages and Thirdperson Psychological Statements; R. Taylor, Comment. R. Binkley — Deliberation and Foreknowledge; R. Abelson, Comment. C. D. Rollins — Because I Want to; Chairm. Ch. Baylis). IV. Session. Section A. Symposium Philosophy of Education (S. McMurrin — What about Philosophy of Education?; B. O. Smith, Comment. W. Frankena — Views on the Role of Philosophy in Teacher Education; Chairm. M. Gross). Section B. Symposium The Relevance of Linguistics to Philosophy (R. Wells — What Has Linguistics Done for Philosophy?; W. Alston — Philosophical Analysis and Structural Linguistics; Comment. N. Chomsky, Chairm. a. Comment. M. Black). Section C. Metaphilosophy (H. W. Johnstone Jr, Comment. J. Shaffer — Can Philosophical Arguments Be Valid?; F. Tillman, Comment. J. B. Schneewind — Explication and Ordinary-language Analysis; G. E. Scott, Comment. N. Belnap Jr. — Professor Toulmin and Modal Logic; Chairm. W. S. Weedom). Section D. Philosophy of Mind (P. A. Bertocci, Comment. V. Gourevitch — The Self in Recent Psychology of Personality; H. R. Shuford Jr., Comment. J. W. Davis — Propositional and Nonpropositional Attitudes of Believing; J. K. Feibleman, Comment. R. Kreysche — Knowing, Doing, and Being; Chairm. E. E. Harris). V. Session. Section A. Symposium Rational Decision in Law and Politics — Joint Session with the Society for Political and Legal Philosophy (J. Shklar, Comment. W. Frankena, M. Schwartz — Can Moral and Legal Decisions be Separated?; Chairm. L. Fuller). Section B. Symposium Validity versus Value in Aesthetic Phenome-

nology (A. Hofstadter — Validity versus Value; M. Beardsley — Beauty and Aesthetic Value; Commentators M. Mothersill, V. Tomas, Chairm. H. D. Aiken). Section D. Language and Reality (J. M. E. Moravcsik, Comment. V. C. Chappell — Strawson on Ontological Priority; Th. E. Patton, Comment. Dag Føllesdall — Expressive Completeness; M. W. Wartofsky, Comment. R. B. Marcus — Reduction, Explanation, and Ontology; Chairm. W. Stegmüller). W czasie uroczystego bankietu przewodniczący towarzystwa M. Mandelbaum wygłosił przemówienie: Philosophy, Science, and Sense Perception. W związku ze zjazdem odbyły, jak co roku, swe zebrania: **Society for Creative Ethics**. (I. Murphree — The Experimental Nature of Belief; M. Kiteley — Saying and Believing); **Personalistic Discussion Group** (C. Krusé — Personalism in Latin American Philosophy); **Society for Ancient Greek Philosophy** (G. K. Plochmann — Hiccups and Other Interludes in the Symposium; P. Diamadopoulos — The Concept of Physical Transformation in the Timaeus); **Society for Realistic Philosophy** (P. Weiss — The Nature of Explanation); **Society for the Philosophical Study of Dialectical Materialism** (Symposium Ontology, Logic, and Dialectical Materialism); **Society for Political and Legal Philosophy** (A. Kaplan — Some Limitations on Rationality; P. Freund — Reason in Judicial Decisions).

Nauczanie

Konferencja naukowa z zakresu filozofii i socjologii zorganizowana przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Zakopanem 24—30 września 1962 r. (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 469a) uchwalila w ostatnim dniu obrad rezolucję, domagającą się utrzymania propedeutyki filozofii w szkołach średnich ogólnokształcących.

Arbeitsgemeinschaft europäischer Philosophie-Lehrer (zob. Ruch Filozof. XXI, str. 239b) ogłosiła konkurs na temat: Die Aufgaben des philosophischen Unterrichts im Bildungswesen des Abendlandes. W temacie zawiera się pytanie, czy wspólna tradycja kulturalna krajów Zachodu może poddać jednolitą ideę nauczania filozofii i jakie w tej perspektywie

zagadnienia filozoficzne miałyby tworzyć rdzeń tego nauczania. Rozmiary prac konkursowych nie powinny przekraczać 40 stron maszynopisu. Termin konkursu upłynął 1 X 1962.

B. Othanel Smith, Views on the Role of Philosophy in Teacher Education, referat wygłoszony na dorocznym Zjeździe American Philosophical Association, Eastern Division w Nowym Jorku 29 XII 1962 r., został wydrukowany w *Journal of Philosophy* no 22 z 25 X 1962.

Wiadomości osobiste

Rada Państwa mianowała uchwałą z 13 grudnia 1962 r. profesorami nadzwyczajnymi doc. dr Sewerynę Romahnową (logika) oraz doc. dr Zygmunta Ziemińskiego (teoria prawa), obojga w Uniwersytecie Poznańskim.

Prof. Tadeusz Kotarbiński po upływie dwóch trzyletnich kadencji opuścił stanowisko prezesa Polskiej Akademii Nauk. W czasie uroczystości pożegnalnej został przez Przewodniczącego Rady Państwa odznaczony Wielkim Krzyżem orderu Odrodzenia Polski.

Prof. Aleksander Birkenmajer, kierownik katedry bibliotekoznawstwa na Wydziale filologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, historyk średniowiecznej nauki i filozofii, ukończył 70 lat życia; poświęcony mu z tej okazji X zeszyt *Mediaevalia Philosophica Polonorum* zawiera m. in. zarys jego badań w zakresie filozofii średniowiecznej, napisany przez prof. Legowicza, oraz bibliografię publikacji prof. Birkenmajera w tym zakresie.

Prof. Raymond Polin z Uniwersytetu w Lille został powołany do Sorbony, na katedrę, którą kierował prof. Jean Wahl przed przejściem na emeryturę. Prof. Wahl ma jednak nadal powierzone wykłady.

Prof. Ch. Perelman z Université Libre de Bruxelles wykładał w zimowym semestrze 1962/63 jako visiting Professor w Department of Philosophy at the Pennsylvania State University i prowadził tam seminarium na temat związków między filozofią a retoryką.

Konkursy i nagrody

Aristotelian Society — Konkurs na pracę z zakresu filozofii matematyki. Ofiarodawca, który pragnie pozostać nieznanym, przekazał Towarzystwu Arystotelesowskiemu kwotę 150 £ przeznaczając ją jako nagrodę w otwartym konkursie na pracę z zakresu filozofii matematyki. Praca konkursowa może być poświęcona filozoficznym badaniom nad jakimś podstawowym pojęciem matematyki, albo może stanowić studium historyczne poświęcone jakimś ważnym osiągnięciom w dziedzinie filozofii matematyki, może też być krytycznym rozpatrzeniem możliwości i granic stosowania współczesnych metod logiki matematycznej do niektórych specyficznych zagadnień filozofii matematyki. Praca winna być przepisana na maszynie po angielsku, po francusku lub po niemiecku (w 2 egzemplarzach) i nie może to być praca już przedtem opublikowana, ani oddana do publikacji. Może to być dyssertacja przedłożona dla osiągnięcia stopnia doktorskiego lub podobnego. Jury może — o ile uzna to za stosowne — podzielić przeznaczoną kwotę na kilka nagród pod warunkiem że nie rozdziela jej pomiędzy więcej niż trzech kandydatów i nie wynagrodzą żadnego kandydata, którego praca nie zasługuje — wedle ich opinii — na taką zachętę.

Prace powinny być nadesłane najpóźniej do 30 czerwca 1964 r. pod następującym adresem: The Secretary, The Aristotelian Society, 30 Frith Street, London, W. 1.

Romano Guardini, profesor uniwersytetów w Bonn i Monachium, urodzony 1885 w Weronie, w pismach swoich zajmujący się antropologią filozoficzną z punktu widzenia zbliżonego do katolickiego egzystencjalizmu, otrzymał 28 IV 1962 Prix Erasme, ustanowioną przez Fondation Erasme dla osób lub instytucji, które w szczególny sposób przyczynią się do wzmocnienia kulturalnej wspólnoty europejskiej i do wzbogacenia jej myśli.

Paul Tillich, filozof religii, urodzony w 1886 r., który w r. 1933 emigrował z Niemiec i jest obecnie profesorem Harvard University, został odznaczony nagrodą pt. Friedenspreis 1962 des deutschen Buchhandels.

Varia

Akademia ku czci Prof. Stefana Błachowskiego, pierwszego przewodniczącego Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, zmarłego 31 I 1962 r., odbyła się w Auli Uniwersytetu Poznańskiego 28 X 1962 r. w związku z odbywającym się tam dorocznym zjazdem Towarzystwa. Po zagajeniu przez prof. Kreutza i przemówieniu Rektora Uniwersytetu wygłoszono następujące referaty: B. Hornowski — Życie i działalność Stefana Błachowskiego; A. Lewicki — Prace naukowe Stefana Błachowskiego z dziedziny psychologii klinicznej; St. Kowalski — Prace Stefana Błachowskiego z dziedziny psychologii rozwojowej i wychowawczej; T. Śmiełowski — Zamiłowania artystyczne Stefana Błachowskiego. Drugą część Akademii wypełnił koncert Wielkopolskiej Orkiestry Symfonicznej, Poznańskiego Kwartetu Muzycznego oraz solistów Wyższej Szkoły Muzycznej w Poznaniu.

Ostatni Sokrates, pod tym tytułem przedstawia sylwetę Wojciecha Dzieduszyckiego, w jego wielostronnych, również filozoficznych zainteresowaniach Aleksander Piskor w książce „Siedem ekscelencji i jedna dama” (Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1959 — poprzednie wydania Warszawa, 1939 i Rzym 1947 — str. 275—319). Opowiadanie zawiera także interesującą szczegół biograficzny, dotyczący Kazimierza Twardowskiego i jego stosunków z Wojciechem Dzieduszyckim.

300 rocznica śmierci Pascala. Oprócz obchodów w Clermont-Ferrand (zob. *Ruch Filoz.* XXI str. 472b) zorganizowano szereg uroczystości w Paryżu; m. i. na posiedzeniu 15 I 1962 w Academie des Sciences Morales et Politiques Henri Gouhier wygłosił odczyt: *Pascal et la signification de son oeuvre*, a 24 X 1962 na akademii w Institut Catholique de Paris przemawiali: Daniel Rops, Henri Massis, Louis Cognet i Paul Chauchard, zaś 13 VI 1962 w wielkiej auli Sorbony wystąpili jako mówcy: Louis de Broglie, François Mauriac, Henri Gouhier i Pierre Mesnard.

W 250 rocznicę urodzin Jean-Jacques Rousseau (1712—1778) Francuski Komitet do spraw UNESCO zorganizował w Royaumont kolokwium rocznicowe. Przedstawiciele nauki z różnych krajów

m. i. J. J. Chevalier (Paryż), M. Kuwabara (Kioto), Della Volpe (Rzym), J. Staroński (Genewa) wygłoszili referaty, które będą wydane w oddzielnej publikacji. Sesję naukową poświęconą przypadającą w tymże roku 200 rocznicy wydania „Contrat social” zorganizowały łącznie Wydziały prawa oraz nauk humanistycznych w Dijon 3—6 V 1962, z udziałem referentów z różnych ośrodków naukowych francuskich, belgijskich, szwajcarskich, angielskich, niemieckich i włoskich.

Journée d'hommage à Gaston Berger została zorganizowana w rocznicę jego śmierci 17 II 1962 r. w Uniwersytecie Aix-Marseille. Odbyła się akademia na temat: *Hommage à Gaston Berger*, nadto tegoż dnia wygłoszili odczyty: prezes związku francuskich towarzystw filozoficznych prof. Georges Bastide: *Gaston Berger et la philosophie de la spiritualité militante*; prof. Marcel Barzin, b. przewodniczący Federacji Międzynarodowej Towarzystw Filozoficznych: *Gaston Berger — l'homme*.

Filozof bagdadzki Alkendi (Abi Youssif Ibn Ishag al-Kindy, zm. ok. 870 r.) inicjator kierunku perypatetyckiego wśród filozofów arabskich, tłumacz i komentator Arystotelesa, został uczczony uroczystym obchodem w czasie uroczystości, jakie odbywały się w Bagdadzie 1—8 grudnia 1962 r. z okazji 1200 rocznicy założenia tego miasta. W tych uroczystościach orientalistów polskich reprezentował prof. Tadeusz Lewicki z UJ.

Dr Anton Hübscher, przewodniczący Schopenhauer-Gesellschaft, obchodził w 1962 r. 65 rocznicę urodzin. Z tej okazji grono przyjaciół i współpracowników ofiarowało mu księgę pamiątkową rozpraw pod wspólnym tytułem „*Kreise um Friedrich Schopenhauer*”, którą redagował prof. A. Emge.

Narada redakcji pism filozoficznych w krajach socjalistycznych odbyła się w Lipsku 12—15 II 1962 r. z inicjatywy *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* oraz *Filosofický Casopis*; z Polski uczestniczyli w niej W. Krajewski i J. Szacki (*Studia filozoficzne*) oraz Z. Bauman i A. Sarapata (*Studia socjologiczne*). Naczelny referat: XXII Zjazd KPZR a zadania pracy naukowej w zakresie filozofii marksistowsko-leninowskiej, wygłosił M. B. Mitin. W zakończeniu narad postanowiono analogiczne zebrania od-

bywać corocznie, najbliższe ma się odbyć w Pradze w pierwszym kwartale 1963 r. Szczegółowe sprawozdanie z obrad ukazało się w Studiach filozoficznych nr 4 (31) z r. 1962, str. 251—258.

Laboratoire d'analyse statistique des langues anciennes jest czynne w Uniwersytecie w Liège od września 1961 r. pod kierunkiem prof. L. Delatte. Laboratorium opracowuje przy pomocy maszyn statystycznych i elektronicznych spisy leksykograficzne, oblicza tablice częstości i rozkładu i analizuje różne inne charakterystyki lingwistyczne, przydatne przy rozstrzygnięciu kwestii autorstwa, autentyczności tekstów, chronologii i stylu autorów klasycznych. Na początek są opracowywane w ten sposób pisma Seneki.

List do Redakcji

Prof. Béla Juhos, autor artykułu „Aktualny stan filozofii naukowej w Austrii” (Ruch Filoz. t. XXI, z. 4, s. 355 i n.), nadesłał list następujący:

W czasie druku mego sprawozdania o „Aktualnym stanie filozofii naukowej w Austrii” zaszyły pewne zmiany, których jeszcze nie mogłem uwzględnić w moim artykule. Proszę przeto zezwolić, Wielce Szanowny Panie Kolego, abym mógł dodatkowo dołączyć do mego sprawozdania uzupełniające informacje. Także tyt. prof. nadzw. Ernst Topitsch opuścił już w jesieni 1962 r. Uniwersytet Wiedeński, aby objąć stanowisko zwyczajnego profesora w Uniwersytecie Heideberskim. Na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley Paul G. Feyerabend otrzymał ostatnio nominację jako „full-professor”. Książka V. Krafta „Der Wiener Kreis” wyszła obecnie — poza angielskim — także w hiszpańskim przekładzie. Najmłodszy przedstawiciel austriackiego kierunku filozoficzno-naukowego dr Hubert Schleichert ogłosił w ciągu roku 1962 kilka uwagi godnych prac z zakresu poznawczo-logicznych podstaw nauk przyrodniczych. Dodatkowo należałoby wymienić prace austriackich autorów tego kierunku, które ostatnio się ukazały:

Ernst Topitsch, „Phylogenetische und emotionale Grundlagen menschlicher Weltauffassung” w: *Filosofia*, Anno XIII, Supplemento al Fascicolo IV, 1962 (Fascicolo internazionale).

Béla Juhos, „L'introduzione di or-

dini fittizi nei dommi relativistici non univoci” w: *Rivista di Filosofia* t. 53, nr 4; 1962.

Béla Juhos, „Das Prinzip der virtuellen Geschwindigkeiten” (ukaze się wkrótce).

Paul G. Feyerabend, „Problems of Microphysics” w: *Frontiers of Science and Philosophy*” rozdz. 6. Pittsburgh 1962.

Paul G. Feyerabend, „Explanation, Reduction and Empiricism” w: „Scientific Explanation, Space and Time”, *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, vol. III, Minneapolis, 1962.

Sprostowanie

do referatu: **ANTONI KORCIK — Karińskiego klasyfikacja wnioskowań**
(Ruch Filoz. XXI nr 3 str. 293 i nn.)

Redakcja prosi o poprawienie dwóch błędów drukarskich, które zniekształcają myśl Autora:

Str. 293 w. 21 i 20 od dołu, zamiast „... D. Mirtow. E. Radłow uczeń i bezpośredni następca Karińskiego napisał...” powinno być „... D. Mirtow, uczeń i bezpośredni następca Karińskiego. E. Radłow napisał...”

Str. 294, w. 20 od dołu „przedmiot posiadający jakąś własność, a w drugiej stwierdza się identyczność” należy zastąpić słowami „przedmiot A jest identyczny z przedmiotem B, a ten ostatni posiada własność”.

W wierszu 6 tekstu referatu należy „Karińskiego” poprawić na „Karinskiego”, a dwa wiersze niżej zamiast „w 1880 r. ta” ma być „w 1880 r. Ta”.

Nekrologia

Kazimierz Ajdukiewicz, em. profesor zwyczajny logiki w Uniwersytecie Warszawskim, członek rzeczywisty PAN, założyciel i redaktor czasopisma *Studia Logica*, urodzony 12 grudnia 1890 r., zmarł 12 kwietnia 1963 r. Ruch Filozoficzny zamieści w następnym zeszyście artykuł poświęcony jego życiu i działalności.

Stefan Dańcewicz, długoletni członek Polskiego Towarzystwa Filozoficznego,

ur. 1890 r. w Bursztynie koło Lwowa, zmarł w Warszawie 21 X 1962 r. Studia uniwersyteckie w zakresie filozofii i filologii klasycznej odbył we Lwowie, po czym pracował tamże jako profesor gimnazjalny, w latach międzywojennych w Warszawie był ministerialnym wizytatorem szkół średnich, ostatnio należał do grona nauczycielskiego liceum Stefana Batorego w Warszawie.

Emilian Ostachowski, doktor filozofii, fizyk i filozof, długoletni członek Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, b. wykładowca Politechniki Krakowskiej, zmarł w Krakowie 1 maja 1962 r. w wieku 71 lat. Pozostawił pisma z zakresu nauk ścisłych i filozofii, osobno wydał „Współczesne przyrodoznawstwo a kultura religijna” (Kraków 1947).

Ludwik Zembrzusi wybitny i zasłużony badacz dziejów medycyny, em. profesor historii i filozofii medycyny w Uniwersytecie MCS w Lublinie, zmarł w Malborgu 20 X 1962, mając lat 91.

Henri Wallon, jeden z twórców nowocześniejszej psychologii dziecka, mający za sobą studia filozoficzne i lekarskie, profesor Collège de France do r. 1949, w którym przeszedł na emeryturę, urodzony w Paryżu 15 marca 1879, zmarł tamże 1 grudnia 1962 r. Brał czynny udział w życiu politycznym jako członek partii komunistycznej. W r. 1950 odwiedził Polskę i został zaproszony do objęcia katedry psychologii i pedagogiki dziecięcej w Uniwersytecie Jagiellońskim. Najważniejsze jego książki: „L'Enfant Turbulent” (1925), „Les Origines du caractère chez l'enfant” (1934), „De l'acte à la pensée (1942, przekład polski pt. „Od czynu do myśli. Szkice z zakresu psychologii porównawczej”, Warszawa PZWS, 1950, str. 246).

Theodor Erismann, profesor emerytowany filozofii i psychologii na Uniwersytecie w Innsbrucku, ur. 16 IX 1883 zmarł 2 XII 1961. Interesował się zwłaszcza zagadnieniem różnicy między zjawiskami fizycznymi i psychicznymi. Ogłosił m.in. „Psychologie” (3 t. 1920/21), „Die Eigenart des Geistigen, induktive und einsichtige Psychologie” (1924), „Denken und Sein” (1950).

Theodor Litt, profesor uniwersytetów w Lipsku, potem w Bonn, senior filozofów niemieckich, ur. 27 XII 1880 r. zmarł w Bonn 16 VII 1962. Zbliżyony do neohegelianizmu i Diltheya, zajmował

się głównie filozofią kultury i pedagogiką, ogłosił m. in.: „Geschichte und Leben” (1918, 3 wyd. 1930), „Individuum und Gemeinschaft” (1919, 3 wyd. 1926), „Einleitung in die Philosophie” (1933, 2 wyd. 1949), „Das Allgemeine in der geisteswissenschaftl. Erkenntnis” (1941, 2 wyd. 1959), „Die Selbsterkenntnis des Menschen” (1938, 2 wyd. 1948), „Staatsgewalt und Sittlichkeit” (1948), „Mensch und Welt, Grundlinien einer Philos. d. Geistes” (1948), „Naturwissenschaft und Menschenbildung (1952, 3 wyd. 1959), „Die politische Selbsterziehung des deutschen Volkes” (1954, 5 wyd. 1959), „Das Bildungsideal der deutschen Klassik und die moderne Arbeitswelt” (1955, 6 wyd. 1959), „Berufsbildung, Fachbildung, Menschenbildung (1958, 2 wyd. 1960).

Max Pohlenz, badacz filozofii i kultury greckiej, wieloletni profesor filologii klasycznej w Uniwersytecie Getyngenskim, urodzony 30 VII 1872, zmarł 5 I 1962. Zajmował się szczególnie stoicyzmem. Z licznych jego publikacji ważniejsze filozoficznie: „De Posidonii Libris Peri Pathon” (1898) „Aus Platos Werdezeit” (1913), „Der Geist des griechischen Wissens” (1923), „Antikes Führertum, Cicero de officiis und das Lebensideal des Panätios” (1934), „Die Begründung der abendländischen Sprachlehre durch die Stoa” (1939), „Die Stoa, Geschichte einer geistigen Bewegung” (2 t. 1948/9, 2 wyd. 1954/55), „Griechische Freiheit, Wesen und Werden eines Lebensideals” (1955).

Wilhelm Capelle, emer. profesor filologii klasycznej Uniwersytetu w Hamburgu, ur. 21 VIII 1871 r. zmarł 8 XII 1961 r. Jest autorem znanego opracowania „Die griechische Philosophie” w „Sammlung Götschen” (powiększone wyd. 1953/54), poza tym ogłosił m. in. „De Cynicorum epistulis” (1896), „Anaxagoras” (1919), „Die Schrift von der Welt” (1905).

Niels Bohr, znakomity fizyk duński, profesor Uniwersytetu w Kopenhadze i prezes duńskiej Akademii Nauk, ur. w Kopenhadze 7 X 1885, zmarł tamże 18 XI 1962 r. Jego badania w zakresie fizyki teoretycznej, uwieńczone teorią budowy atomu i sformulowaniem zasady komplementarności, wyjaśniającej podstawy mechaniki kwantowej, przyniosły mu nagrodę Nobla w r. 1922 i liczne inne odznaczenia naukowe (posiadał 29 doktoratów honorowych róż-

nych uniwersytetów). Interesował się również zagadnieniami filozoficznymi, w tym zakresie ogłosił m. in.: „Atomtheorie und Naturbeschreibung” (1931), „Quantum Physics and Philosophy”, „Causality and Complementarity” (w zbiorze *Philosophy in the Mid-Century*, 1958 — zob Ruch Filoz. XVIII, str. 263b), „Atomic Physics and Human Knowledge” (1958).

Paul Henle, profesor filozofii w Uniwersytecie Michigan, zmarł 27 I 1962 w Paryżu, mając lat 53. Zajmował się głównie logiką i epistemologią. Ogłosił prócz artykułów w amerykańskich czasopismach filozoficznych, m. in.: „Language, Thought and Culture” (1958).

S. K. Maitra, profesor i wieloletni dyrektor departamentu filozofii w Banaras Hindu University, ur. 19 I 1887, zmarł 29 XII 1961. Ogłosił m. in.: „The Neoromantic Movement in Contemporary Philosophy”, „The Spirit of Indian Philosophy”, „Studies in Sri Aurobindo's Philosophy”, „The Meeting of East and West in Sri Aurobindo's Philosophy”, „A Critical Exposition of Nicolai Hartmann's Ethics”.

Wydawnictwa nadesłane

Bauer G., *Geschichtlichkeit*, Berlin, W. de Gruyter & Co., 1963.

Datta D. M., *The Philosophy of Mahatma Gandhi*, Madison, The Univ. of Wisconsin Press 1961.

Davy M. M., *Simone Weil*, Paris, Editions Universitaires, 1961.

Drüwe H. *Edmund Husserls System der phänomenologischen Psychologie*, Berlin, W. de Gruyter, 1963.

Gugler J., *Neuere französische Soziologie*, Neuwied, H. Luchterhand Verlag, 1961.

Hjelmslev L., *Prolegomena to a Theory of Language*, Madison, The Univ. of Wisconsin Press, 1961.

Hume D., *Traktat o naturze ludzkiej*, T. I—II, Warszawa, PWN-BKF, 1963.

Kotarbiński T., **Infeld L.**, **Russell B.**, *Religia i ja*, II wyd., Warszawa, Książka i Wiedza, 1962.

Labedz L., *Revisionism*, London, G. Allen & Unwin, 1962.

Langer S. K., *Reflections on Art*, New York, A Galaxy Book, 1961.

Maritain J., *La responsabilité de l'artiste*, Paris, Librairie A. Fayard, 1961.

Philipson M., *Aesthetics Today*, Cleveland, Meridian Books, 1961.

Robichon I., *François Mauriac*, Paris, Editions Universitaires, 1958.

Rubinsztein S. L., *Myślenie i drogi jego poznania*, Warszawa, Książka i Wiedza, 1962.

Runes D. D., *Living Schools of Philosophy*, Ames, Littlefield, Adams & Co., 1956.

Washburne N. F. (ed.), *Decisions, Values and Group*, Vol. 2 Oxford, Pergamon Press, 1962.

Wierusz Kowalski J., *Sobór powszechny Jana XXIII*, Warszawa, Książka i Wiedza, 1962.

Wybrane zagadnienia prakseologiczne, Warszawa, BK DKN-PAN, 1962.

Zanstra H. *The Construction of Reality*, Oxford, Pergamon Press, 1962.

Annales Univ. M. Curie-Skłodowska, Vol. XIV (1959), Lublin, UMCS, 1962.

Biuletyn Polskiego Komitetu do Spraw UNESCO, (10) (55), Warszawa, PKS-UNESCO, 1962.

British Book News, No 266, 267, 268, London, The British Council, 1962.

Cahiers du Communisme, No 10, 11, 12, Paris, C. d. Parti Communiste Française, 1962.

Cercetari Filosofice, Anul IX Nr 5, 6, Bucuresti, Ac. Rep. Pop. Rom., 1962.

Logique et Analyse, Vol. 19, 20, Louvain, E. Nauwelaerts, 1962.

Euhemer, z. 6 (31), 1 (32), Warszawa, Pol. Tow. Relig., 1962.

Filosofia-Rivista Trimestriale, Anno XIV Fasc. I, 2, Torino, Filosofia, 1963.

Kultura i Społeczeństwo, t. VII Nr 1, Warszawa, PWN, 1963.

L'année sociologique, IIIe serie (1960), Paris, Presses Univ. de France 1961.

Letopis Slovenske Akademije Znanosti in Umetnosti, Kw. XII, Ljubljana Slov. Akad. Znanost. 1963.

Philosophy and Phenomenological Research, Vol. XXIII Nr 2, Philadelphia, Univ. of Pennsylvania, 1962.

Philosophischer Literaturanzeiger, Band XVI, Heft 2, Meisenheim, A. Hain A. G., 1963.

Przegląd Socjologiczny, t. XVI 1, 2, Łódź, Z. N. im. Ossolińskich, 1962.

Psychologia Wychowawcza, t. V (XIX) Nr 4, Warszawa, Nasza Księgarnia, 1932.

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica, Anno LIX No 3-4, 5, 6, Milano, Univ. Cattol. del. Sacro Cuore, 1962.

Roczniki Filozoficzne, t. X z. 4, Lublin, Tow. Nauk. KUL, 1962.

Science & Society, Vol. XXVIII No 1, 2, New York, Science & Society, 1963.

Studia Filozoficzne, z. 1 (32), Warszawa, PWN, 1963.

The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Vol. XXI-2, Baltimore, Am. Soc. f. Aesth. 1961.

The Journal of Philosophy, Vol. LIX No 17, 19—24, 26, Vol. LX No 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, New York, The Journal of Philos. 1963.

Zeszyty Naukowe KUL, VI, 1 (20), 2 (22), Lublin, KUL, 1963.

Znak, z. 101, 102, 103, 104-5, 106, 107, 108, Kraków, Znak, 1963.

Fundusz Wydawniczy „Ruchu Filozoficznego”

Prof. Roman Ingarden zainicjował akcję na cel powyższy, wpłacając na rachunek czekowy „Ruchu Filozoficznego” PKO Toruń, nr 24-9-170 kwotę 500 zł

Wydawca: Polskie Towarzystwo Filozoficzne. Nakład 500+30. Ark. wyd. 11,25, ark. druku 72/16. Papier ilustracyjny V kl. 70 g. Podpisano do druku 2. XII. 1963. Druk ukończono w grudniu 1963 r. Cena zł 30,—

Toruńskie Zakłady Graficzne — Nr zam. 1008 — B-14

ria filozofii, s. 84a. Współczesne kierunki filozoficzne, s. 84b. Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 85a. Metafizyka, s. 86a. Teoria poznania, s. 86b. Historia i filozofia nauki s. 86b. Logika i metodologia, s. 87a. Psychologia, s. 87b. Teoria wartości, s. 88a. Estetyka i teoria postępowania, s. 88a. Estetyka i teoria sztuki, s. 88b. Filozofia społeczeństw i nauk społecznych, s. 89a. Filozofia wychowania, s. 89b. Filozofia historii i nauk historycznych, s. 89b. Filozofia przyrody i nauk przyrodniczych, s. 89b. Filozofia religii, s. 90a. Mistyka, teozofia, okultyzm, s. 90b.	
Wiadomości bieżące	91
Wiadomości wydawnicze	91
Publikacje jednostkowe, s. 91a. Publikacje zbiorowe, s. 99a. Wydawnictwa seryjne, s. 99a. Wydawnictwa ciągłe i czasopisma, s. 100a. Bibliografie leksykony, s. 101b.	
Odczyty, wykłady, referaty	101
Organizacje	102
Zjazdy	103
Nauczanie	107
Wiadomości osobiste	108
Konkursy i nagrody	108
Varia	109
List do redakcji	110
Sprostowanie	110
Nekrologia	110
Wydawnictwa nadesłane	112

Numer 2—4 tomu XXII będzie zawierał

T. Czeżowski: Kazimierz Ajdukiewicz (1890—1963). — L. Apostel: Współczesna filozofia belgijska. Problemy i tendencje. — A. Stępień: O filozofii Romana Ingardena (w siedemdziesięciolecie urodzin). — T. Kwiatkowski: Obchody rocznicy Pascalowskiej w Polsce. — Recenzje i sprawozdania. — Autoreferaty z odczytów i wykładów. — Przegląd czasopism. — Zapiski bibliograficzne. — Wiadomości bieżące.

Cena zł 30,—